

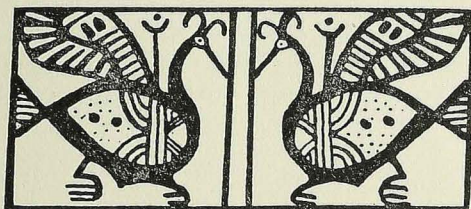
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ

Κ. ΜΟΝΤΗΣ, Α. ΧΡΙΣΤΟΦΙΔΗΣ, Κ. ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ, Ν. ΚΑΖΑΝΤΖΑ-
ΚΗΣ, ΕΛΕΝΗ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ, Λ. ΚΑΡΖΗΣ, Ν. ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ, Σ.
QUASSIMODO, Ν. ΣΠΑΝΙΑΣ, Ε. ΗΕΝΡΙΟΤ, Μ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ, ΤΑΚΗΣ
ΔΟΞΑΣ, ΔΗΜ. ΓΙΑΚΟΣ, Μ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ, Ν. ΣΠΑΝΟΣ,
Λ. ΣΙΤΑΡΟΣ.

ΔΩΔΕΚΑΘΗ ΩΡΑ

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ

48

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ

Πνευματική Όμάδα : ΦΡ. ΒΡΑΧΑΣ, Κ. ΜΟΝΤΗΣ, Τ. ΦΥΛΑΚΤΟΥ,
Α. ΧΡΙΣΤΟΦΙΔΗΣ, Κ. ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ
Γραμματέας : ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΧΡΟΝΙΑ Δ'

ΣΕΠΤΕΜΒΡΗΣ 1964

ΑΡ. 48

ΓΡΑΜΜΑ ΣΤΗ ΜΗΤΕΡΑ

(Δεύτερη σειρά αποσπάσματα)

Κάποιος ακούμπησε στο παράθυρο νά σου γράφη,
ακούμπησαμε στο παράθυρο νά σου γράψουμε,
ακούμπησαμε νά σου γράψουμε μ' αὐγή και νύχτα,
γι' αὐγή και νύχτα,
μ' οὐρανό και θάλασσα,
γιὰ οὐρανό και θάλασσα,
νά σου γράψουμε για μὰ συντριβή βροχῆς,
για ἕνα χροῶμα βροχῆς,
για μὰ ἀνεξιλέωτη πορεία,
για μὰ ἀστάθμητη πάρα,
για μὰ κατεύθυνση.
Νά σου πούμε για τήν καρδιά πού ξεκίνησε
ἀπ' τὸ μεσόφρυδο τού Αὐγουστιάτικου ἡλίου
μ' ἕνα χρυσό κωνσταντινάτο στό λαμό,
μέ μὰ τρίδιπλη ζώνη τσιραξιές χελιδονιών,
μ' ἕνα ξέχειλο κύπελλο κορυθαλλούς,
νά σου πούμε για τήν καρδιά πού ξεκίνησε
ἀπ' τήν ἀνεπανόρθωτη προσδοκία,
χωρίς νά ξέρη πώς δέν ὑπῆρχε ἀφετηρία στήν ἀφετηρία,
πώς δέν ὑπῆρχε δρόμος στό δρόμο,
πώς ἢ Ἰθάκη ἦταν πλάι στήν Ἰθάκη,
πώς ἢ Ἰθάκη ἦταν ἐπάλληλη στήν Ἰθάκη,
κ' ἢ Τροία συνεχόμενη,
κ' ἢ Τροία ἕνα ἄλλο τους ὄνομα,
πώς ἐπὶ τόπου τὰ εἴκοσι χρόνια,
πώς ἐπὶ τόπου ἢ διαδρομή,
πώς ἐπὶ τόπου οἱ θάλασσες και τὰ πλοῖα,
πώς ἐπὶ τόπου οἱ Κύκλωπες κ' ἢ Κίρκη.

Ἀλήθεια, πώς τόλμησες νά συνδεθῆς μαζί μας, μητέρα;
Ἐμεῖς διανυχτερεύουμε ἕνα θάνατο,
ἔμεῖς ἀποδημοῦμε μὰ φηγή.
Ἐμεῖς ἀνακνικλοῦμε τήν πύο γυμνή ὥρα τῆς νύχτας,
ἔμεῖς ἀνακνικλοῦμε τήν πύο γυμνή ὥρα τῆς αὐγῆς,
ἔμας μᾶς περιμένουν κάτω ἀπ' τὸ φανάρι τού δρόμου.
Μᾶς περιμένουν μέ τὸ σακκάκι στόν ὄμο, μητέρα,
μᾶς περιμένουν κολοβωμένοι, μητέρα,
χωρίς κεφάλι,
χωρίς χέρια,
χωρίς πόδια,
χωρίς ἀναμονή,

(*Ἡ πρώτη σειρά δημοσιεύθηκε στό τεύχος 44 τῆς «Πνευματικῆς Κύπρου»)

πέτρινοι.
 Ἐμᾶς μᾶς περιμένουν
 κάτω ἀπ' τὸ πέλμα τῆς ἄμμου, μητέρα,
 κάτω ἀπ' τὸ σφυγμὸ τῆς,
 κάτω ἀπ' τὴ ζύμωσή τῆς,
 κάτω ἀπ' τὴν ἀναμέτρηση.

.....
 Πήγαινε μέσα, μητέρα,
 πήγαινε μέσα χωρὶς λευκὸ μαντήλι,
 πήγαινε μέσα χωρὶς μαῦρο μαντήλι,
 χωρὶς προῖνό,
 χωρὶς ἀπὸγευμα.

Ἄποδεδεσμεύσε μας, μητέρα,
 ἀποδεδεσμεύσου, μητέρα.

Μὰ καὶ χωρὶς ἐμᾶς,
 χωρὶς τὴν παρεμβολή μας,
 χωρὶς τὴ διάσφιξή μας,
 χωρὶς τὶς πόρτες ποὺ κλείσαν πίσω μας,
 χωρὶς τὸ χωριὸ ποὺ διαγράφτηκε πίσω μας,
 τί μάταια ἦταν ὅλα, μητέρα,
 τί περιττὴ σειρὰ ἀνθρώπων,
 τί περιττὴ ἐπανάληψη ὀνομάτων,
 τί περιττὲς ἀποστηθίσεις,
 τί περιττὲς συσσωρεύσεις.

Πρὸς τί ἐπενδύσαμε,
 σὲ τί ἐπενδύσαμε τ' ἀναμικρὸ μας αἶσθημα;

Πρὸς τί ἐπενδύσαμε,
 σὲ τί ἐπενδύσαμε τ' ἀναμικρὰ μας κῆτταρα;

Πῶς δὲν καταλαβαίναμε πῶς ἦταν ὅλα ξένα, μητέρα,

πῶς ἐπὶ πιστώσει κομπάζαμε,

πῶς ἐπὶ πιστώσει δαπανούσαμε,

πῶς σφετεριζόμαστε τὸ μικρὸ ἀνθρώπινο ἀπόθεμα;

Δὲν καταλαβαίναμε πῶς ἦταν ὅλα σπουδές, μητέρα,

πῶς ἦταν ὅλα ἄσκοπες σπουδές καὶ σχεδιάσματα;

Δὲ βλέπαμε πῶς στὰ πρόχειρα τετράδια μᾶς κατέγραφαν,

πῶς στὰ τετράδια γυμνασμάτων μᾶς διηγόντουσαν,

πῶς μὲ κίμωλία μᾶς ἱστορούσαν,

πῶς στοὺς πίνακες καὶ στοὺς πεζοδρομῶμα;

.....
 Δὲ βλέπαμε πῶς χαρταετοὶ ἦμαστε, μητέρα,
 μπλεγμένοι στὰ σύματα;

.....
 Τί ἤθελες ν' ἀποξέσουμε, τελοσπάντων,
 τί ἤθελες;

Τί μᾶς ἐνδιαφέρει, μητέρα, ποῖος θὰ περιφρουρήσῃ τοὺς Λουξιμιανούς
 μὲ τὴν ἀτέμονη ἀνακύκλωσή τους
 καὶ τὰ μικρὰ οἰκογενειακὰ ὀνόματα
 καὶ τὶς διαδοχὰς τῶν βασιλίσκων
 καὶ τὶς ἐρωτικὲς παρεχτροπές;

.....
 Τί μᾶς ἐνδιαφέρει, μητέρα, ποῖος θ' ἀποτρέψῃ τὴν ἀποκάλυψη
 πῶς δὲν ὑπῆρχε τίποτα νὰ ζήσουμε ὅταν ζούσαμε,
 πῶς δὲν ὑπῆρχε τίποτα ν' ἀγαπήσουμε ὅταν ἀγαπούσαμε,
 πῶς δὲν ὑπῆρχε τίποτα νὰ γράψουμε ὅταν γράφαμε,
 πῶς μάταια βαδίζαμε ὅταν βαδίζαμε;

.....
 Τί μᾶς ἐνδιαφέρει ποῖος θὰ περισώσει τὰ προσχήματα
 τῶν λουλουδιῶν μπροστὰ στοὺς κάδρους, μητέρα,
 τῶν ἐλπίδων μπροστὰ στὴν καρδιά, μητέρα;

.....
 Μητέρα, ἑμᾶς μᾶς ἀπασχολεῖ τί θά γίνη
 μ' αὐτά ὅλα τὰ σπινάκια τῶν παιδιῶν στήν ἀμμουδιά
 πού τ' ἄφησαν μέσ' στή νύχτα,
 μ' αὐτά ὅλα τὰ ξύλα πού ἐπιπλέουν στό νερό καί στή νύχτα,
 πού βυθίζονται στό νερό καί στή νύχτα
 περιμένοντάς τα.

Μητέρα, δέν προφταίναμε νά κόβουμε τὰ νύχια μας
 καί μεγάλωναν σέ μιὰ νύχτα, καταλαβαίνεις;
 Καί μεγάλωναν σέ μιὰ ὥρα,
 καί μεγάλωναν μόλις διέφευγαν τήν προσοχή μας,
 μόλις γνωνοῦσαμε ἄλλοῦ τὸ πρόσωπο, καταλαβαίνεις;
 Μητέρα, δὲ γέμιζαν τὰ δέκα μας δάχτυλα,
 δὲν εἶχαν πυθμένα,
 σπασμοδοῦσαν διαρκῶς.
 Μητέρα, μᾶς περιπτυσσόταν τ' ἀδιέξοδο,
 περιελισσόταν γύρω μας τὸ στίγμα.
 Δὲν ξέραμε πού καθοδηγοῦσε ὁ ἄνεμος τὰ σύγνεφα,
 δὲν ξέραμε πού κατηύθυνε τίς σκιές τους,
 μὲ τί κριτήρια τίς κατένεμε,
 δὲν ξέραμε τὸ πρόγραμμα του,
 δὲν ξέραμε τήν εὐθύνη του,
 δὲν ξέραμε τήν εὐθύνη
 αὐτῶν πού μᾶς ἄφηναν μὲ μισὸ οὐρανό,
 δὲν ξέραμε τοὺς προσαναπολισμούς
 αὐτῶν πού μᾶς ἄφηναν μὲ μισὸ ἥλιο,
 μὲ μισή καρδιά,
 μὲ μισή ἀγάπη,
 δὲν ξέραμε τ' ἀντίθετα ἐπιχειρήματα.
 Ὅμως, μητέρα, ὁ μισὸς ἥλιος δὲν εἶν' ἥλιος,
 ἡ μισή καρδιά δὲν εἶναι καρδιά,
 ἡ μισή ἀγάπη δὲν εἶν' ἀγάπη.

Δὲν κατοικοῦσαμε τὰ σπίτια, μητέρα,
 μᾶς κατοικοῦσαν,
 δὲν κατοικοῦσαμε τὰ χρόνια, μητέρα,
 μᾶς κατοικοῦσαν,
 μᾶς κρατοῦσαν οἱ πέννες κ' ἔγραφαν,
 μᾶς ἀνασπετοῦσαν οἱ σημαίες στὶς ἐξάρσεις τους,
 μᾶς ἐγκολπονώντουσαν οἱ βροχὲς στὶς καθιζήσεις τους,
 μᾶς συναμοτοῦσαν τὰ ὄνειρα,
 μᾶς ἐπεξεργαζόντουσαν οἱ περιστροφές,
 μᾶς ἐπιτελοῦσαν οἱ συμπτώσεις.
 Ὅποτερὰ κάποιος διέσχισε τὸν ἄνεμο,
 ὅστερὰ κάποιος διέσχισε τίς κραυγές,
 ὅστερὰ κάποιος ἀνοίγε κ' ἔβγαινε στοὺς δρόμους σ' ἐπήκοο,
 ὅστερὰ κάποιος ἀνοίγε κ' ἔβγαινε στοὺς δρόμους σὲ κοινὴ θέα,
 μὲ διεργημένα τὰ ἱμάτια,
 μ' ἓνα θώρακα διάρητο ἀπὸ σφαῖρες,
 μ' ἓνα κρανίο διάρητο ἀπὸ παραστάσεις,
 μὲ τὴν καρδιά νά ἐλίσσεται μέσ' ἀπ' τίς πληγές,
 μὲ τὸ μυαλό νά ἐλίσσεται μέσ' ἀπ' τίς στάθμες,
 μὲ τὸ αἷμα νά ἐλίσσεται μέσ' ἀπ' τὰ κάγκελλα.

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΗ ΝΕΑ ΤΟΡΚΗ

ΤΟ ΜΑΥΡΟ ΚΑΙ ΤΟ ΔΣΠΡΟ

ΓΡΑΜΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ

Φίλε,

Στις 14 του Σεπτεμβρη άρχισε στο Πανεπιστήμιο το «πρόγραμμα προσανατολισμού» για τους ξένους φοιτητές. Σκοπός του προγράμματος ήταν η οικειωσή μας όχι μόνο με το Πανεπιστήμιο αλλά και με τη Νέα Υόρκη. Μαθευθήκαμε πρού στις έννιά καμιά πενήνταριά ξένοι φοιτητές απ' όλες τις γωνιές της γής. Μαύροι από την Αφρική, κίτρινοι από την Ασία, λευκοί από την Ευρώπη, οι πιο πολλοί από «κύριανάπτυκτες» χώρες που βρίσκονταν εκεί χάρις σε χορηγήματα της Αμερικανικής κυβέρνησης. Ξεχώριζαν οι κοπέλλες από τις Ίνδιες, με την παράξενη ένδυμασία τους και μιιά κόκκινη βούλα στο μέτωπο δηλωτική της Κάστας που δύνασταιει γεννά με γεννά τη χώρα τους, κι οι εύθραυστες, μικροκαμωμένες κοπέλλες από την Ιαπωνία, την Εθνικιστική Κίνα και την Ταϊλάνδη, γεμάτες χάρη όταν ήταν πετυχημένος ο συνδυασμός με φαικτές ιδειν όταν όχι. Όλοι περιεργοί, ανυπόμονοι να γνωρίσουν και να προσαρμοισθούν και λίγο απογοητευμένοι από την πρώτη επαφή με τη Νέα Υόρκη, επιφυλακτικοί στις συνομιλίες τους και διστακτικοί στις γνωριμίες τους, προτιμώντας να μιλούνε με τους συμπατριώτες τους στη γλώσσα τους όσο είχαν κι αν δεν είχαν να σιωπούν μόνοι.

Για μιιά βδομάδα όλοι οι ξένοι φοιτητές θα βρισκόμαστε καθημερινά, να ακούμε, να βλέπουμε, να μιλούμε. Μέρα με τη μέρα ο πάγος έσπαξε και τα όρα της γλώσσας και της χώρας που ήταν πρώτα στεγανά τώρα υποχωρούσαν. Οι περισσότεροι αποξενωμένοι απ' όλους ήταν οι μαύροι φοιτητές (νέοι και νέες) από την Αφρική. Στην τάξη κάθονταν όλοι μαζί, στα διαλείμματα κουβέντιαζαν μεταξύ τους, στην πόλη περπατούσαν μαζί. Την τρίτη μέρα του προγράμματος άφησε ένας να φανή η έσωτερική ταραχή που όλοι μας καταλαβαίναμε. Η σύμβουλος των ξένων φοιτητών — μιιά τριανταπεντάρα Αρμενία, μελαχροινή γεροντοκόρη — μάς συνιστούσε να προσέχουμε ποιές προσκλήσεις να δεχτούμε από τις πολλές που θα μάς έστέλλοντο από ομάδες και οργανώσεις και αν είχαμε αμφιβολία να απευθυνόμαστε σ' εκείνη προσωπικά. Ένας Αφρικανός από τη Σιέρα Λεόνε, σοβαρός, αγέλαστος πάντα, διατύπωσε μιιά άποψη: Στις κοινωνικές συγκεντρώσεις ήταν δυνατό να γεννηθή πρόβλημα χρώματος; Για ένα λεπτό ακολουθήσε νεκρική σιγή. Ήταν η πρώτη φορά που άνοιχτά γινόταν λόγος για φυλετικές διακρίσεις από τότε που μιθήκαμε στο Πανεπιστήμιο. Η απάντηση ήταν βέβαια άρνητική. Στη Νέα Υόρκη — είπε η σύμβουλή μας — όχι μόνο δεν υπάρχει τέτοιο πρόβλημα, ξεχνούμε καιν ότι υπάρχει άλλοι. Η συζήτηση προχώρησε κάπως δύσκολα μετά σαν να σφίασε νέφος την τάξη. Στο διάλειμμα με πλησίασε ένας Ίνδος σκούρος, αλλά όχι πολύ, με τον οποίο είχαμε ήδη ανταλλάξει δυο-τρεις κουβέντες την προηγούμενη μέρα και μου είπε: Τι λές για την απάντηση μίς S...; Δεν είχα να πω τίποτε. — Άκου λοιπόν, μου είπε. Χθές κουβεντιάσαμε με ένα Αμερικανό γείτόνα μου και έγινε λόγος για φυλετικές διακρίσεις. «Είλωκρινά», με ρώτησε, «σ' άρσσει να κάμνης παρέα με έγχρωμους;» «Είμαι κι εγώ έγχρωμος» του απάντησα. Τι λές; Δεν είχα πάλι τίποτε να πω. Δεν είχα καμμιιά γνώμη ακόμα.

Αυτό ήταν το μοναδικό επεισόδιο σ' όλη τη βδομάδα του προγράμματος, φίλε. Κατά τα άλλα όλα κύλησαν ήμαλ. Ο υπεύθυνος της βιβλιοθήκης μάς μίλησε για το σύστημα ταξινομήσεως που χρησιμοποιούσε η σχολή κι η βοηθός του ανάλαβε να μάς εξηγήσει με ποιο τρόπο θα χρησιμοποιούσαμε καλύτερα τη βιβλιοθήκη. Ήταν μιιά γερασμένη δεσποινίς, καλόκαρδη και πρόθυμη, που έλεγε συνεχώς άκατανόητα άστεια και γελούσε δυνατά μόνη της. Έτσι που έδωσε την εντύπωση της ήμιτρολλης, εντύπωση που δε μπόρεσα ούτε να επιβεβαιώσω ούτε να διάξω ολο τον καιρό που έμεινα εκεί. Δεν καταλάβαμε τίποτε απ' ότι μάς είπε εκτός ότι ήταν πάντα στη διάθεσή μας (που ήταν αλήθεια). Εύτυχως, μάς μίρσσε φυλλάδια με όλες τις πληροφορίες που απέτυχε να μάς μεταδώσει προφορικά. Δεν υπήρχε αμφιβολία ότι έπρόκειτο για τη λαμπότερη βιβλιοθήκη σε προβλήματα Παιδείας και αξιόλογη γενικότερα βιβλιοθήκη που συναντούσα. Ήταν καμωμένη αποκλειστικά για να εξυπηρετή τους φοιτητές, ακόμη και εγκυκλοπαίδεια μπορούσε κανείς να δανειστή για το βράδυ. Τα ράφια της δεν ήταν άποθμες, σαν στις δικές μας, με τόπος όπου προσωρινά σταματούσαν τα βιβλία. Άλλοι μάς μίλησαν για το ιστορικό του Columbia και του Teachers College, για την άνώτατη εκπαίδευση στις Ήνωμένες Πολιτείες, για το άποκεντρικό εκπαιδευτικό σύστημα, για τα έννοικια και τα έσπιατόρια στη Νέα Υόρκη, για τα αξιοθέατα της πόλης, για τους

φουτηγικούς όμιλους (άναριθμητους και ποικίλους), για τη γειτονιά, τὸ Morningside's drive. Μας έδωσαν χάστες, σχεδιαγράμματα, κανόνες ακόμα για νά ακολουθοῦμε στις δρασαίες μας πού θά ὑποβάλλουμε κατά τη διάρχεια τοῦ έτους.

Ήταν ἡ πρώτη ἔνδειξη πού είχα ότι στο Πανεπιστήμιο ὁ φοιτητής ἦ αν τὸ κέντρο κ ὄχι ὁ καθηγητής (καθὸς δικαιολογημένα ἀπὸ τὴν ἔμπειρία μου ἀνεμένα) κ ὅτι ὁ ξένος φοιτητής θά μπορούσε νά περμιμένη ξεχωριστὴ μεταχείριση. Τοῦτο εἶνα φυσικὰ συναρτημένο με τὴν ἰδιαίτερη σημασία πού δόνουν οἱ Ἄμερικανοὶ — τουλάχιστον αὐτοὶ με τούς ὁποίους ἦλθα σέ επαφή — στή γνώμη πού θά σχηματίση ὁ ξένος για τὴ χώρα τους (Συμπλέγματα ἀνωτερότητος κ αἰσπερότητος ἴσως σέ συνδυασμὸ πῆξουν πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση). Σ ὕγκρινε, φίλε, τὴ στάση αὐτὴ με τὴ στάση οἰουδήποτε Ἄγγλου μέσα κ ἔξω ἀπὸ τὴν Ἄγγλία. Ὁ Ἄγγλος δὲν ἔνδιαφέρεται καθόλου για τὴ γνώμη τοῦ ξένου σχετικά με τὴ χώρα του, οὔτε τοῦ περνα ἀπὸ τὸ μυαλὸ ν' αρωτήση, μακροὶ αἰῶνες σιγουριάς δὲν τοῦ ἐπιτρέπουν νά ἀμφιβάλλη ἢ νά δίνει σημασία σ' ἄλλη γνώμη.

Πέραν ἀπὸ τὶς ὀμιλίες, εἶχαμε σύντομα ὀμαδικὰ περιδιαβάσματα στο Campus τοῦ Πανεπιστημίου κ μακρότερες ἔξομήσεις στή Νέα Ἰόρκη. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις καρφισώναμε στο πέτο μὰ κώστα με εὐδιάκριτα γραμμμένο τὸ ὄνομά μας κ τὴ χώρα μας ἔτσι πού ἡ ἐπικοινωνία μεταξύ μας νά ἦταν εὐκολώτερη. Ἄργότερα θά καταλάβαινα τί σημαίνει για τοὺς Ἄμερικανούς ἡ κοινωνικὴ ζωὴ, σέ πόσο πλάτος κ βάθος δημοφιλῆ στὸν κύκλο, πόσο καταλυτικὰ ἐπενεργεῖ, πόσο ἀσφικτικὰ συχνὰ πῆζει, με πόση σιγουριὰ ἰσπεδώνει, πόσο ἀμείλικτα ἔξοστρακίζει ἢ συνθλίβει. Στὰ Ἐγχειρίδια Ψυχολογίας θά συναντοῦσα ξανά κ αὐ ξανά τὸ αἴτημα τῆς κοινωνικῆς προσαρμογῆς σάν τὸ σπουδαιότερο αἴτημα τῆς παιδείας, ἔνω θά ἄκουα ὅτι ἡ ἀπόκλιση ἀπὸ τὸ καθιερωμένο ἀποτελεῖ πρόβλημα πού κερανοβόλα πρέπει νά ἀντιμετωπιστῇ. Ἡ ντροπαλοσύνη στὶς κοινωνικὲς ἐκδηλώσεις κατέχει πρωτεύουσα θέση στὴν ἱεραρχία τῶν μειονεκτημάτων κ ἡ τάση για ἀπομόνωση σὺμπτωση ψυχολογικῆς ταραχῆς πού πρέπει νά ἀντιμετωπιστῇ με εὐδικὴ μεταχείριση. Τὸ νά εἶσαι δημοφιλῆ στὸν κύκλο σου θεωρεῖται ἀρετὴ σπουδαιωτῆ, πού συγχρονίζεται με ἀξίες πού διαθῆτε, ὑποκείμενες σέ μίμηση. Ὁ ἄμιλος μέσα στὸν ὁποῖο κινεῖσαι διαθῆτε μοναδικὴ σημασία για τὴ δημιουργία ἀξιών, τὴν χρήση κριτηρίων, γενικώτερα τὴ μάθηση. Ὁ τύπος, ἡ ραδιοφωνία, ὁ κινηματογράφος δὲν ἔχουν τὴ δύναμη νά δημιουργήσουν νέες ἀξίες ἢ νά ὑποκαταστήσουν τὶς παλιές. Ἡ μόνη τους δυνατότης εἶνα — πρὸς τὸ παρὸν — νά ἐνισχύουν τὶς ἀξίες πού ἔχει καθαγάσει ἡ ἐπιδοκιμασία τοῦ μικροῦ ἢ μεγάλου κύκλου μέσα στὸν ὁποῖο κινεῖται τὸ ἄτομο. Εἶνα ἄλλως ἐκδηλωσὴ μᾶς ἡγείουσ ἀισθήσεως συνεργατικότητος ἢ ἐκφυλισμὸς τοῦ πρωτογενούς αὐτοῦ ἀισθήματος στὴν ἄκρα προέκτασή του, τῆς ἰσπεδώσεως τοῦ ἀτόμου κ τῆς συνθλίψεως τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας στὸν τομέα τῶν ἀξιών;

Δὲν ἦταν εὐκολο, φίλε, νά καταλήξω. Ζῶ σέ σχετικά περριορισμένο περιβάλλο κ δὲν ἔχω τὴν εὐχέρεια νά ἐπεκτεῖνω τὶς παρατηρήσεις μου σέ πόλεις κ πολιτείες ἔξω ἀπὸ τὴ χαώδη πόλη ὅπου μένω. Τὰ βιβλία πού μελετῶ δὲν ἀφήνουν ἀμφιβολία για τὴ προϊοῦσα δύναμη τοῦ κοφορμισμοῦ. Ὅμως ποὶ ἦταν ἡ θεωρητικὴ θεμελίωση αὐτῆς τῆς τάσης; Τὰ Σύννορα, τὸ frontiers, τῆς Δύσης ὅπου για νά φτάση ὁ ἄνθρωπος κ νά ὑποτάξῃ τὸ περιβάλλον ἔπρεπε νά δεῖξη ξεχωριστὸ πνεῦμα συνεργασίας; Ἄλλὰ κατά τὸν ἴδιον τρόπο, ἡ ἐπίδωση στὸ θρυλικὸ για τὴν Ἄμερικὴ West ἔξηρτάτο σέ ἓνα μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὴν ἐπίδειξη ἀτομικῆς πρωτοβουλίας.

Δὲν εἶμα σίγουρος ἂν αὐτὴ εἶνα ἡ ἀπάντηση, ὅμως τὴ θεωρήσα σέ πρώτη γνωριμία σάν τὴν πὸ πειστικὴ κ σοῦ τὴν παραθέτω. Βρίσκειται σ' ἓνα βιβλίο ἑνὸς καθηγητοῦ τῆς κοινωνιολογίας στο Harvard πού λέγεται David Riesman. Τὸ βιβλίο ἔχει τίτλο «Τὸ μοναξιασμένο πλῆθος» κ — χαρακτηριστικὰ — γνώρισε τεράστια ἐπιτυχία κ συναγωνίστηκε, σοβαρὸ ἀσθηρὸ ἐπιστημονικὸ βιβλίο, τὰ μυθιστορήματα μεγάλης κυκλοφορίας για χρόνια, πουλώντας ἑκατομμύρια ἀντίτυπα. Ἰπολόγησα ὅτι ἄγρισε μὰ χορδὴ, τὴ γνήσια χορδὴ τῶν Ἄμερικανῶν, για νά κυκλοφορήσῃ τόσο εὐρέως.

Σύμφωνα με τὴ θεωρία τοῦ Riesman, ὁ ἄνθρωπος σάν μέσος ὄρος κατευθύνεται στή ζωὴ του ἀνάλογα με τὶς οικονομικὲς κ δημιουργικὲς συνθήκες πού ἐπικρατοῦν στὴν ἐποχὴ του κ στή χώρα του. Ὡς τὴν ὥρα ἔχουν ἐμφανιστῇ τρεῖς κατηγορίες ἀνθρώπων: Αὐτὸς πού κατευθύνεται ἀπὸ τὴν παράδοση, αὐτὸς πού κατευθύνεται ἀπὸ ἔνδον ὑπάρχον «γυροσκοπὸ» κ ἐκεῖνος πού κατευθύνεται ἀπὸ τὰς γύρω, ὁ ἔτεροκατευθυνόμενος. Οἱ συνθήκες πού εἰσοῦν τὴν ἐμφάνιση τῶν τριῶν αὐτῶν κατηγοριῶν εἶνα διαδοχικὰ: κοινωνίες με δυνατότητες μεγάλης ἀναπτύξεως (οἰκονομικὰ, πληθυσμικὰ), κοινωνίες πού περνοῦν στάδια μεταβατικῆς ἀναπτύξεως (δριζόντιας) κ κοινωνίες με τὶς ὁποῖες συμπάπτει ἡ ἀρχὴ τῆς παρωσιῆς τοῦ πληθυσμοῦ. Κατὰ τὸ Riesman ἡ ἀνθρωπότης ἔχει περάσει ἰστορικὰ τὰ τρία αὐτὰ στάδια (ὁ συγγραφέας τὰ βλέπει ὅλα στὴν ἀρχὴ, ἀμὴ κ αὐτοκλή τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας) κ αὐ οἱ πὸ προηγμένες οικονομικὰ χώρες σήμερα, κυριώτατα ἡ Ἄμερική, βρίσκονται στὴν τοῖτη κατάσταση, ὅπου χαμηλὴ ἀναλογία κ γεννήσεων κ θανάτων δὲν ἐπιτρέπει δυνατότητες ἀναπτύξεως. Σέ τέτοιες κοινωνίες ἐμφανίζεται ὁ ἔτεροκατευθυνόμενος ἄνθρωπος πού κινεῖται σ' ἓνα μονῆρες πλῆθος, φοβάται τὴν ἀπομόνωση, τὴν ἀποδοκιμασία, τὴν πρωτοβουλία, πού

είναι εύτυχής όταν ή παρουσία του εγκρίνεται από τους «ίσους» του, αυτούς που κινούνται στον ίδιο κύκλο μαζί του, συμμαθητές, συμφοιτητές, συνάδελφους, γείτονες, μέλη του ίδιου σωματείου κλπ. Από την ώρα που θα γεννηθή το παιδί ώσπου να πεθάνη ή μόνη ξγνοια είναι να πετύχη κοινωνικά: στο σχολείο ή κοινωνιομετρική να δείξη ότι πολλοί τον θέλουν για φίλο, στο κολλέγιο να γίνη δεκτός σε αδελφότητες, αργότερα να «άρεση», να μη ξεχωρίξη τόσο ώστε να αποξενωθή.

Ο Riesman δέ μένει ικανοποιημένος με κανένα από τους τρεις ιδεατούς αυτούς τύπους, ζητεί να προχωρήσουμε στον αυτόνομο άνθρωπο, αυτόν που θα κρίνη στοχαστικά την παράδοση, τα πρώτα κριτήρια που δημιουργούνται μέσα του για να τον κατευθύνουν αργότερα, τους γύρω — και θα δώσει στον εαυτό του τη δυνατότητα να έχη αξίες κριτικά κοιταγμένες, αυτόν που θα γίνη, θα έλεγε ο Λιχτσέργος, νομοθέτης εαυτού. Μπορεί κανείς να αναμένη την εμφάνιση του αυτόνομου ανθρώπου με αισιοδοξία; Είλικρινά δέν το πιστεύω. Η σύξευξη του πρώτου με τον τρίτο τύπο μου φαίνεται πολύ πιθανή, αν ως την ώρα δέν έχει γίνει, για τη χώρα που με φιλοξενεί.

Όμως ή παρέκβαση στάθηκε μακριά. Αυτοίμαι, φίλε, που άφησα μετέωρο το πρόγραμμα προσανατολισμού. Έπανερχομαι. Έλεγα ότι πρώτα κινήθηκε στο campus του Πανεπιστημίου. Βρίσκεται ανάμεσα στους 114 και 120 δρόμους μεταξύ των λεωφόρων Άμπερστον και Μπρόντγουαη, άσφυκτικά περιορισμένο από μνημιαές ανθρώπων, νέγων, λευκών και πορτορικάνων που έχουν «είσβάλει στη Νέα Τόρη» τα τελευταία χρόνια, χωρίς να μπορή να έπεσαθη παρά σε ύψος ή διώχοντας ένοικιαστές από τα γύρω σπίτια (έτσι που ή τοπική έφημερίδα, φιλελεύθερη και όρημητική ή «Morning sider» να κατηγορήση τις πανεπιστημιακές άρχες για φιλετική προκατάληψη), με πάμπολλα οικήματα διαφόρων ρυθμών που θυμίζουν τις έποχες που πέρασε το Πανεπιστήμιο άφ' ότου ιδρύθηκε πριν. Κλασικάζοντα οικόδομήματα στέκονται δίπλα σε μοντέρνες οικόδομές, ένα έκαλλιόσκι διατηρείται όπως ήταν πριν διακόσια χρόνια, ή έπίσημη βιβλιοθήκη — λαμπρό κτίριο — δέν είναι ή σήμερα χρησιμοποιμένη, που βρισεται άπέναντι με δυό εκατομμύρια τόμους βιβλίων (μέσα σ' αυτούς χιλιάδες Έλληνικών). Καρετέριες για τους φοιτητές, άθουσες άναπαύσεως, άθουσες συναυλιών και θεάτρου — γενικά ότα ταριάζει σ' ένα Πανεπιστήμιο με πάνω από 80 εκατομμύρια δολλάρια προϋπολογισμό, ηπλότερο δηλαδή από τον προϋπολογισμό του Κυπριακού κράτους.

Τέσσερις έξορμήσεις στη Νέα Τόρη συμπληρώνουν το πρόγραμμα προσανατολισμού. Η πρώτη — βόλτα με βενζινάκιτο γύρω-γύρω στο ποτάμι που περιβάλλει τη νησίδα του Μανχάταν. Οι ούρανοξύστες από το ποτάμι, το άγαλμα της Έλευθερίας, τεράστιο σύμβολο έπιόδων και ψευδοισθήσεων, ή άλλη όχθη, το Μπρούκλιν, το Μπρόνξ, το Queens, τα άλλα προάστεια, άπ' όπου καθημερινά χιλιάδες ξεχύνονται προς το Μανχάταν για την καθημερινή, σκληρή έργασία, Κουβεντολοί, μερικά τραγούδια σε παράξενες γλώσσες, συναδέλφωση. Η δεύτερη, ξανά τα Μουσεία, κυριώτατα το Μητροπολιτικό, άπέρατο, τέλεια όργανομένο, πλουσιώτατο, με την πικρή γεύση τώρα του Γκρέκο τοποθετημένου στο «Ισπανικό τμήμα» αλλά και την έξασία αίσθηση της έπαφης με τη μεγάλη τέχνη και με την καθημερινή ζωή όλων των φυλών του κόσμου, ιδιαίτερα των πρωτόγονων, όπου τα γυμνότερα στοιχεία της ζωής προβάλλουν άρτυσιόδοτα.

Η τρίτη — έπίσκεψη στο κτίριο της Herald Tribune, της έφημερίδος που αργότερα θα πρωτοστατούσε σε άνθελληνικό μένος (μαζί με τον «Χριστιανικό Μηνιτάρα της Βοστώνης»), πέρασμα από τα τμήματα συντάξεως, διαφημίσεως (το κυριώτερο σχολίασε ο συνοδός), δίπλα από τους columnists, τους πολιτικούς και καλλιτεχνικούς σχολιαστές που διαβάξονται με ένδιαφέρο από μικρό αλλά σημαντικό από πλευράς μορφώσεως κύκλο άναγνώστων (δυστυχώς οι πιο πολλοί λείπουν, κι ο Ουόλτερ Λίτμαν, ο σοβαρότερος στοχαστής των πολιτικών πραγμάτων στην Άμερική, που λίγους μήνες πιο ύστερα θα γράφη — μόνος αυτός — ότι ή Κύπρος είναι καθαρά Έλληνικό νησί, ούτε έχεται στα γραφεία της έφημερίδος που για χρόνια δημοσιεύει τα άρθρα του), εκεί που φτάνουν οι έπίκαιρες φωτογραφίες κλπ. Σε μία στάση με έρώτηση στο συνοδό που άτη τη στιγμή μιλά έτσι για τις νεκρολογίες και τη δόξα: (δείχοντας ένα δωμάτιο) «Έδώ είναι έτοιμες οι νεκρολογίες όλων των σπουδαίων ανθρώπων της Άμερικής και του κόσμου. Μπορώ να πω ότι το πιο καλό σημάδι φήμης είναι να ύπάρχη έτοιμη ή νεκρολογία σου στα γραφεία μιας μεγάλης έφημερίδος». Κι ή έρώτηση: Διερωτώμαι τί γράφατε για τον Πρόεδρο Κέννεντυ που άπαγόρευσε την είσοδο της Herald Tribune στον Λευκό Οίκο. Χωρίς κανένα προαίσθημα ότα τόσο σύντομα θα δινόταν ή εύκαιρία να μάθω.

Η τέταρτη έξορμήσή μας έγινε στο Χρηματιστήριο της Νέας Τόρης, τον οικονομικό πνεύμονα των Ήνωμένων Πολιτειών. Με τον υπόγειο ταξιδεύσαμε downtown, προς τα κάτω, βρεθήκαμε σ' ένα πλήθος άνυπόμονο με δρόμους στενούς σχετικά κι ύστερα μπήκαμε σ' ένα άσημαντο έξωτερικό κτίριο, άνεθήκαμε με σκάλα και καταλήξαμε σ' ένα στενό έξώστη άπ' όπου μπορούσαμε να παρακολουθήσουμε τί γινόταν κάτω, σε μία τεράστια άθουσα συνωστίζονταν εκατοντάδες, χιλιάδες άνθρωποι. Βόλαμε σ' αυτά άκουστικά να άκούμε τις έπεξηγήσεις άθέατου οδηγού.

Ποτέ δὲ θὰ λησμονήσω, φίλε, τὴν πρώτη ἐντύπωση ἀπὸ ἐκείνου τὸ πολύθουο, ἀνήσυχο, ἀεικίνητο πλῆθος, πὺ μὲ ἐνταμιένῃ τὴν προσοχὴ κοίταξε (ἔνα πὸ δυνατό ρεῖμα χροιάζεται) τὶς ἀμέτρητες πινακίδες ὅπου ἀκατάλητα στοιχεῖα καὶ ἀριθμοὶ ἄλλοισαν μὲ ἐκπληκτικὴ ταχύτητα. Ὁ κόσμος ἐκεῖνος βασανίζοταν, αὐτὸ ἦσαν φανερό, καὶ ἡ πρόσομιση ἀπαλλαγὴ του ἀπὸ τὸ πάθος βρωσιόταν στὶς πινακίδες — πὺ μὲ αὔξηση τῶν ἀριθμῶν σκορποῦσαν προσωμνὴ ἀκακοῦφιση. Μετοχὲς προσφέρονται, μετοχὲς ἀγοράζονται. Ἀνέβασμα στὶς τιμὲς σημαίνει οικονομικὴ ὑγεία. Πτώση — καταστροφὴ. Ἡ ἀνάμνηση τοῦ 1929 εἶνα ἀκόμα νοση. Σ' αὐτὴ τὴν αἰθουσα κρῖνεται ἡ τύχη τῆς Ἀμερικῆς, πουθενά ἄλλοῦ. Κάθε μετακίνηση ψηφίου ἀντιστοιχεῖ μὲ συνέπειες πὺ φτάνουν ὡς τὰ τέσσερα ἄκρα τῶν πενήντα Ἡνωμένων Πολιτειῶν.

Ὅμως τὸ δράμα παίζεται μπροστὰ μας. Ἐφιαλτικὲς εἰκόνες πὺ μᾶς ταλάνιζαν τὴ φαντασία σὰν περνούσαμε ἕνα - ἕνα τοὺς ἐννιά κύκλους τῆς Δαντικῆς κολάσεως προβάλλον τῶρα μπροστὰ στὰ μάτια μας, ἐνῶ μορφὲς καὶ πρόσωπα ἀντακάνονται ἀπὸ γκομιάσεις ἀνθρώπωνης ἀγωνίας ἢ ἀγαλλίσεως πὺ εἶνα τραυματισμένη χαρά. Κύματα - κύματα, οἱ ἀνθρώποι κινοῦνται μπροστὰ στοὺς ταμίες, ἀγοράζουν, πωλοῦν, φωνάζουν, σχολιάζουν, προβλέπουν, σπαταλοῦν τὴ ζωὴ τοὺς περμιένοντας ἠῦξημένα μερίσματα ἢ γρηγόρο κέρδος, ψτωχοὶ τὴ μὴ μέρα, πλοῦσιοι τὴν ἄλλη, χροεωκοπημένοι τὴν τρίτη, ἀλλὰ πάντα ἐκεῖ μὲ μόνη ἔγνοια τὴν κατὰσταση τῶν μετοχῶν. Ποτὲ συγγενὴς δὲ γνοιάστηκε γιὰ τὴν ὑγεία ἀγαπημένου προσώπου ὅσο αὐτὸ τὸ πλῆθος γιὰ τὴν κατὰσταση τοῦ stock market, ποτὲ εἰκοσιτετράωρο μὲ εἰκοσιτετράωρο ἢ σκέψη δὲν προσκολλήθηκε τόσο ἔμμονα στὴν πορεία τῆς ὑγείας ἐνὸς προσώπου ὅσο μᾶς μετοχῆς. Ποτὲ θεότης δὲ λατρεύθηκε τόσο ὅσο οἱ ἀριθμοὶ πὺ ξεπετάγονται αὐτόματα, παντοδύναμοι, μὲ τὸ πάτημα ἐνὸς κουμπιοῦ ἢ ἀραδιασμένοι στὶς στήλες τῶν ἐφημερίδων, ἀκατανόητα ἱερογλυφικὰ γιὰ τοὺς μὴ μνημένους, κροεωκομικὰ σύμβολα γιὰ τοὺς πᾶτες τοῦ Χρηματιστηρίου, πὺ πρέπει νὰ διαθέτουν ἐτοιμότητα καὶ ἱκανότητα ἀσφρήσεως τῶν ἠχοολογικῶν καὶ οικονομικῶν παραγόντων πὺ καθορίζουν τὴν ἀνοδικὴ ἢ μὴ πορεία τῶν τιμῶν. Ὅλα τὰ γεγονότα τῆς ἀνθρώπωνης ζωῆς ἐδῶ μεταφράζονται σὲ ἀπτηχῆσεις πάνω στὶς τιμὲς». Ὁ Πάπας εὐλόγησε τὴ χρήση ἀντισυλληπτικῶν ἀπὸ τὸ στόμα; — τὸ μόνο σχετικὸ συμπέρασμα εἶνα ὅτι οἱ τιμὲς τῶν μετοχῶν τῶν ἐπαρειῶν πὺ παράγουν τέτοια ἀντισυλληπτικὰ θὰ ἀνεθοῦν. Δολοφονήθηκε ὁ Πρόεδρος Κέννεντυ; οἱ τιμὲς θὰ κατεθοῦν ὑπολογίζονται οἱ ἀρεφῆες καὶ σπεῦδουν νὰ πωλήσουν, ἐνῶ οἱ εὐφρῆες ἀγοράζουν, σὲ μᾶ συναλλαγὴ πὺ δὲν εἶνα δυνατό νὰ ἔχη καμμιὸ σχέση μὲ ὅτι ἔξω ἀπὸ τὸ Χρηματιστήριο ὀνομάζεται Ἡθικὴ — τόσο ἀκατάλητη ἔγνοια ἐδῶ ὅσο καὶ οἱ ἀριθμοὶ τῶν πινακίδων στὸ Teachers College.

Οἱ ἀνθρώποι ἀκόμη φωνάζουν, συναθοῦνται, ἀπωθοῦνται, λαχανιάζουν στὸ ἀσταμάτητο κνηγητὸ τοῦ κέρδους, ὅταν φεύγουμε ἀπὸ τὴν Γουὼλ Στρητ. Ἡ εἰκόνα τους θὰ μὲ συνοδεῖ πάντα, φίλε, σ' ὅση ζωὴ μὺ μένει. Ὅταν ὑστερώτερα θὰ διαβάσω τὸ βιβλίον τοῦ Ἀγγλοῦ Τῶνη γιὰ τὴν ἀρπακτικὴ κοινωνία, τὴν κοινωνία πὺ στοιβάξει, μέσα ἀπὸ τὶς σελίδες τοῦ ἀποκαλιπτικοῦ αὐτοῦ βιβλίου θὰ περνοῦν οἱ ἀντακωμένες ἀπὸ σπασμικὰ μορφὲς ἐκεῖνον πὺ ὄλημερις κροαδοκοῦν στὸ Χρηματιστήριο ν' ἀγοράσουν μετοχὲς σὲ τιμὴ ἐδικαίας, ἐνῶ κάπου μακριὰ ἀπὸ τὴν πινακτικὴ αἰθουσα ὁ ἀνθρώπωνος μόχθος συνεχίζεται καθὼς τὰ κέρδη μερίζονται μὲ βάση τὰ shares πὺ προσφέρονται στὴν ἐφιαλτικὴ αὐτὴ αἰθουσα. Εἶνα ὁ καπιταλισμὸς λοιπὸν ἀνήθικος, ὅπως δείχνει ὁ Τῶνη, ὅπως διακηρύσσει σὲ μᾶ σπάνια στιγμή τῆς πανεπιστημιακῆς μου ζωῆς ὁ καθηγητὴς Phenix, φιλόσοφος βαθύτατα καὶ ἀνορθόδοξα θροσκειόμενος, ἀκέραιος καὶ εὐθαφῆς διδάσκαλος; Καὶ τὸ free enterprise δὲν εἶνα τὸ alter ego τῆς Δημοκρατίας, καθὼς πολλοὶ θέλουν νὰ πιστεῦν σ' αὐτὴ τὴν πόλη, ἀλλὰ ἕνα οικονομικὸ σύστημα μὲ βάση ἀνήθικη πὺ εἶνα δυνατό, ἀλλὰ καὶ ἀναγκαῖο, νὰ ἀντικατασταθῇ μὲ ἄλλο, ὄχι ἠθικώτερο ἀλλὰ ἠθικὸ, πὺ νὰ συζευχθῇ χωρὶς ἀντιφάσεις πᾶ μὲ τὸ πολιτικὸ σχῆμα πὺ ὀνομάζουμε Δημοκρατία;

Ἦδη οἱ προσανατολισμοὶ μου ξεφεύγουν ἀπὸ τὸ ἐπίσημο πρόγραμμα, φίλε — πὺ ὅμως μὺ ἔδωσε τὶς πρώτες ἀφορμὲς. Ἐδῶ, στὴν ξένη αὐτὴ πόλη, θὰ βασανίσω τὴ ζωὴ μου, τὴ ζωὴ μας, φίλε, καὶ μᾶ καὶ δὲν εἶνα ἐδῶ μᾶ μὺ νὰ διαλεγόμαστε γιὰ ὄρες, καθὼς συνηθίζαμε, θὰ συνεχίσω νὰ σοῦ γράφω ἀπὸ μακριὰ.

ΓΡΑΜΜΑ ΤΡΙΤΟ

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΛΕΥΡΑ ΤΟΥ ΧΑΡΛΕΜ

Φίλε,

Με τὰ μαθήματα άρχισαν καὶ τὰ πρῶτα μᾶς σειράς σοβαρῶν ἐπεισοδίων με ἀιτία τις φυλετικῆς διαμάχης. Ἀρχικά, δὲ γίνονταν στὴ Νέα Ὑόρκη. Οἱ εἰδήσεις ἔφταναν ὅλες ἀπὸ τὸ Νότο, ἀπὸ τὴν Ἀλαμπάμα, τὸ Μισσισσιππὶ, τὴ Φλόριντα, τὴ Γεωργία καὶ ἀπὸ τις ὑπόλοιπες ἀπὸ τις ἔντεκα πολιτείες τοῦ Νότου. Πρῶτα, ἡ βόμβα πὸν ὀχύτηξε μὴ Κυριακὴ στὴν ἐκκλησιά τῶν Νέγρων στὸ Μπάρμινγκχαμ, τὴν ὥρα πὸν ἔκαναν κατηχητικὰ παιδιὰ τοῦ δημοτικοῦ — καὶ σκοτώσε πέντε παιδιὰ. Οἱ συγκρούσεις πὸν ἀκολούθησαν, με τοὺς σκίλους νὰ δραματίζουσαν πρῶτο ρόλο στὸ κνηγητὸ τῶν νέγρων τῆς Ἀλαμπάμας. Ὑστερα ἦλθε ἡ δίκη πὸν συγκλόνισε γιὰ τέσσερις μέρες τὴν Ἀμερικὴ — προτοῦ νὰ καταστῆ δυνατὸ ἡ ἀρχὴ κανονικά. Ἐνας λευκὸς ἔκατηγορεῖτο γιὰ τὸ φόνο ἑνὸς νέγρου καὶ γιὰ τέσσερις μέρες δὲ βρισκόνταν δώδεκα λευκοὶ πὸν νὰ παραδεχτοῦσαν ὅτι τὸ νὰ σκοτώσῃ λευκὸς νέγρο ἀποτελεῖ ἔγκλημα — ὥστε νὰ γίνουσαν δεκτοὶ ἀπὸ τὴν ὑπεράσπιση σάν ἔνοχοι.

Οἱ ἐφημερίδες τῆς Νέας Ὑόρκης γέμισαν ἀπὸ εἰδήσεις, σχόλια, κριτικῆς ἀναλύσεις σχετικὰ με τὰ ἐπεισοδία καὶ στὸ Πανεπιστήμιο οἱ ξένοι φοιτητῆς ἀρχισαν νὰ συζητοῦσαν ἀνοιχτὰ γιὰ τις φυλετικῆς διακρίσεις — πάντα ἀναφορικὰ με τὸ Νότο. Ὁ ὑπεύθυνος καθηγητῆς γιὰ τὸ μάθημα «Ἀμερικανικὴ Παιδεία καὶ Πολιτισμὸς» ἀνάγγειλε κάποια μεταβολὴ στὸ πρόγραμμα τῶν διαλέξεων ὥστε νὰ ἀρχίσουσαν με δυὸ ὁμιλίες — καὶ συζητήσεις — γιὰ τὸ φυλετικὸ πρόβλημα. Τις ὁμιλίες θὰ τις ἔκανε ὁ βοηθὸς του, ὁ κ. Τέργκυσον, νέος γύρω στὰ 32 χρόνια, ψηλὸς, κάπως νευρικός.

Δὲν ἔξερω, φίλε, τί περιμένασαν οἱ ἔγχρωμοὶ κατὰ τὸ πλεῖστον συμφοιτητῆς μου ν' ἀκούσουσαν — ὅμως ἐγὼ διαφεύσθηκα στις προβλέψεις μου. Ἀντὶ ν' ἀκούσω κατηγορίες γιὰ τὸ Νότο, ἄκουσα κριτικὴ γιὰ τὸ Βορρᾶ. Ἀντὶ ν' ἀκούσω δικαιολογίες καὶ προφάσεις, ἄκουσα ἀδιάλλακτη πολεμικὴ — καὶ γιὰ πρῶτη φορὰ κατὰλαβα ὅτι τὸ φυλετικὸ πρόβλημα δὲν περιορίζεται στὸ Νότο ἀλλὰ ἐπεκτείνονταν σ' ὅλες τις βόρειες πολιτείες καὶ ἦταν ἰδιαίτερα ἔντο ο στὴ Νέα Ὑόρκη — ὅτι δὲν ἀποτελοῦσε μόνον πρόβλημα νομικὸ, ἀλλὰ κυριώτατα ἠθικὸ, πὸν τραυματίζε ψυχικὰ ὄσους, λίγους - πολλοὺς δὲν ἤξερα, μποροῦσαν νὰ βλέπουσαν καθαρά. Ὑπήρχαν λοιπὸν ἀπέραντα γκέττος στὴν καρδιά τῆς Νέας Ὑόρκης; Βοήμικες συνοικίες, παραμελημένες ἀπὸ τὸ ἔθνος, κατοικημένες μόνον ἀπὸ μαύρους πὸν ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ πληρώνουσαν ψὸν ὅτερα νοίκια στοὺς λευκοὺς οἰκοδομητῆς τους γιὰτί δὲ γίνονταν δεκτοὶ σ' ἄλλες γειτονίες καὶ ἦσαν ἡπόχρηστοὶ νὰ βολετοῦσαν κάπου — σὲ ρημαγμένα σπίτια, σὲ ὁδοὺς ἀγνοημένους ἀπὸ τοὺς λευκοὺς, μακρὰ ἀπὸ τις μεγάλες, φωτισμένες, καθαρές λεωφόρους πὸν περπατήσαν; Ἦταν ἀλήθεια ὅτι χρόνον με χρόνον μαύρα παιδιὰ πέθαναν ἀπὸ τὰ δαγκώματα τῆς νυφίτσας — καὶ τίποτε δὲ γινόταν γιὰ νὰ καταπολεμηθοῦσαν οἱ ποντικοὶ πὸν βασίλευσαν στὶς σαρακομημένες πολυκατοικίες τοῦ Χάρλεμ; Ὅσα βαθμιαία τὸ κέντρο τῆς Νέας Ὑόρκης γινόταν ἕνα τεράστιο γκέττο μαύρων, γιὰτί οἱ λευκοὶ μετακινόντουσαν στὰ προάστεια, σάν τὸ Scarsdale πὸν εἶχαμε ἤδη ἐπισκεφθῆ, τὸ Scarsdale με τις μοναχικῆς ἐπαύσεις, τοὺς κατοικοῦσαν με μέσο ἐτήσιο εἰσόδημα πάνω ἀπὸ 20.000 δολάρια καὶ τὸ λαμπρὸ σχολεῖο — ἔπουν ἔδοδαν 1200 δολάρια τὸ χρόνο γιὰ κάθε μαθητῆ; Καὶ πῶς ἦταν τὰ σχολεῖα τοῦ Χάρλεμ καὶ γιὰτί οἱ ἡγέτες τῶν Νέγρων ζητοῦσαν μεταρρυθμίσεις τέτοιες πὸν νὰ ἐπιτρέψουσαν τὴν ἀνάμιξη λευκῶν καὶ νέγρων στὰ σχολεῖα; Ποιὰ ἦταν ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στις συνθήκες πὸν ἐπιβατοῦσαν στὰ γκέττος καὶ στις πλούσιες συνοικίες τῶν λευκῶν πὸν ἔκαμε τὸν James Conant, τῆς Πρόεδρο τοῦ Χάρβαρντ, νὰ γράψῃ τὸ βιβλίον «Γράμματα καὶ προάστεια» καὶ νὰ μιλήσῃ γιὰ κοινωνικὸν δυναμῆτα στὰ θεμέλια τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν; Καὶ τί ἦταν χειρότερο, προτοῦσε ὁ Τέργκυσον, ὁ νομικὸς καταρτηγὸς τοῦ Νότου ἢ ἡ ἠθικὴ καταπίεση τοῦ Βορρᾶ, προσχηματισμένη, ὑποκριτικὴ, βάνουση; Ποιὰ ἦταν ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ δὲν «ἐπιτρέπεται ἡ εἴσοδος σὲ νέγρους» τοῦ νότου καὶ στὸ «δυστυχῶς δὲν ἔχομε θέση» τοῦ βορρᾶ;

Ζητήσαμε, φίλε, νὰ ἐπισκεφθοῦμε σχολεῖα τοῦ Χάρλεμ. Ἀφῆσαμε ἕνα πρωῆνον τὸ Πανεπιστήμιο πῶς καὶ σὲ δεκαπέντε λεπτὰ μιλάνομε σ' ἕνα ἄλλο κόσμο. Ἐδῶ ζούσαν ἀποκλειστικὰ νέγροι, στὰ σπίτια, στὰ μαγαζιά, στὰ ξενοδοχεῖα, — πὸν ὅλα ἀνήκουσαν σὲ λευκοὺς. Ψηλότερα νοίκια, χειρότερες συνθήκες. Τις νύχτες ἐμφανίζονταν οἱ ἔμποροι ναρκωτικῶν, οἱ σοματέμποροι, οἱ ἄλλες συμμορίες — πὸν διευθύνονταν ἀπὸ λευκοὺς πὸν διαστέον στὴν «ἀγορὰ» τὰ ναρκωτικὰ καὶ τις πόρνες. Σὲ καίρια σημεῖα τῆς ἀτέλειωτης συνοικίας τοῦ Χάρλεμ ἤρισκονταν τὰ σχολεῖα. Περισσότεροι μαθητῆς στις τάξεις, λιγότερα μέσα. κατώτερης ἀξίας προσωπικὸ — ἂν ἔξαφερόσαμε μερικὸς ἐθελοντῆς πὸν θεωροῦσαν καθῆκον τους νὰ δουλέψουσαν στὰ γκέττος γιὰ νὰ βοηθήσουσαν τὴν ἀνοδο τῶν νέγρων, κοινωνικὴ, οικονομικὴ, πνευματικὴ. Δὲν εἶναι ὅμως τὰ τρία ἀλληλένδετα; Σ' αὐτὰ τὰ σχολεῖα παρατηροῦνταν τὰ μεγαλύτερα ποσοστὰ μαθητῶν πὸν ἐγκαταλείπουσαν ναρὶς τις σπουδῆς τους καὶ χωρὶς παιδεία καὶ εἰδικευση κατανοῦσαν οἱ ἀνευδίκευτοὶ ἐργάτες, οἱ τελευταῖοι

πού προσλαμβάνονται και οι πρώτοι που απολύονται καθώς ο αυτοματισμός προχωρεί το βαρύτερο του βήμα. Σ' αυτά τα σχολεία βρίσκεις τάξεις ειδικές για καθυστερημένα παιδιά, μεγάλα παιδιά που δυσκολεύονται να διαβάσουν όπως τα παιδιά της δευτέρας Δημοτικού. Άραγε αληθεύει ότι οι νέγροι άνηκουν σε κατώτερη διανοητικά φυλή, όπως διατείνονται «έπιστήμονες» από το νότο; Είναι, φίλε, τα παιδιά που έρχονται σχολείο από σπίτια όπου στοιβάσσονται κυριολεκτικά οι άνθρωποι, από διαλυμένες οικογένειες, που συχνά δε ξέρουν ποιός είναι ο πατέρας τους, που δε γνωρίζουν τί σημαίνει σπίτι, που δεν έχουν να φάνε αρκετά, που τριγυρίζουν στις γωνιές του Χάρλεμ άνησχα, που δεν τολμούν να ξεμυτίσουνε στις συνοικίες των λευκών, που κλέβουν με τον ευκολότερο τρόπο, που δε μπορούν να όνειρευτούν τίποτε έξω από το γκέτο που ζουν — που στρατεύονται τώρα από τη χωριστική όργάνωση των «Μαύρων Μουσουλμάνων» που έχει σαν πρόγραμμα τον απόλυτο διαχωρισμό από τη λευκή φυλή, που τη θεωρεί παρηκμασμένη και ξεφλημένη, και κηρύσσει την ύπεροχή των Μαύρων — του Περιούσιου Λαού.

Είναι μήπως φυσική αντίδραση αυτή στα αισθήματα κατωτερότητας που ύποχρεωτικά αισθάνονται όσοι τύχη να γεννηθούν στην Άμερική με πετσι μαύρο ή σκούρο; Από πού ξεκινούν τα αισθήματα αυτά, ποιές ρίζες έχουν; Φτάνουν οι άναμνήσεις την εποχή του δουλεμπορίου, του πιο προσοδοφόρου από τα εμπόρια που έκαναν οι Άγγλοι, που τους έφερε στ' άμπάκια των καραβιών σα κτήνη για να καλλιεργήσουνε τα χωράφια του «Νέου Κόσμου»; Θυμούνται άραγε ααδιό από τις στέγες των σπιτιών του Χάρλεμ πως η ό συγγραφέας της «Διακηρύξεως της Άνεξαρτησίας» συμβούλευσε την άπομάκρυνσή τους από την Άμερική, ότι το Σύνταγμα δεν τους άναγνώρισε σαν πολίτες ή ότι στα 1813 το Κογκρέσσο μίλουσε για «πολίτες των Άνωμένων Πολιτειών ή άλλα έγχρωμα πρόσωπα, γεννημένα στις Άνωμένες Πολιτείες» κι έτσι διαχώριζε τους πολίτες από τους ελεύθερους νέγρους, ενώ τους δούλους ούτε καν τους άναφερε; Νά είναι στα κόκαλά τους ό εμφύλιος πόλεμος που χώρισε όριστικά τις Άνωμένες Πολιτείες σε βόρειες και νότιες — που άρχισε με τη Διακήρυξη της χειραφετήσεως των νέγρων από τον Πρόεδρο Άνκολν, συνεχίστηκε με τετραχρονης μάχης και κατάληξε στο να κερδηθή ό πόλεμος αλλά να καθή ή ειρήνη; Γιατί ύστερα από τον πόλεμο, δε χρειάζεται ή μνήμη πιά. Υπάρχει ό Νόμος των νοτιών Πολιτειών (ύπήρχε ως τις 4 Ίουλίου του 1964)—γραπτός, σίγουρος, που θεσπίζει την κατωτερότητα της μαύρης φυλής, που επιβάλλει το διαχωρισμό, ουθμίζει άκόμη λεπτομέρειες σαν το ποιά κλάσμα νέγρουν αίματος είναι άφορετό για να χαρακτηριστεί νέγρος, 1)4 άρχικά, 1)16 άργότερα, ένα άπειροστό τελικά. Δε μπορείς να φάς στον ίδιο τόπο, να ταξειδέψεις με τα ίδια μέσα ή στην ίδια θέση, να κοιμηθής στο ίδιο ξενοδοχείο, να ψυχαγωγηθής με τον ίδιο τρόπο, να πάς στο ίδιο σχολείο, να έγκλησαστής στον ίδιο χώρο. (Ναι, φέτος φίλε, 1964, τη Λαμπρή πήγανε νέγροι σε έγκλησιά λευκών, κι οι λευκοί διακόψανε τη λειτουργία της Άναστάσεως, διώξανε βίαια τους μαύρους για να συνεχίσουν τη λειτουργία της Άναστάσεως, βέβαιοι για τη χριστιανική τους πίστη, χαρούμενοι για το θαύμα). Υπάρχει ή Κούκ, κούξ, κλάν που ύπό διάφορα όνόματα διατηρείται ως τα σήμερα, ύπεύθυνη για το λιντσάρισμα χιλιάδων νέγρων που ύπέπεσαν στον παρτάταμα να θεωρήσουν τους έαυτούς τους ίσους με τους λευκούς. Υπάρχουν οι έξετασεις που πρέπει να δώσης για να δικαιούσαι να ψηφίσης, στις όποιες αν είσαι νέγρος άπορρίπτεσαι, τα δικαστήρια από λευκούς που δεν καταδικάζουν κανένα για έγκλημα σε βάρος νέγρου, οι «έπιστήμονες» που χαλκεύουν δεδομένα ή στηρίζονται στα ύπάρχοντα παραπλανητικά για να άποδείξουν «πέραν πάσης άμφιβολίας» με βάση τη «βιολογία», την «άνθρωπολογία», την «ψηυχολογία», ότι οι νέγροι άνήκουν σε κατώτερη φυλή και να δώσουν στους ρατσιστές προσχήματα για να συμβιβαστούν με τη συνείδησή τους — δεδομένα που προέρχονται από τα τέστ εύφύας που έγιναν για λευκά παιδιά της μέσης άσιακής τάξης κι από μελέτες που στηρίχτηκαν στα «έγκληματολογικά δεδομένα» μιας κοινωνίας που τα ύποθάλπει. Είναι οι έπχειρήσεις, οι βιομηχανίες, τα εργατικά σοματεία άκόμα, που δεν προσλαμβάνουν ή δεν έγγράφουν σα μέλη τους νέγρους, οι κανονισμοί που δεν επιτρέπουν την προαγωγή πέραν ενός χαμηλού έσοραχικά βαθμού νέγρου, ή προσφορά μίας τέτοιας παιδείας που να μη — κατά παρατήρηση λευκού ήγέτου του Νότου — μεταμορφώνη «καλούς εργάτες σε άναυδεις τεχνίτες», ό καθημερινός για αιώνας έξευτελισμός και ή ταπεινώση που έκαναν το λαμπρό νέγρο συγγραφέα James Baldwin να πη στο πολυδιαβασμένο δοκίμιο του «Ή φωτιά την επόμενη φρά» ότι «οι λευκοί μου έκαναν ως 17 μου χρόνια ότι είχαν να μου κάμουν. Τώρα πιά τίποτε δε μπορούν να μου κάμουν κι είναι προβληματικό αν είναι σε θέση πιά να σωθούν».

Περπατήσαμε, φίλε, στους δρόμους του Χάρλεμ πολύ εκείνη τη μέρα, μ' ένα Άφρικανό φοιτητή ή ένα νέγρο καθηγητή του Γυμνασίου που έπισκεφτήκαμε. Σ' αυτούς τους δρόμους, μās ελπε ό νέγρος καθηγητής, στρατεύονται καθημερινά εκατοντάδες Νέγροι από τους ήγέτες των Μαύρων Μουσουλμάνων, από τον Έναπότατο Elijah Muhammad και τον Malcolm X. Σε μιά γωνιά τους μαζεύουν από τους μιλούν. Τι τους λέν; Κοιτάξτε το βιβλίο του νέγρου δημοσιογράφου Δομιάξ «Ή επανάσταση των Νέγρων» που ήγαράφησε μερικές από τις συγκεντρώσεις (περνώντας, φίλε, από ένα βιβλιοπωλείο μās τ' αγοράσε, ένα πένηταμάκι των 75 σέντς).

- Καὶ τώρα ἔλατε κοντά. Θὰ σᾶς μιλήσω γιὰ τοὺς λευκοὺς.
 —Μίλα, ἀδελφέ.
 —Γνωρίζετε ποτὲ λευκὸ πού νὰ κάμῃ τὸ σωστό;
 —᾽Οχι, ὄχι.
 —Οἱ λευκοὶ σᾶς κρατοῦν μέσα στὰ γκέττος....
 —Ἐχεις δίκαιο, ἀδελφέ.
 —Νὰ πῶς πάει ἡ ζωὴ. Σηκώνεστε πρωτὶ-πρωτὶ, μὲ τὶς νυφίτσες νὰ τρέχουν στὸ πάτωμα.
 Ἔτσι εἶναι;
 —Ἔτσι, ἔτσι εἶναι.
 —Πάτε στὸ κρεβάτι τοῦ παιδιοῦ σας νὰ σιγουρευτῆτε ὅτι οἱ νυφίτσες δὲ τούφαγαν τ' αὐτιά! Ἔτσι εἶναι;
 —Ἔτσι, ἔτσι εἶναι ἀδελφέ.
 —Ἔτσι πᾶτε σ' ἓνα μισογχεμισμένο μπάνιο.
 —Ναί, ναί.
 —Φορᾶτε τριμμένα ρούχα πού ἀκόμα χρωσάτε στοὺς λευκοὺς....
 —Ναί, ἀδελφέ.
 —Κι ὕστερα πᾶτε μὲ τὸν ὑπόγειο γιὰ νὰ δουλέψετε γιὰ τὸν κ. Ἀϊξεμπεργκ.
 —Ναί.
 —Πληρώνετε λιγότερο ἀπ' ὅλους τοὺς ἐργάτες.
 —Ναί, ἀδελφέ. Πές τα, ἀδελφέ.
 —Τὰ παιδιά σας πεινοῦν, πᾶνε στὰ χειρότερα σχολεῖα, δὲν προάγεστε ποτέ....
 —Ναί, ἀδελφέ, Μὰ τὸ Θεὸ ἔχεις δίκαιο ἀδελφέ.

Τίποτε πᾶ δὲ μπορεῖ νὰ γίνῃ στὸ Χάρλεμ, χωρὶς τὴ συνεργασία τῶν Μαύρων Μουσουλμάνων, συνέχισε ὁ νέγρος καθηγητῆς. Τὰ μέλη τῆς Ὄργανώσεως ἀνέχονται τώρα σὲ 500 χιλιάδες κὲ ὄλο αἰθῶνον. Οἱ Νέγροι στὴ Νέα Ὦρκη εἶναι ἤδη 1.500.000, τὰ 25% τοῦ πληθυσμοῦ. Κι ὄλο φτάνουν καραβάνια ἀπὸ τὸ Νότο — ἔρχονται σὺς μεγαλουπόλεις, κλείονται στὰ γκέττος, γυροῦν δουλεῖα ἐνῶ δὲν εἶναι εἰδικευμένοι σὲ τίποτε, σὲ μιὰ κοινωνία ὅπου ἡ εἰδίκευση εἶναι sine qua non, ζοῦν στοιβαγμένοι σὰ ζῶα σὲ στενόχωρα διαμερίσματα, λυμαιοῦνται τοὺς δρόμους, ἐγκληματοῦν — ξεριζωμένοι ἀπὸ τὸν τόπο πού γεννήθηκαν πικραίνονται κάθε στιγμὴ στοὺς δρόμους τοῦ Χάρλεμ κὲ ὅταν ἡ πίκρα ξεχειλίση τρέπονται στὸ μῖσος.

Φτάσαμε, φίλε, ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι τοῦ νέγρου καθηγητοῦ καὶ μπήκαμε γιὰ λίγο μαζί του. Τρία καταστροφώδη ἀγῶνα γέμιζαν τὸ διαμέρισμα.

Αὐτὰ εἶναι τὸ πρόβλημα, μᾶς εἶπε. Ὁ νέγρος ἀν συνήθισα στὴν ταπεινώση ὁ ἴδιος, δὲν τὴν ὑποφέρει στὰ παιδιά του. Ὅταν τὸν διώξουν ἀπὸ ἓνα δημόσιο μέρος μπροστὰ τους θέλει νὰ πεθάνῃ ἀπὸ τὴ ντροπὴ. Ὅταν διώξουν τὸ παιδί του ἀπὸ ἓνα γήτεδο ἀθλοπαιδιῶν καὶ τὸ παιδί του τὸν ρωτῆσῃ γιὰ ποῖο λόγο κὲ ἀρχίξῃ νὰ νοιώθῃ αἰσθήματα μειονεξίας γιὰ τὴν γεννήθειά του — θέλει νὰ σκοτώσῃ ἀπὸ μῖσος. Ἐξέρεις πῶς ἀρχισε ἡ νέα περίοδος τῆς δυναμικῆς πορείας τῶν νέγρων γιὰ τὴν ψήφιση νόμων πού νὰ κατοχυρώσουν τὴν ἰσότητά τους;

Ἦταν, φίλε, στὰ 1955. Ἐνα χρόνο ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀπόφαση τοῦ Ἀνωτάτου Δικαστηρίου τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ δόγμα «χωριστὲς ἀλλὰ ἴσες διευθετήσεις» πού ἀπὸ τὰ 1896, ὅπότεν εἶχε διατυπωθῆ πάλι ἀπὸ τὸ Ἀνωτάτο Δικαστήριον, καὶ εἶχε ἐπιβάξῃ τὴ Δικαιοσύνη γιὰ δεκαετίες (μὲ τὴν πραγματικότητά πού ὑπογράμμιζε «χωριστὲς καὶ χειρότερες») καταρρίφθηκε ὡς ἀδίκον, ἀνυπολόγητον καὶ παράνομον, στὴν Παιδεία τουλάχιστον — καὶ χαιρετίστηκε ὡς «ἱστορικὸς σταθμὸς». Κι ἦταν πράγματι. Ὁ ἀγῶνας τῶν νέγρων ἄλλαξε ξαφνικὰ χαρακτῆρα. Τὸ ἔναυσμα δόθηκε ἓνα ἀπόγευμα στὸ Νότο, ὅταν ἡ Κα Πάρις, μιὰ ἡλικιωμένη Νέγρα πού δούλευε ὅλη μέρα σ' ἓνα κατάστημα μπῆκε στὸ λεωφορεῖο γιὰ νὰ πᾶν σπίτι της, ἀπὸ τὴν πίσω πόρτα, κάθησε στὴν πρώτη σειρά ἀπὸ ἐκεῖνες πού προορίζονταν γιὰ τοὺς νέγρους, διατάχθηκε ἀπὸ τὸν εἰσπράκτορα νὰ παραχωρήσῃ τὴ θέση της σ' ἓνα λευκὸ κὲ ἀρνήθηκε. Σύρθηκε στὴ φυλακὴ — καὶ αἰφνίδια οἱ νέγροι ἐγκατάλειψαν ὡς κῆρον μέσο πολέμου τοὺς δικαστικὸς ἀγῶνες καὶ πῆραν στὰ χέρια τους τὴν ὑπόθεσίν της. Ἄρχισαν οἱ πακετοφορίες, τὰ μοῦικοτάξ, οἱ εἰρημνικὲς διαδηλώσεις, οἱ προστάθειες γιὰ νὰ πέσουν τὰ ψηλά τείχη πού τοὺς χωρίζαν ἀπὸ τοὺς λευκοὺς, οἱ πόρτες τῆς ὑπηρεσίας, τὰ μαγεριά, οἱ σοφίτες — πού ὀδήγησαν σὲ βίαιες συγκρούσεις μὲ ἀνθρώπινα θύματα (σκοτώθηκε κόσμος, φίλε, γιὰ νὰ γραφοῦν δυὸ νέγρους στὸ πανεπιστήμιον τῆς Γεωργίας κὲ ἓνας νέγρος στὸ πανεπιστήμιον τοῦ Μισσισσιππὶ — γιὰ τίς δυὸ νέγρους — δυὸ εἰρημνικῆς, συμπαθητικῆς κοπέλλες — γράφτηκε ὀλόκληρον βιβλίον, πῶς δὲν τοὺς μιλοῦσαν στὸ Πανεπιστήμιον οἱ συμφοιτητῆς ἄλλοι, πῶς ἔφραγαν ἀπὸ τὰ μέρη ὅπου ἐκεῖνες ἔμπαιναν, πῶς τοὺς φώναζαν προσβλητικὰ οἱ ἄλλοι συμφοιτητῆς τους, πῶς ἔζησαν σὲ διαρκὴ ἀπομόνωση γιὰ τέσσερα χρόνια σ' ἓνα campus χιλιάδων φοιτητῶν — τί ἠθικὸ σθένος θὰ διαθέτανε, φίλε, θάρρα νὰ ἀποκαλύπτονται μπροστὰ τους κὲ ὄχι νὰ τοὺς σφυρίζουν) — οἱ ἐκδηλώσεις πού ἔκαμαν καὶ μερικὸς «φιλελεύθερος» τοῦ βορρᾶ νὰ ἀνησυχήσουν, προπαντὸς ὅταν μεταφερθῆκανε καὶ σὺς βόρειες πολιτείες, μέσα στὴν καρδιά τὴν ἴδια τοῦ φιλελευθερισμοῦ, στὴ Νέα Ὦρκη, σὰ διαμαρτυρία ἐναντίον τῶν γκέττος, ὡς ἐπιτακτικὸ αἶτημα γιὰ νὰ γχεμιστοῦν οἱ φράχτες...

Οι διαμαρτυρίες που κατάληξαν το καλοκαίρι του 1963 στην πορεία στην Ουάσιγκτον — που σκοπό είχε να πεισθή ο Πρόεδρος Κέννεντυ (ζούσε ακόμη) ότι ήλθε η ώρα να καταθέσει στο Κογκρέσο νομοσχέδιο έναντι των φυλετικών διακρίσεων — και το Κογκρέσο να το ψηφίσει. (Ψηφίστηκε πριν λίγες μέρες ένα χρόνο ύστερα από την πορεία. Νέος σταθμός αυτός... Θυμάμαι το νέγρο καθηγητή στο Χάρλεμ να μιλά στο σπίτι του για το διαχωρισμό και τις διακρίσεις και τα είδη τους. 'Ο Νόμος είναι ένα βήμα, έλεγε. Το πιο σπουδαίο είναι το ήθος των ανθρώπων. 'Από το 1954 που ψηφίστηκε σαν παράνομος ο διαχωρισμός στην Παιδεία με κριτήριο το χρώμα δεν έγιναν πολλά πράγματα στο Νότο. 'Γπάροχον περιοχές που έκλεισαν τα δημόσια σχολεία για να μη δεχτούν νέγρους — κι έπαυον ιδιωτικά, όπου δεν υποχρεώνονται να τους δεχτούν. Οι νότιες πολιτείες δυστροπούν. Κι από την άλλη — πέρα από την de jure διάκριση υπάρχει η de facto, τα γκέττος σαν το Χάρλεμ που τα θρίσκεις σ' όλες τις μεγαλουπόλεις του βορρά. 'Εκείνο που χρειάζεται πέρα από το νόμο είναι αλλαγή στη νοοτροπία των ανθρώπων, να ξεφορτωθούν οι προκαταλήψεις, σαν ότι οι νέγροι σά φυλή βρωμούν, είναι τεμπέληδες, εγκληματίες, άφρονες ή ότι σχεδιάζουν να βρωμήσουν την καθαρότητα της λευκής φυλής με το μεικτό γάμο — τί σου θυμίζει πούτο, φίλε;—)

Μα πώς θα γίνουν όλα αυτά; Διάβασε στο περιοδικό Esquire τις συνεντεύξεις με πέντε ηγέτες του νότου σχετικά με το φυλετικό πρόβλημα, εκδότες εφημερίδων, νομικούς κλπ. 'Ολοι συμφωνούν ότι οι νέγροι είναι χειρότεροι από τα ζώα, ότι είναι όργανα του «διεθνούς κομμουνισμού» ότι η μόνη λύση του προβλήματος είναι να σταλούν όλοι (20 εκατομμύρια) στην 'Αφρική για να βρούν ισότητα με τους όμοιους των. 'Ενας προτείνει να τους δίδονται έτήσια τα περισσότερα σιταριού, που πετάσσονται στη θάλασσα για να μη πέσουν οι τιμές, ώστε να εξασφαλιστή και η εγγωνοσύνη του νέγρικου κράτους που θα ιδρυθή στη Μαύρη 'Ηπειρο. 'Αλλωστε, τώρα πιά δεν είναι απαραίτητοι — ήλθε η μηχανή κι αντικατάστησε στο χωράφι τον ανθρώπινο ιδρώτα και το πρόβλημα της ανεργίας θα καταπολεμηθή μονιμότερα.

«'Ο τρόπος που θα αντιμετώπισουμε το φυλετικό πρόβλημα θα κρίνη την ήθικη επιβίωσή μας» δηλώνουν οι λευκοί φιλελεύθεροι του βορρά, αυτοί που στηρίζουν οικονομικά τις δραγαώσεις των Νέγρων, αυτοί που έκλαψαν όταν δολοφονήθηκε ο Πρόεδρος Κέννεντυ για το τέλος μιάς — τόσο σύντομα — εποχής αλλαγής, οι λευκοί έθελοντες που πορεύονται στο νότο για να εργαστούν για τη δικαιοσύνη και δεν επιστρέφουν ποτέ, εκείνοι οι λευκοί φοιτητές που εγκαταλείπουν τα αριστοκρατικά Πανεπιστήμια των 'Ανατολικών Πολιτειών για να γραφτούν σε νέγρικα, οι λευκοί δάσκαλοι που ζητούν να δουλέψουν στο Χάρλεμ... Μα πού θα γύρε, φίλε, ή ζυγαριά; Καραδοκούν ή προκατάληψη, το μίσος κι η έλλειψη ανθρωπιάς, εκεί στις πσίνες του νότου που ρίχνεται διτριόλι στους νέγρους που επιχειρούν να δοκιμάσουν την ισχύ του νέου νόμου για ίσα δικαιώματα, στους δρόμους που άμολιούνται από τους σερίφρες οι σκύλοι για να δαγκώσουν, στις αυλές των σχολείων που μαζεύονται δικασίμοι ένηλικες (άντρες και γυναίκες) για να άποδοκιμάσουν ένα παιδί νέγρων που πρώτο έγγραφεται σε σχολείο λευκών, στις χωριστές εκκλησίες όπου λατρεύεται ο Λευκός Θεός, στο χέρι του γεροισιαστού Φούμπραϊτ από το 'Αρχάνσας που βιάστηκε να επιστρέψη από το ταξίδι στην 'Ελλάδα και Τουρκία (όπου συνήγορησε υπέρ των μειονοτήτων) για να καταψηφίση το νόμο έναντι των φυλετικών διακρίσεων στις 'Ηνωμένες Πολιτείες (για να ξαναβγή γεροισιαστής, δικαιολογήθηκε ο ίδιος), στη σκέψη του κυβερνήτη Ουάλλας και των άλλων κυβερνητών του Νότου, στο μυαλό του γεροισιαστού Γκολντγουάτερ που έχει όλες τις πιθανότητες να γίνη υποψήφιος των Ρεπουμπλικάνων για το Προεδρικό αξίωμα, στις φυλακές που κλείεται κάθε τόσο ο Μάρτιν Λούθερ Κίγκ, ο ηγέτης των νέγρων του Νότου, απ' όπου στέλλει επιστολές στις όποιες έξηγγει γιατί οι νέγροι δε μπορούν πιά νάχουν ύπομονή, καθώς τους συμβουλεύουν οι λευκοί «φίλοι» τους κι επιμένει να έχει όνειρα για ένα δικαίτερο κόσμο στα σύνορα του Χάρλεμ και των άλλων γκέττος.

Τα πάντα σου περνούν από το μυαλό, φίλε, ύστερα από ένα μακρό περιδιάβασμα στο Χάρλεμ. 'Ακόμα κι ότι υπάρχει έλπίδα στη νέα επιστήμη για την όποια γίνεται τόσο λόγος εδώ, την «Κυβερνητική», που εξετάζει τις πιθανότητες μιάς καλύτερης οργάνωσης του κόσμου με τη βοήθεια των ηλεκτρονικών εργαλείων. Στο κάτω-κάτω οι ηλεκτρονικοί εγκέφαλοι σκέφτονται επί τη βάσει των δεδομένων που τους δίνεις κι αν δεν τους θρέψεις με τις προκαταλήψεις σου και τα πάθη σου θα τα άγνοήσουν στο σχέδιο που θα έτοιμάσουν. Τα μηνύματα που θα στέλλουν για την καθοδήγηση της κοινωνίας δε θα ξεκινούν από το μίσος, βέβαια όχι κι από άγαστη — θάναι ψυχρά μηνύματα, άπόρροπα, άχρωμα — μα ύσως νάνα τέτοια που πιά χρειάζόμαστε κι όχι μόνο γιατί ζούμε η οδηγόμαστε ταχύτατα στην έποχή του αυτοματισμού, χωρίς να ύπολογίζουμε τις συνέπειες, χωρίς να λαβαίνουμε τον κόπο να προβλέπουμε...

Σε κούρασα όμως, φίλε, και το θέμα του αυτοματισμού, που τόσο συνδέεται με το Χάρλεμ απ' την ανθρώπινη του πλευρά, δεν εξαντλείται με δυό λέξεις.

Ο ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΔΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ - ΚΑΙ ΔΥΟ ΟΜΙΛΙΕΣ ΤΟΥ

ΤΡΙΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΛΕΝΗΣ

Σ' ένα έργο που καλύπτει μισό αιώνα, και μάλιστα αιώνα πολλών αναταραχών και συνελών ανακατατάξεων, σ' ένα έργο που προέχεται από διαρκώς ξυπνημένο και άνικανοποίητο πνεύμα, πάντοτε υπάρχουν οι καλούμενες «άντιφάσεις». Συνήθως οι αντιφάσεις αυτές είναι έξωτερικης φύσεως και όχι αντιφάσεις ουσίας. Η ανακατάταξη, που απαιτούν τα πράγματα, οι νέες μορφές που επιβάλλει η ηλικία (στα νεανικά χρόνια υπερισχύει η φαντασία, στα ώριμότερα η λογική κλπ.) δίνουν εντύπωση «άντιφάσεων». Άλλά σ' όλα αυτά δεν υπάρχει ασυνέπεια, γιατί η ουσία του πνεύματος είναι η συνεχής κίνηση, ο προβληματισμός, η αναζήτηση.

Το έργο του Καζαντζάκη καλύπτει μεγάλη χρονική περίοδο. Ο δημιουργός υπήρξε πνεύμα άνικανοποίητο, τολμηρό στις αναζητήσεις του, άδισταχτο σε παλινδρομήσεις, εύκολο σε ανακατατάξεις. Τούτα όλα σε μερικούς δίνουν την εντύπωση συνεχών και πολλών αντιφάσεων. Κι' όμως ο Καζαντζάκης είχε πέρα για πέρα συνέπεια, τη συνέπεια που βρούμε στα έργα του Σολωμού και Παλαμά, τη συνεχή δηλ. αναζήτηση, τον προβληματισμό, την πνευματική εγρήγορση.

Ένα τέτοιο ξυπνημένο και συνεπέστατο στην ελληνικότητά του πρόσωπο σαν τον Καζαντζάκη δεν θα ήταν φυσικό να μη αισθανόταν τη συγκίνηση και το εθνικό πάθος, που ξεσήκωσε το εθνοσωπελευθερωτικό, τύπου ένωτικου, κίνημα της Κύπρου. Το κίνημα τούτο είχε και έχει (γιατί τα σημερινά γεγονότα είναι στην ουσία συνέχεια εκείνων του 1955—59) κάτι πολύ συγγενικό με το κρητικό ξεσήκωμα, θα μπορούσα να πω κάτι το «ταντώσημο». Ο Καζαντζάκης έζησε τα έπικά εκείνα χρόνια της Κρήτης. Συνεπώς απ' όλους τους συγγραφείς μας στέκει πιο κοντά στο πνεύμα του δικού μας κυπριακού αγώνα.

Δυό εκδηλώσεις του δείχνουν τη στάση του έναντι στο κυπριακό: α) «Η τύχη κι' η τιμή μας Αυτόκρατορίας» (οι άγγελοι της Κύπρου), που δημοσίευσε στη «Νέα Έστία» (15 Σεπτ. 1954, έτος ΚΗ' σελ. 93) — β) «Ο πρόλογος στη Δ' έκδοση του μυθιστορηματός του «Ο Καπετάν Μιχάλης» (Βιβλ. «Έστίας») από τη σελίδα 14—16. Στο δεύτερο αυτό κείμενό του γίνεται όλοφάνερα η συσχέτιση του κυπριακού αγώνα με τον κρητικό.

Χαρακτηριστικό είναι πώς το εθνικό και συγγραφικό αισθητήριο του Καζαντζάκη αντιλήφθηκε την αξία του κυπριακού αγώνα και το μεγαλείο του από τα προδρομικά κι' όλας στάδιά του. Και τον παρακολούθησε με τον δέοντα σεβασμό, έστω κι' αν δε μπόρεσε να τον αναστήση μέσα σε λογοτέχνημα. Ένωθε τόσο το γήινο του τέλος και προσηλινόταν να μεταφέρει στο χαρτί την πολύπλευρη εμπειρία του με κείνο το πάθος της προς τον συνάνθρωπο και το έθνος του υποχεώσεως και με κείνη την ψευδαίσθηση πώς έτσι θα συνεχίση την επίγειά του ζωή (μα πολύ ανθρώπινη αδυναμία και δύναμη ταυτοχρόνως), πράγμα που δεν τού άφηνε καιρό για νέες συλλήψεις ύψους και βάθους.

Έμεις εδώ στην Κύπρο πρέπει με κάθε τρόπο ν' αποθησαυρίσουμε τ' ό,τι γράφτηκε για μας, ειδικώς για κάποια εθνικά γεγονότα μας, που πρέπει ν' αποτελούν πρότυπο προς μίμηση για τις επερχόμενες γενιές. Γι' αυτό το λόγο αναδημοσιεύουμε εδώ τα δυό αυτά κείμενα του Καζαντζάκη αποτίοντας έτσι και στοιχειώδη εύχαριστία προς τον από τους πολλούς (δειξίους κι' άριστερους) παρεξηγημένο μεγάλο Έλληνα.

...

ΠΡΩΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Ένας μεγάλος λαός περνάει, τις μέρες τούτες, της τριχας το γιοφύρι. Δεν κρένεται η τύχη της Κύπρου, η τύχη της Κύπρου δεν κιντνεύει' η δικαίη πέτρα θα φάει, σίγουρα, το άδικο βουνό. Κρίνεται και κιντνεύει, τις μέρες τούτες, η τύχη κι' η τιμή μας Αυτόκρατορίας. Ο λαός που ορθόθηκε σύσσωμος, σύμψυχος, με τέτοια εθνική υπερφάνεια κι' ήθικη ανάταση, στίς πιο κρίσιμες ώρες του πολέμου, κι' έσωσε την τιμή του κόσμου, περνάει τώρα μα από τις μοιραίες, αποκαλυπτικές δοκιμασίες, όπου θα ξανααεροροθεί η γνησιότητα η το κίβδηλο της άρετης του.

Κι' ακόμα βαθύτερα, πλατύτερα: κρίνεται η τύχη κι' η τιμή όλόκληρου τού δικού κόσμου, που κωχιόταν ως τώρα πώς μάχονταν για τη δικαιοσύνη και την έλευ-

θερία τῶν λαῶν. Τώρα θὰ δοῦμε ἂν ὁ κόσμος αὐτὸς εἶναι ἄξιος νὰ χρησιμοποιεῖ πὰ ὠρισμένες ἄγνες λέξεις. Κι ἂν πὰ ἡ ψυχὴ ἐνὸς τιμίου ἀνθρώπου μπορεῖ νάχει ἐμπιστοσύνη σὲ τέτοιους ἄρχοντες τοῦ κόσμου.

Σ' ἓνα ἀρχοντοῦνσι 400.000 ψυχὲς σηκώνουν φωνὴ καὶ ζητοῦν ἐλευθερίαν· τὸ τριεὺγενο ἔθνος, ὅπου γεννήθηκε ἡ ἐλευθερία καὶ τὸ φῶς, σηκώνει φωνὴ μαζί τους· ἀπὸ τῆς τέσσερις γωνιῆς τῆς γῆς, καὶ μέσα ἀπὸ ἀγγλικὰ ἀκόμα στήθη, τινάζονται φωνὲς ὀργῆς καὶ διαμαρτυρίας. Δὲν μποροῦν σήμερα πὰ ἡ βία καὶ τὸ ἄδικο νὰ στραγγάλισουν κρυφά, ἀδικιαστυρία, ἓνα λαόν. Ὁ κόσμος τοῦτος πού θαρροῦσαμε πὸς εἶχε σαπίσει ἔχει φαίνεται ἀκόμα ψυχὲς πού τολμοῦν νὰ ὑψώσουν κεφάλι στὴν ὑποκρισία, στὴν ἀδικία καὶ στὴν ἀνάδεια.

Κρίσιμη στιγμή ἀπὸ τὴν ἀπάντηση πού θὰ δοθεῖ στὸ αἴτημα τῆς Κύπρου θὰ ἐξαρτηθεῖ ἡ ἠθικὴ σωτηρία τοῦ κόσμου καὶ ἀπὸ τὴν ἠθικὴ σωτηρία τοῦ κόσμου ἐξαρτήθηκε πάντα ἡ πολιτικὴ, κοινωνικὴ καὶ πνευματικὴ του σωτηρία. Ἡ Κύπρος δὲν εἶναι τώρα πὰ μὰ λεπτομέρεια, ἓνα γηστὴν ἀκρὰ τῆς Μεσόγειος θάλασσης· γιὰ μὴ στιγμή γίνεται τὸ μοιρογράφο κέντρο ὅπου παίζεται ἡ ἠθικὴ ἀξία τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου.

Πῶς ἀντικρούει ἡ Βρετανικὴ Αὐτοκρατορία τὴν τραγικὴ ἐτοιμὴ στιγμή ὅπου κίβνεται ἡ ἀρετὴ τῆς; Ἄλοῖμονο, μὲ μέσα ἀνάξια ἐνὸς μεγάλου ἔθνους. Μὲ τὴν ἀναντερη σιωπὴ στὴν ἀρχή· κ' ὕστερα μὲ τὴν ψευτιά, μὲ τὴν συκοφαντία, μὲ τὴ βία. Κρύβει τὸ πρόσωπό τῆς ἡ ντροπὴ καὶ φεύγει μακριὰ ἀπὸ τ' ἀτιμασμένα γραφεῖα τοῦ Φόρεϊν Ὀφφισ.

Ὅμως ὁ ἀληθινὸς ἄντρας δὲν ἀπελπίζεται· ἔξερει αὐτὸς πὸς στὸν ἄτιμο, ἀλλοπρόσαλλο τοῦτον κόσμον ζοῦν καὶ βασιλεύουν μερικὲς θεμελιακὲς ἀρχές, θυγατέρες τοῦ ἀνθρώπου, πού αὐτὸς τῆς ἔπλασε μὲ ἰδρώτα, αἷμα καὶ κλάματα, κ' εἶναι ἀθάνατες· οἱ περισσότερες γεννήθηκαν στὴν Ἑλλάδα: ἡ ἐλευθερία, ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου, ἡ δίψη· τῆς δικαιοσύνης.

Μεγάλες μυστηριώδεις δυνάμεις πού πληθύνονται καὶ θεριεύουν στὸ διωγμό. Ἄκουστε τί λέει ἓνας αἰώνιος μῦθος: ἓνας ἄγγελος κατέβηκε στὴ γῆς καὶ ὁ ἄρχοντας τοῦ κόσμου λύσσαξε νὰ τὸν δεῖ, χύθηκε ἀπάνω του καὶ τὸν μοίρασε σὲ δυὸ μὲ τὸ σταθί του· σ' εὔτυχς ὁ ἓνας ἄγγελος ἔγιναν δυὸ· ξαναχύθηκε ἀπάνω τους ὁ ἄρχοντας τοῦ κόσμου καὶ μοίρασε σὲ δυὸ τοὺς ἄγγέλους· κ' οἱ δυὸ ἄγγελοι ἔγιναν τέσσερις, κ' οἱ τέσσερις ὀχτώ, κ' οἱ ὀχτὼ δεκάξη, καὶ σὲ λίγο ἡ γῆς εἶχε γεμίσει ἄγγέλους.

Ποῖος εἶταν ὁ ἄγγελος αὐτός; ὁ ἄγγελος τῆς ἐλευθερίας. Ἡ Κύπρος γοήγορα θὰ γεμίσει ἄγγέλους· καὶ ὁ ἄρχοντας τοῦ κόσμου τοῦτου θὰ γκρεμιστεῖ στὰ τάφιατα χωρὶς τιμὴ καὶ μὲ συντρεμμένο τὸ σταθί του.

Ἐπάρχει στὸν κόσμο τοῦτον ἓνας μυστικὸς νόμος — ἂν δὲν ὑπῆρχε, ὁ κόσμος θάταν ἀπὸ χιλιάδες χρόνια χαμένος — σκληρὸς καὶ ἀπαραβίαστος: τὸ κακὸ πάντα στὴν ἀρχὴ θριαμβεύει καὶ πάντα στὸ τέλος νικεῖται. Θαρροεῖς κ' εἶναι ἀπαραβίαστος ἀγώνας πολλῆς κ' ἰδρώτας πολλῆς καὶ δάκρυο γιὰ νὰ ξεγοράσει ὁ ἀνθρώπος τὸ δίκαιο του· κ' ἡ ἐλευθερία εἶναι τὸ πῶ ἀκριβοσκόραστο ἀγαθόν· δὲ δίνεται δωρεάν μῆτε ἀπὸ ἀνθρώπους μῆτε ἀπὸ θεούς· πηγαίνει ἀπὸ χώρα σὲ χώρα, ὅπου τὴ φωνάζουν ἀπὸ καρδιά σὲ καρδιά, ἀνύπνοτη, ἀνυπότακτη, χωρὶς συμβιβασμό. Τώρα τὴ βλέπουμε, μὲ σίγουρη ὀρμὴ νὰ δρασκελαεῖ τὰ χῶματα τῆς Κύπρου· καὶ σὲ λίγο τὰ πόδια τῆς θὰ γεμίσουν αἵματα. Ἔτσι πάντα αὐτὴ ἀνοίγει δρόμο.

Καλὴ ἡ στιγμή νὰ ξεχάσουμε τὰ πάθη μας καὶ τῆς ταπεινῆς ἔγνης καὶ ν' ἀκλουθήσουμε ὅλοι, καθένας μὲ τὸ χάρισμα πού τοῦδωκε ὁ Θεός, τὸ περπάτημά τῆς ἀπάνω στὴν κυριότητα τῆς γῆς· καὶ νὰ μοιραστοῦμε μαζί τῆς, ὅσο μποροῦμε, τὸν πόνο, τὴν ὀρμὴ καὶ τὸν κίνηνο· καὶ ἀργότερα, σίγουρα αὐτὸς εἶναι, τὸ εἶπαμε, ὁ νόμος, καὶ ἡ μεγάλη χαρά.

Δὲν ἀναπροσωπεύω τίποτα, δὲν εἶμαι τίποτα· μονάχα μὴ συνείδηση καθαρὴ· ὁ μὸς μὰ καθαρὴ συνείδηση βαθαίνει στὴ ζυγαριὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ καιροῦ πῶ πολλὴ ἀπὸ μὴν Αὐτοκρατορία. Καὶ τώρα πού σηκώθηκε ἡ Κύπρος ἀπὸ τὰ κίματα καὶ φωνάζει, κάθε καθαρὴ συνείδηση, ἀπὸ τὰ πέρατα τῆς γῆς, ὅπου καὶ ἂν βούσκεται, ἀκούει τὴ φωνή, βλέπει τὴν ἀδικία, καὶ εἰχνει τὴν πέτρα, τὸ ἀνάθεμα στὸν ἄρχοντα τοῦ κόσμου τοῦτου, τὸν ἀδικητή. Ὁ ἄρχοντας γελάει καὶ σαρκάζει· ἔχει τὴ δύναμη μαζί του, στρατοὺς καὶ στόλους καὶ θανατηφόρα πουλιὰ στὸν ἄέρα· καὶ πλοῖτα μεγάλα καὶ προσόδες· καὶ «ὑβρον» πολλή· γελάει καὶ σαρκάζει, μὰ μὰ μέρα — τέτοια στάθηκε πάντα ἡ παντοδυναμία τοῦ ἀδικημένου ἀνθρώπου — μὰ μέρα ἡ πέτρα αὐτὴ πού τοῦρηξε ἡ καθαρὴ συνείδηση, θὰ κρεμαστεῖ ἀπὸ τὸ λαμὸ τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ θὰ τὴ βουλιάξει. Ἔτσι πάντα βούλιαξαν οἱ μεγάλες Αὐτοκρατορίες.

Ὅταν πρὶν ἀπὸ κάμποσα χρόνια γύρισα στὴν Κύπρο, μαγεμένος ἀπὸ τὸ τόσο ἑλλη-

νικό φῶς της καὶ τῆ γλύκα, ἕνας γέρος πρόβαλε ἀπὸ ἕνα χωριάτικο στατάκι, κοντὰ στὴ Φαμαργιούστα. Πιάσαμε κουβέντα. Μιλοῦσε, γιὰ τί ἄλλο; γιὰ τὴν ἔνωση, καὶ τὰ μάτια του σπύθιζαν· κι ἄξαφνα ἕνα φαιδρὸ χαμόγελο πεσεχύθηκε στὸ ἠλιοκαμένο του πρόσωπο· ἔβαλε τὸ χέρι στὴν καρδιά του:

—Κουνήθησαν τὰ θεμέλια τῆς Ἀγγλίας, μοῦ 'πε σιγά, σὰ νὰ μοῦ μπιστεύονταν ἕνα μεγάλο μυστιῶ, κουνήθησαν, γιατί κουνήθηκε ἡ καρδιά τοῦ ἀνθρώπου.

Κουνήθηκε ἡ καρδιά τοῦ ἀνθρώπου, ὦ μεγάλη Αὐτοκρατορία!

* * *

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

Εὐλογημένη ἡ στίθα αὐτῆ πού ἀψηφάει τὶς φρόνιμες συμβουλές τῆς λογικῆς, κι ὅταν φτάσει τὸ Γένος στὰ χεῖλια τοῦ Γκερμού βάζει φωτιά σὲ δόλοκληρη τὴν ψυχή καὶ φέρνει τὸ θάμα. Στὰ θάματα χρωστάει ἡ Ἑλλάδα τὴ ζωὴ της.

Πατρίδα, πατρίδα, ἀναστενάξει ὁ Μακρυγιάννης, ἦσουν ἄτυχη ἀπὸ ἀνθρώπους νὰ σὲ κυβερνοῦν· μόνο ὁ Θεὸς σὲ κυβερνάει καὶ σὲ διατηρεῖ ἀκόμη. Ἀλήθεια μόνο ὁ Θεός, μόνο ἡ στίθα τῆ στιγμῆ πού κιντυνεύει σὲ μιά γωνιά τῆς Ἑλλάδας νὰ σβήσει, πετιέται σὲ μὴν ἄλλη καὶ γίνεται πυρκαγιά.

Πετάχτηκε σήμερα στὴν Κύπρο. Ποιὸς μπορεῖ, μιλώντας γιὰ τὴν Κρήτη καὶ τὸν Καπετὰν Μιχάλη, νὰ μὴ φέρει στὸ νοῦ του, μὲ ἀβάσταχτη ὀδύνη καὶ πρηφάνια, τὸ ἀνανεούμενο πάλι μπροστά μας ἑλληνικὸ θάμα — τὴν Κύπρο καὶ τὸν Ἀκρίττα;

Ἄς εἶναι καλὰ τὸ ἥρωϊκὸ τοῦτο ἀρχοντοῦσι· ὁ κόσμος πού θαρροῦσαμε, στὰ μεταπολεμικὰ ἐτοῦτα χρόνια τῆς ἀποσύνθεσης, πὼς εἶχε σασιάσει, ἔχει ἀκόμα ψυχὲς πού τολμοῦν καὶ στρώνουν κεφάλι στὴν ὑποκρισία, στὴν ἀδικία καὶ στὴν ἀναίδεια. Ἡ Κύπρος δὲν εἶναι μὴ λειπομέρεια, ἕνα ἀπλὸ νησι στὴν ἄκρη τῆς Μεσόγειος Θάλασσας· ἔχει γίνει σήμερα τὸ μοιρογράφο κέντρο ὅπου παίζεται ἡ ἠθικὴ ἀξία τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου.

Πάλι οἱ φρόνιμοι, οἱ λιγότεροι, δίνουν νηφάλιες, πολὺ λογικὲς συμβουλές· πὼς μπορεῖ, λένε, μὴ στίθα φῶς νὰ τὰ βάλει μὲ τόσο παντοδύναμο σκοτάδι; Ὅμως ὁ ἀληθινὸς ἄντρας δὲν ἀπελπίζεται· ἔξρει αὐτὸς πὼς στὸν ἄιμο, ἀλλοπρόσαλλο τοῦτον κόσμῳ ζοῦν, ἄς εἶναι καὶ σὲ λιγοστὰ στήθια, μερικὲς θεμελιακὲς ἀρχές, θυματέρες τοῦ ἀνθρώπου, πού αὐτὸς τὶς ἔπλασε μὲ ἰδρώτα, αἷμα καὶ κλάματα, κι εἶναι ἀθάνατες· οἱ περισσότερες γεννήθησαν στὴν Ἑλλάδα· δυὸ οἱ πὺ τρᾶνες: ἡ ἐλευθερία κι ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐπάρχει στὸν κόσμο τοῦτον ἕνας μυστικὸς νόμος — ἂν δὲν ὑπῆρχε, ὁ κόσμος θὰ ἔταν ἀπὸ κλιμάδες χρόνια χαμένος — σκληρὸς κι ἀπαραβίαστος: τὸ κακὸ πάντα στὴν ἀρχὴ θριαμβεῖ καὶ πάντα στὸ τέλος νικάται. Θαρρεῖς κι εἶναι ἀπαραίτητος ἀγῶνας πολὺς κι ἰδρώτας πολὺς γιὰ νὰ ἐξαγοράσει ὁ ἀνθρώπος τὸ δικό του — κι ἡ ἐλευθερία εἶναι τὸ πὺ ἀκριβαγόραστο ἀγαθὸ· δὲ δίνεται δωρεάν μῆτε ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο μῆτε ἀπὸ τὸ Θεό· πηγαίνει ἀπὸ χώρα σὲ χώρα, ὅπου τὴ φανάξουν, ἀπὸ καρδιά σὲ καρδιά, ἀνύπνωτη, ἀνυπότακτη, χωρὶς συμβιβασμό. Τώρα τὴ φανάξαν στὴν Κύπρο, καὶ τὴ βλέπουμε μὲ σίγουρη ὀρμὴ νὰ δρασκελεῖ τὰ αἵματομένα κεντριώτικα χῶματα.

Τῆς στέλνει μῆνυμα ἡ Κρήτη, σάξει τὸ πέλαγο ἡ φωνὴ της, περνάει τὰ Δωδεκάνησσα καὶ τῆς φωνάζει:

—Βάστα, ἀδερφή· ὅμοια κι ἐγὼ σταυρώθηκα καὶ πόνεσα κι εἶδα ἀνάσταση· ὅμοια θὰ εἶς καὶ σὺ!

Ἡ τύχη μας, λέει πάλι ὁ Μακρυγιάννης, ἔχει τοὺς Ἕλληνες πάντοτε ὀλίγους· παλαιότε ὡς τώρα, ὅλα τὰ θηρία πολεμοῦν νὰ μᾶς φάνε καὶ δὲν μποροῦνε· πρᾶνε, πρᾶνε, μὰ μένει πάντα μαγιά. Αὐτὴ τὴ μαγιά τήνε λέω στίθα. Εἶναι ἡ στίθα πού καίει ἀθάνατη μέσα στὰ σωθικά τῆς Ἑλλάδας.

Αὐτὸ νὰι τὸ μυστικὸ τῆς Ἑλλάδας· σὰν τὸ παραμυθένιο πουλὶ καίγεται, γίνεσαι σάχτη, κι ἀπὸ τὴ σάχτη ξεπετιέται ἀναναωμένη. Δὲ θὰ πεθάνει λοιπὸν ποτὲ ἡ ρίζα ἐτούτης; Δὲν μπορεῖ νὰ τὴν ἐξαφανίσει ἀπὸ τὸ πρόσωπο τῆς γῆς μῆτε κἂν ἡ διχόνοια; Ὅχι, δὲν μπορεῖ· σίγουρα ὑπάρχει μέσα της κάτι τὸ ἀναπάντεχο, τὸ ἀκατάπειτα ἀνανεοῦμένο, τὸ ἀληθινὰ θεϊκό· κι εἶχαν δικὸ τὰ παιδικὰ μας μάτια νὰ ταυτίζον τὰ Πάθη τοῦ Χριστοῦ μὲ τὰ πάθη τῆς Κρήτης, ὅπως, εἰμῶ βέβαιος, σήμερα τὰ μικρὰ Κυπριοτόπουλα ταυτίζον τὰ Πάθη τοῦ Χριστοῦ μὲ τὰ πάθη τῆς Κύπρου καὶ περιμένουν μὲ ἀκλόνητη πίστη κι αὐτὰ, ὅπως κι ἐμεῖς τότε, τὴν Ἀνάσταση. Μὰ ὥστόσο νὰ ῥθει ἡ ἀνάσταση, ἡ ὥρτα μας θὰ μένει σταυρωμένη καὶ θὰ φωνάζει.

Θυμηθεῖτε τὸ ἀπόκρυφο Εὐαγγέλιο πού ἀναφέρει πὼς ὁ ἀγαπημένος μαθητῆς Ἰω-

άννης στέκονταν κάτω από το Σταυρό και κοίταζε με δουρκομένα μάτια το Σωτήρα σταυρωμένο. Έβλεπε καθαρά το πρόσωπο του Ίησού να σταράζει από τόν πόνο: μά σιγά σιγά το πρόσωπο αφανίζονταν, κι ο Ίωάννης άξαφνα κυριεύτηκε από τρόμο: δέν έβλεπε πιά άπάνω στο Σταυρό το πρόσωπο του Χριστού, παρά χιλιάδες πρόσωπα — άντρες, γυναίκες και παιδιά σταυρωμένα. Κι έπειτα, όλομειάς, όλα αφανίστηκαν δέν έμεινε πιά στον έρημο βράχο παρά ο Σταυρός, κι άπάνω στο Σταυρό μια Κραυγή σταυρωμένη.

Η Κραυγή σήμερα έτούτη ή σταυρωμένη, ή γεμάτη πόνο κι ανάσταση, είναι ή Έλλάδα.

* * *

Η Έλένη Καζαντζάκη, που αυτόβουλα άναποκόιθηκε στην έκκληση για διαφώτιση του διεθνούς κοινού πάνω στο δίκαιο του κυπριακού άγώνα, έστειλε δακτυλογραφημένα κείμενα του Καζαντζάκη για να βοηθήσει. Δέν είχε βρή στά κατάλοιπα του μεγάλου συζύγου της τίποτε που ειδικώς ν' άφορά την Κύπρο. Μάς έστειλε δυό όμιλίες «του Νίκου» ότως γράφει. Στην πρώτη υπάρχει ή ήμερομηνία Παρίσι 25—3—47. Ίδιοχείρως ή Έλένη όπισθογράφει στην όμιλία αυτή τά έξης: «Νομίζω αυτή την όμιλία, με παραλλαγές, δημοσίεψε ο Νίκος για την Κύπρο. Πάντως ή άρχή ήταν σίγουρα διαφορετική και το τέλος όμοιο με αυτό εδώ...» Νά κι το κείμενο που δημοσιεύτηκε στη «Νέα Έστία» και αναδημοσιεύεται εδώ πιά πάνω; Δέν ξέρω, γιατί εδώ στην Κύπρο δέν έχουμε πλούσια σ' έλλαδικά έντυπα (ήμερήσια και περιοδικά) βιβλιοθήκη ή άρχείο και ή βιβλιογραφία του Γ. Κ. Κασιόπαλη για τό Ν. Καζαντζάκη, φτάνει ως τό 1948. Στο γράμμα της Έλένης (Γενεύη 1 Μαΐου 1964) γράφεται: «Ξέρω πώς ο Νίκος έχει γράψει ένα άρθρο για την Κύπρο που δημοσιέφτηκε όσο ζούσε, σέ κάποια άθηναϊκή έφημερίδα. Τέλειωνε με τη λεζάντα του άγγέλου που τόν κόβουν στή μέση και γίνεται δυό, κι' ύστερα τέσσερα, όχτώ... «κλπ... Δυστυχώς δέν κατάφερα να τό ανακαλύψω στά χαρτιά μας...» Είναι όλοφάνερο πώς πρέπει νάναί ένα άλλο άρθρο παρά εκείνο της «Νέας Έστίας», γιατί μιλά για λεζάντα που δέν υπάρχει στο δημοσίευμα της «Ν. Έστίας». (Η άνεύρεσή του από κάποιο θά έξυπηρετούσε την Κύπρο).

Άνεξαρτήτως των άνωτέρω και για να βοηθηθή ακόμα περαιτέρω ή μελέτη του έργου του Καζαντζάκη δημοσιεύουμε εδώ τά δυό κείμενα του κορυφαίου συγγραφέα (χρησιμοποιώ τόν χαρακτηρισμό για να τιμήσω την Κρήτη), χωρίς να πολυενδιαφεροτούμε αν ξαναείδανε τό φώς. Στο κάτω - κάτω Καζαντζάκης είναι αυτός κι' έχουν τά δυό του αυτά κομμάτια τόση έπικρασύτητα. Έξάλλου έχουνε σταλή από τη γυναίκα του ακριβώς για να δημοσιευτούν σέ κάποιες κυπριακές σελίδες και να βοηθήσουν τόν άγώνα μας. Οι μεγάλοι νεκροί βοηθούν τά έθνη και από τόν τάφο τους.

* * *

Παρίσι, 25.3.47

Αγαπητοι Σύντροφοι και Φίλοι,

Στις δύσκολες στιγμές που περνάει σήμερα αλάκαιρος ο κόσμος και περισσότερο απ' όλες τις χώρες ή άγια κι αιματομένη γωνία της γης και της θάλασσας, που λέγεται Ελλάδα, ή επέτειος της ανεξαρτησίας μας παίρνει βαθύτερο νόημα.

Το Παρίσι απομένει ένα απο τα λίγα πια φωτεινά σημεία του κόσμου, από που μπορεί ακόμα ο άνθρωπος να μιλήσει ελέφτερα. Ας επωφεληθούμε λοιπόν κι ας μιλήσουμε για την Ελλάδα! Που θα πει: Ας μιλήσουμε για την ελεφτερία!

Σα σήμερα στον ανοιξιότικον εληνικον αγέρα επικυμάτισε το λάβαρο της Αγίας Λάβρας όπου Εληνοπολίτες είχαν κεντήσει τη μοιραία της Ελλάδας κραυγή: Ελεφτερία ή θάνατος!

Κάθε λαος με ιστορική αποστολή στον κόσμο έχει την κραυγή του: Οι Οθραίοι φανάζουν το Θεο, οι Ινδοί μάχονται πίσω απο τα ορατά φαινόμενα να βρουν την άόρατη ουσία, οι Αιγύπτιοι κραβγάζουν μέσα απο τα μνήματα και ζητούν αθανασία. Οι Έληνες χαμήλωσαν τη ματιά τους στη γη τούτη, στη συμβίωση των ανθρώπων κι ανέλαβαν μια μεγάλη αποστολή: Να μετατρέψουν τη σκλαβια σ' ελεφτερία.

Πίσω απο τ' αλληλοσυγκρούόμενα γεγονότα της εληνικής μας ιστορίας υπάρχει κάτι σταθερο κι ακατάλυτο, που αποτελεί την ουσία της ράτσας μας: ο αγώνας για την ελεφτερία.

Τούτος ο αγώνας στάθηκε το εληνικο θάμα. Αναλογιστείτε στους σκοτεινους καιρους που αρχίζει ή ανθρώπινη ιστορία, πώς ήταν οι προεληνικές κοινωνίες. Ανάμεσα Ανατολης και Δύσης, στο πιο ιερο γεωγραφικό σταθροδρόμο του κόσμου, ή Ελλάδα.

Μικρή, άγνη, φτωχή, κατακοματιασμένη από τη θάλασσα, αραιά κατοικημένη από χωριάτες και ψαράδες. Ανατολικά και νότια οι φοβερές ολοκληρωτικές αυτοκρατορίες: η Αίγυπτος, η Ασυρία, η Περσία. Δυτικά και καταβόρα, φυλές άγριες, που ζούσαν αχαλίνωτες σε πυκνά δάση και θρέφονταν με θέλανια.

Δυο τεράστια ανθρώπινα συγκροτήματα: Στο ένα οι άνθρωποι ζούσαν σκλάβοι στο άλλο, αναρχούμενοι κι ανοργάνωτοι. Δεν είχε ακόμα ο άνθρωπος βρει το δίκαιο μέτρο, τη δύσκολη και πολύπλοκη ισορρόπηση ανάμεσα σε σκλαβιά κι αναρχία. Ο άνθρωπος ζούσε ακόμα σαν άγριο θείο — τότε αλυσοδεμένος, τότε αχαλίνωτος.

Την κρίσιμη εκείνη στιγμή παρουσιάστηκε (..... λείπει) Για πρώτη φορά στην ιστορία ο άνθρωπος είδε καθαρά το δρόμο που πρέπει ν' ακολουθήσει η ανθρωπότητα. Μήτε δεξιά, στο βάραθρο της σκλαβιάς, μήτε αριστερά, στο βάραθρο της αναρχίας. Ο Έλληνας χάραξε ένα στενο μονοπάτι ανάμεσα στα δυο βάραθρα: το μονοπάτι της ελευτερίας.

Για πρώτη φορά στον πλανήτη τούτον ο άνθρωπος απόκτησε υπέφθινη συνείδηση για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του. Δε μέθυσε από τα δικαιώματα, δεν εξουθενώθηκε από τις υποχρεώσεις. Βρήκε την τέλεια σύνθεση: πήρε από τον αναρχούμενο ατομισμό όλα τα γόνιμα στοιχεία δέχτηκε από την πειθαρχημένη υποταγή όλα τα γόνιμα στοιχεία, και δημιούργησε το ανθρώπινο θάμα, που λέγεται Ελευτερία.

Ο Έλληνας στάθηκε ο πρώτος άνθρωπος που σήκωσε μέτωπο μπροστά στους τυράνους — εσωτερικούς κι εξωτερικούς — και τόλμησε να πει ΟΧΙ στις ισχυρότερες του μα χτηνώδεις δυνάμεις.

Από τη στιγμή που ο Έλληνας χάραξε το ιερό μονοπάτι της ελευτερίας, η ελληνική φυλή δημιούργησε, για όλους πα τους αιώνες, τη μοίρα της. Κάθε σταθμική ελληνικής γης, κάθε βουνό της, κάθε ακρογιάλι έχει σηματοδοτηθεί από τα αιματομέτα ακνάκια, που αφήνει πάντα η ελευτερία περπατώντας απάνω στη γη.

Από την πεδιάδα του Μαραθώνα, έως στα γκρεμισμένα τείχη του Μεσολογγίου, από το Μεσολόγγι έως τα θρυλικά βουνά της Βόρειας Ηπείρου, μπορούμε, βήμα με το βήμα, αιώνα με τον αιώνα, να παρακολουθήσουμε απάνω στην Ελλάδα το περπάτημα της Ελευτερίας.

Στη Μονη της Αγίας Λάβρας διακρίνουμε βαθιά το αιματομένο χνάρι της θεάς. Ας σταθούμε μπροστά του την επίσημη τούτη μέρα κι ας φέρομε στο νού μας το απροσδόκητο θάμα.

Γιατί απροσδόκητο θάμα ήταν η εποποιία του 21. Αγγίζει τα όρια της παραφροσύνης, μα μας παραφροσύνης θείκας.

Η οθωμανική αυτοκρατορία ήταν ακόμα παντοδύναμη. Κ' ένα δειλινό, τρεις μικροί ασήμαντοι έμποροι ένοισαν να πλαντούν, δεν μπορούσαν πια να βαστάξουν τη σκλαβιά, και συναντήθηκαν σ' ένα ταπεινό σπιτάκι της Οδησού. Συνεπαρμένιο από τη θεία παραφροσύνη, ορκίστηκαν, οι τρεις τούτοι ασήμαντοι έμποροι, να ελευτερώσουν το Ελληνικό Γένος, να κλονίσουν τα θεμέλια της οθωμανικής Αυτοκρατορίας και να μπουν στην Πόλη ν' αρπάξουν το Σουλτάνο από το θρόνο του.

Συνάμα ο Ρήγας Φεραίος με τα φλογερά τραγούδια του άναβε τις καρδιες και καλνούσε τους Έλληνες, τους Σέρβους, τους Βούλγαρους, τους Ρουμάνους, ν' αποτανάξουν το ζυγο και να ιδρύσουν μιὰ λήφτερη Βαλκανική Ομοσπονδία.

Οι Έλληνες ανατινάχτηκαν στη γνώριμη αφτη φωνή της Ελευτερίας και μονομας οι Μεγάλες Σκιες αναστήθηκαν από τα ελληνικά χώματα, αφστηρες κι αποφασισμένες. Γιατι απιμώρητα δε γενέσασα απόγονος του Μιλτιάδη, του Θεμιστοκλή και του Πλάτωνα.

Η πιο στοιχειώδης λογική αντιστάθηκε στην άγια τούτη παραφροσύνη: Πως μια φούχτα ξωμάτοτοι, ανοργάνωτοι, μέσα σε μιαν Εβρώπη λυσαιέα αντιδραστική, μπορούσαν να σηκώσουν κεφάλι και να ελλίσουν ελευτερία;

Οι φρόνιμοι πατριώτες, οι μιαιλομένοι δημογέροντες καθαριόνταν τους παρότολους αντάφτες κι εξόρκιζαν το έθνος να περιμένει. Μα εφτυχως η λογική δεν οδήγησε ποτε την ανθρώπινη ιστορία. Υπάρχει μιὰ άλλη λογική, ανότερη, πιο τολμηρή και πιο σύγουρη, η λογική της καρδιάς. Υπάρχει μιὰ μυστηριώδης φωνή, που ακούγεται στις πιο κρίσιμες στιγμες όχι στο κεφάλι, παρα στα στήθια του ανθρώπου. Κι η φωνή αφτη είναι παράλογη κι αλάθεφτη. Χωρίζε στους ανθρώπους και στους λαούς που την ακούνε.

Οι Έλληνες την άκουσαν. Έβγαυνε από τα κόκαλα των Ελλήνων τα ιερα, από τα βάθη της ελληνικής γης, όπου κοιτούνται, πιο ζωντανά από τους ζωντανούς, οι αθάνατοι πρόγονοι. Τούτοι στάθηκαν, στην νέα έφοδο της ελευτερίας, οι αληθινοί αρχηγοί

του Ελληνικού Γένους.

Αλλάκαιρη η Ελληνική φυλή επιστρατεύτηκε. Ο Ομηρος κι ο Πίνδαρος κ' οι τρεις μεγάλοι τραγικοί κ' οι ήρωες των Περσικών Πολέμων κι ο Μέγας Αλέξανδρος κ' οι Ξακουστοί αυτοκράτορές μας του Βυζαντίου κ' οι εθνικοί μάρτυρες της Τουρκοκρατίας. Κι αρχηγός τους ο Κωνσταντίνος ο Παλιολόγος! Όχι εκείνος που σκοτώθηκε, παρά εκείνος που αιώνες τώρα περιμένει, όρθιος, μαρμαρομένος, πίσω από την κλεισμένη πόρτα της Αγια Σοφίας.

Μήπως το θάμα δεν ξανάστραψε μπροστά μας και μέσα μας στα επικά βουνά της Βόρειας Ηπείρου; Στις στεριές και στις θάλασσες της Αντίστασης; Αλλάκαιρη ή φυλή μας επιστρατεύτηκε και πάλι, πλουτισμένη τώρα με τους νέους προγόνους μας, τους ήρωες και μάρτυρες του 21.

Και σήμερα ακόμα, η φτώχη, η πεινασμένη, η κουρδελιασμένη Ελλάδα, η καταταμωμένη από το ίδιο της το αίμα, στέκεται όρθια, στη μεγάλη τούτη αϊπνία του κόσμου» και φορεί στα αιματωμένα μαλιά της, σαν την Ελεφτεριά, ένα στεφάνι κλαμομένο από λίγο χορτάρι που έχει μείνει στην έρημη γη».

Στέκεται σαν την Ελεφτεριά, άγριληνη, πεινασμένη, πληγομένη, με ολάνοιχτα μάτια. Και φωνάζει.

Ας έχουμε εμπιστοσύνη στην κραβγή τούτη της Ελλάδας. Υπάρχει μια κραβγή στο στήθος του ανθρώπου, που καμια δύναμη του πονηρού δεν μπορεί να την πνίξει: Η κραβγή της Ελεφτεριάς. Απτο είναι το αθάνατο, που έχει εντός του ο θνητός άνθρωπος. Απτος πεθαίνει, μα η κραβγή της Ελεφτεριάς πηδα από στήθος σε στήθος, αθάνατη.

Στις κρίσιμες τούτες ώρες που περνούμε, ακούσετε και μην ξεχάσετε ποτέ τούτον τον θαμιαστο ανατολίτικο θρόλο:

Ένας δράκος γύριζε από τον πόλεμο. Είχε μεθύσει από το ανθρώπινο αίμα, τίνιζε το κοντάρι του στον ουρανό και τραγουδούσε: «Κι ο Θεός να κατέβει θα παλέψω μαζί του!»

Κι ο Θεός έστειλε έναν άγγελο. Ο δράκος, ως τον είδε, λύσαξε. Χύθηκε απάνω του. Σήκωσε το σπαθί και μοίρασε τον άγγελο σε δυο, αποπάνω έως κάτω. Μα, μονομιας, ο ένας άγγελος έγινε δυο. Χοίμηξε πάλι ο δράκος και με δυο σπαθιές μοιράζει πάλι σε δυο τον κάθε άγγελο. Και να, οι δυο άγγελοι έγιναν τώρα τέσσερεις.

Ξαναχοιμα ο δράκος με το σπαθί του τους ξαναμοιράζει κ' οι τέσσερεις άγγελοι έγιναν οχτώ. Έως στο άλο πρσι ξακολούθησε ο αγώνας κι οι οχτώ έγιναν δεκάξη, κ' οι δεκάξη τριανταδύο, κ' οι τριανταδύο εξητατέσσερεις...

Και την άλλη μέρα, τα ξημερώματα, βουνα κάμποι είχαν γεμίσει αγγέλους.

Αγαπητοί Σύντροφοι και φίλοι, που μαζεφτήκατε απόψε γρικώντας την κραβγή της Ελλάδας, ας έχουμε εμπιστοσύνη! Τέτοιος είναι στή γης επούτη ο άγγελος της Ελεφτεριάς. Όσο τον χτυπας, τόσο πληθαίνει!

* * *

ΕΚΠΟΜΠΗ ΑΠΟ ΤΟ Β.Β.С.

Λονδίνο 18.7.46

Η φωνή αυτή δεν απευθύνεται μονάχα στους Έλληνες, παρά και σε όλους τους αγνούς και τίμιους ανθρώπους στον κόσμο.

Γιατί η στιγμή που περνάει τώρα ή ανθρωπότητα είναι κρίσιμη κι ο κόσμος πιά αποτελεί ένα τόσο ένυαίο οργανισμό, που δεν μπορεί ένας λαός να σωθεί αν δεν σωθούν όλοι: κι αν ένας λαός χαθεί, μπορεί να παρασύρει στο χαμό κι όλους τους άλλους. Πέρασε για πάντα ή εποχή που ένας λαός μπορούσε ν' απομονωθεί, και να σωθεί ή να χαθεί μονάχος. Γι' αυτό, μιλώντας στους ανθρώπους της τάτσας σιθ (;) σήμερα, νοιώθεις πως μιλάς σε όλες τις ανθρώπινες ράτσες μαζί.

Η φωνή τούτη θέλει να εκφράσει την άνησιχία και τις ελπίδες ενός πνευματικού ανθρώπου που γεννήθηκε στην Ελλάδα κι αισθάνεται γι αυτό ακόμα μεγαλύτερη εθύνη απέναντι στο σύνολο.

Όλοι άόρυστα νοιώθουμε πως κάποιος κίντυνος μεγάλος απειλεί τον σημερινό πολιτισμό. Να δώμε τον κίνδυνο τούτον κατάματα, χωρίς τρόμο, αυτός είναι ο μοναδικός δρόμος να τον νικήσουμε. Οι φοβερώτεροι έχθροι των δυνάμεων του κακού είναι ή γενναούτητα και τὸ φῶς.

Ποιός είναι λοιπόν ο μεγάλος κίνδυμος που απειλεί τον μεταπολεμικό μας κόσμο;

Τούτος: Ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ἐξελίχθηκε πολὺ γρηγορότερα, πολὺ ἐντονότερα ἀπὸ τὴν ψυχὴ του. Ὁ νοῦς κατέκτησε κοσμογονικὲς δυνάμεις, καὶ τὶς ἔθεσε στὴ διάθεση τοῦ σημερινοῦ ἀνθρώπου, ποὺ δὲν ἔφτασε ἀκόμα σὲ τόση ἠθικὴ ὀριμότητα ὥστε τὶς δυνάμεις αὐτὲς νὰ τὶς χρησιμοποιήσῃ μονάχα γιὰ τὴν εἰρηνικὴ εὐημερία τοῦ κόσμου. Ἐπάρχει ἔλλειψη ἰσορροπίας, δυσαρμονία ἀνάμεσα στὴ διανοητικὴ καὶ στὴν ἠθικὴ ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπου.

Τούτος εἶναι, μοῦ φαίνεται ὁ μέγας κίντυνος. Σὲ ἄλλες ἐποχές, στὴν Ἀνατολή, συνέβη τὸ ἀντίθετο. Ἡ ψυχὴ εἶχε προχωρήσει μὰ ὁ ἐξερευνητικὸς νοῦς, ἡ Ἐπιστήμη, εἶχε μείνει πίσω. Δυσαρμονία ἐπικίντη, ποὺ τὴν πλήρωσαν ἀκριβὰ οἱ ἠθικὰ ἀνώτεροι μὰ δυναμικὰ καθυστερημένοι λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς· οἱ βάρβαροι κατέβησαν καὶ τοὺς ἐξαφάνισαν. Σήμερα, στὴν Εὐρώπη, γίνεται τὸ ἀντίθετο.

Γιὰ νὰ σταθεῖ ὅμως σ' ἓνα ἡνιχλὸ ἐπίπεδο ἓνας πολιτισμὸς πρέπει νὰ κατορθώσει νὰ φτάσῃ στὴν ἀρμονία νοῦ καὶ ψυχῆς. Ἡ σύνθεση αὐτὴ πρέπει νὰ τεθεῖ ὡς ἀνώτατος σκοπὸς τοῦ σημερινοῦ μας πανανθρώπινου ἀγῶνα.

Δύσκολος ἄθλος, μὰ θὰ τὸν φτάσουμε, ἀρκεῖ καθαρά νὰ ξέρομε τί θέμε καὶ ποῦ πηγαίνουμε.

Μὰ ὥσπου νὰ φτάσουμε, εἶναι φυσικὸ νὰ μεσολαβήσουν γιὰ κάμποσο καιρὸ ἡ ἀναρχία καὶ τὸ χάος. Χάος ἠθικὸ καὶ πνευματικὸ. Ὅποιος ἔρθει σὲ ἐπαφὴ μὲ τοὺς πνευματικὸς ἀντιπροσώπους σήμερα τοῦ κόσμου, διαπιστώνει καὶ σὲ αὐτοὺς τὰ μοιραία ἐπακόλουθα τοῦ πολέμου, τῆς ἐξαθλίωσης καὶ τῆς πείνας. Κούραση, ἀνησυχία καὶ ἀβεβαιότητα. Κι ἀπάνω ἀπ' ὅλα: ἔλλειψη μᾶς σταθερῆς παγκόσμιου ἀναγνωρισμένης ἠθικῆς ἀρχῆς, ὅπου νὰ στηρίζουμε τὴν ἐσωτερικὴ ἐνοικοδόμησι τοῦ μεταπολεμικοῦ ἀνθρώπου.

Γιατὶ δὲν πρέπει νὰ πλανόμαστε: Ἡ ἀληθινὴ ἐνοικοδόμησι δὲν εἶναι νὰ ξανακάνουμε σπίτια, ἐργοστάσια καράβια ἢ σχολεῖα καὶ ἐκκλησίες, ποὺ γιόρμισε ὁ πόλεμος· ἢ ἀληθινὴ, ἢ μόνη σύγουρη ἐνοικοδόμησι εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ ἐνοικοδόμησι τοῦ ἀνθρώπου. Μονάχα σὲ ψυχικὰ θεμέλια μπορεῖ νὰ στερεωθεῖ ἓνας πολιτισμὸς. Ἡ οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ ζωὴ ρυθμίζονται πάντα ἀπὸ τὴν ψυχικὴ προκοπὴ τοῦ ἀνθρώπου.

Πῶς μπορεῖ νὰ γίνῃ, μέσα σὲ τόση κούραση, ἀνησυχία καὶ ἀβεβαιότητα ἡ ἐσωτερικὴ ἐνοικοδόμησι τοῦ ἀνθρώπου; Ἐνας μονάχα τρόπος ὑπάρχει: νὰ ἐπιστρατεύουμε ὅλες τὶς φρατεινὲς δυνάμεις ποὺ ὑπάρχουν μέσα σὲ κάθε ἀνθρώπο, καὶ σὲ κάθε λαό...

Ἡ εὐθύνη σήμερα τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου εἶναι μεγάλη. Γιατὶ τυφλὰ εἶναι τὰ πάθη, ἀλληλοσυγκρούονται οἱ ἐπιθυμίες, τρομαχτικὲς εἶναι οἱ ὕλικες δυνάμεις ποὺ ἔθεσε ὁ νοῦς στὰ χέρια τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀπὸ τὴ χρησιμοποίησή τους ἔξαρτᾶται ἡ σωτηρία ἢ ὁ χαμὸς τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Ἐξ ἐνοσθεῖ ὅσοι πιστεύουμε στὸ πνεῦμα. Ἐξ ἀντικρύσουμε μὲ σαφήνεια τὴν ἐπικίντην στιγμή ποὺ διαβαίνουμε καὶ ἄς δοῦμε ποῦ εἶναι σήμερα τὸ χροῖος τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου. Δὲν ἀρκεῖ πὰ ἡ ὠραότητα, δὲν ἀρκεῖ ἡ θεωρητικὴ ἀλήθεια, μήτε ἡ ἀνεργὴ καλοσύνη. Τὸ χροῖος σήμερα τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου εἶναι πὸ μεγάλο καὶ πὸ δύσκολο. Μέσα στὸ μεταπολεμικὸ χάος ν' ἀνοίξει δρόμο καὶ νὰ βάλῃ τάξη· νὰ βρεῖ καὶ νὰ διατυπώσῃ τὸ νέο παγκόσμιον σύνθημα, ποὺ θὰ δώσῃ ἐνότητα, δηλαδὴ ἀρμονία στὸ νοῦ καὶ στὴν καρδιὰ τοῦ ἀνθρώπου. Νὰ βρεῖ τὸ λόγο τὸν ἀπλὸ ποὺ ν' ἀποκαλύπτει πάλι στοὺς ἀνθρώπους τοῦτο τὸ ἀπλούστατο: πῶς ὅλοι εἴμαστε ἀδέρφια.

Ταυτίζεται πάλι ὅπως σὲ ὅλες τὶς δημιουργικὲς ἐποχὲς ὁ ποιητὴς μὲ τὸν προφήτη. Ἐξ ἔχουμε ἐμπιστοσύνη στὸ πνεῦμα. Στὶς πὸ δύσκολες ὥρες ποὺ παίζεται ἡ μοῖρα τοῦ κόσμου, αὐτὸ ἀναλαβαίνει τὴν εὐθύνη· σύγουρα μὴ μεγάλη Ἰδέα γεννιέται σήμερα στὰ αἵματομένα σπλάχνα τῆς γῆς. Γι αὐτὸ καὶ ὁ πόνος εἶναι τόσο μεγάλος. Γι αὐτὸ καὶ οἱ δυνάμεις τοῦ κακοῦ ἐξαπολύθηκαν μὲ τόση λύσσα, τὰ τελευταῖα τοῦτα χρόνια, καὶ προσπαθοῦν πάλιν νὰ πνίξουν τὸ νεογέννητο βρέφος.

Μὰ δὲ θὰ μπορέσουν· οἱ σκοτεινὲς δυνάμεις καὶ πάλιν θὰ νικηθοῦν — αὐτὴ εἶναι ἡ μοῖρα τους. Ἐν μποροῦσαν αὐτὲς νὰ νικήσουν, ἀπὸ χιλιάδες χρόνια θὰ εἶχε ἐξαφανιστεῖ ἀπὸ τὴ γῆς τὸ ἀνθρώπινο γένος. Ἐπάρχει μὴ λαχτάρα στὰ στήθη τοῦ ἀνθρώπου ποὺ καμμιὰ δύναμη τοῦ πονηροῦ δὲν μπορεῖ νὰ τὴν πνίξῃ. Μὴ λαχτάρα ν' ἀνεβοῦμε ἀπάνω ἀπὸ τὰ κτηνώδη ἔνστιχτα, νὰ νικήσουμε τὴν ὕλη, δηλαδὴ τὴ σκλαβιά καὶ ν' ἀνασπένσουμε τὸν ἀγέρα τῆς λευτεριάς. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἀθάνατο ποὺ ἔχει ὁ θνητὸς ἀνθρώπος μέσα του· αὐτὸς πεθαίνει μὰ ἡ λαχτάρα γιὰ τὴ λευτεριά, ἀθάνατη, πηδᾷ ἀπὸ στήθος σὲ στήθος καὶ ἀνεβαίνει. Πῶς ξεκινᾷ τὸ φῶς ἀπὸ ἓνα ἀστρο καὶ χύνεται μέσα στὴ μαύρη αἰωνιότητα καὶ ὀδοιορεῖ ἀθάνατο; Τέτοια καὶ ἡ κραυγὴ τῆς ἐλευθερίας.

Ἐξ ἔχουμε ἐμπιστοσύνη στὴν κραυγὴ τούτῃ τῆς ἐλευθερίας!....

Στό Τμήμα Δημοσιεύσεων της ΕΚΣΚ (Παιδαγωγική 'Ακαδημία Κύπρου) υπάρχουν τρία γράμματα της Έλένης Καζαντζάκη με μερικά αποκαλυπτικά — εκμυστηρεύσεις μιάς που ξήγησε πλάι στο μεγάλο νεοέλληνα κι' έχει πολλά δικαιώματα για να μιλήσει. 'Εξάλλου πόσες φορές ή γυναίκα συντονίζεται με απόψεις, τρόπο ζωής και εκφράσεως του σύζυγού της, έτσι που χωρίς να το θέλει πολλές φορές τόν «διερμηνεύει» σε πολλά πράγματα. Είναι κι αυτά, λοιπόν ένας κρίκος στη σύνδεση Νίκου Καζαντζάκη — Κύπρου! Δυσ' αυτά αναφέρονται πολύ στον Καζαντζάκη κι' αυτό και τα συναρτούμε στο δημοσίευσμά μας αυτό:

Γενεύη, 14 'Απριλίου 1964

Φίλε Κύριε Βράχα,

Είναι για μās όλους τους Έλληνες όχι μονάχα μεγάλη τιμή αλλά και καθήκον ν' αντιχρίζουμε τόν άγωνά σας και, όσο μπορούμε, να βοηθοῦμε, ν' άκουσσει επιτέλους σ' αυτόν τόν άτιμο κόσμο, ή φωνή της Κύπρου.

Πώς μπορώ εγώ τουλάχιστον να ξεχάσω, — πού είχα άντρα γεννημένο σκλάβο, — τί θα πει σκλαβιά, και μάλιστα τουρκική! Γι' αυτό, ό,τι μπορώ, θα τό κάνω με πολλή χαρά, για να βοηθήσω τόν άγωνά σας. Δέν είμαι πλούσια, μπορώ όμως και χρηματικά να βοηθήσω. Άρκει να μάθω τί πρέπει ακριβώς να κάμω.

'Επειδή στο τέλος του μηνός φεύγω για την Ελλάδα, πολύ σās παρακαλώ να στέλνετε ό,τι έντυπο μπορεί να χρησιμεύσει για τη διαφώτιση του έντελώς άποκαμωμένου από την πολλή καλοπέραση έλβετικού λαού, στην κυρία Τίτλια Δαμασκηνού, πού θά φροντίζει να τό δίνει άμέσως στους Έλληνες νέους της Γενεύης. Σε αυτούς πού παρακάλεσαν τους κ.κ. Μπω-Μποβύ και Μπουβιέ να μιλήσουν για την Κύπρο.

Μπορείτε επίσης, αν θέλετε, να μου γράψετε αν είναι άνάγκη να βοηθήσω όσο μπορώ και χρηματικά για τά έντυπα πού κυκλοφορείτε. Έλαβα από τό Παρίσι την έκκλησή σας στην Ούνεσκο κι' άρώστησα βλέποντας τί καταστροφές προκαλούν πάλι τά βάνδαλα χέρια τών Τούρκων. Και καμιά, καμιά φωνή να σηρωθεί να ζητήσει δικαιοσύνη. Όλοι να συλλογούνται την καλοπέρασή τους, τά πετρέλαια και πώς θα φάνε, αν μπορούν τόν... κομμουνισμό!! Είναι νό. σε παίρνουν τά κλάματα.

Με συγχωρείτε για τη φλυαρία μου. 'Η καρδιά μου είναι μαύρη κι' έχω χάσει κάθε πίστη στον λευκό άνθρωπο».

Όχι όμως και στον Κυπριακό λαό, πού παλεύει όλομόναχος ενάντια στο ρεύμα.

Με μεγάλη τιμή

ΕΛΕΝΗ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

Γενεύη, 1 Μαΐου 1964

Αγαπητέ Κύριε Βράχα,

'Αμέσως σήμερα σās στέλνω τον Καπετάν Μιχάλη του Νίκου με τόν Πρόλογο που σας ενδιαφέρει. Στην αγγλική έκδοση τον πρόλογο τον έγραψε ένας ολανδος φίλος μας, ο κ. Ντεν Ντόλοσαρντ. Λοιπόν δε νομίζω πως είναι αφο που χρειάζεστε.

Ξέρω πως ο Νίκος έχει γράψει ένα άρθρο για την Κύπρο που δημοσιεύτηκε όσο ζούσε, σε κάποια αθηναϊκή εφημερίδα. Τελείωνε με την λεζάντα του αγγέλου που τον κόβουν στη μέση και γίνεται δυο, κ' ύστερα τέσσερα, οχτώ... κλπ... Δυστυχώς δεν κατάφερα να το ανακαλύψω στα χαρτιά μας. Ζω στομοιογμένη σ' ένα δωμάτιο κι' ό,τι δεν έστειλα στο Μουσείο της Κρήτης βρίσκεται ακόμα μέσα σε κάσες... Πάντως γράφω στον κ. Πρεβελάκη στην Αθήνα και τον παρακαλώ να το βρει και να σας στο στείλει.

Σας στέλνω το ό,τι άλο μόρεσα να δω του Νίκου. Κι' ένα μικρο μικρο άρθρο δικό μου, μα πού φοβάμαι δε θά σας αρέσει. Γιατί δεν μπορώ πια να γράφω αφο που τους λέμε και τους ξαναλέμε. Έχουν φράξει τ' αφτιά τους και δεν ακούν. Φράξει τα μάτια τους και δε βλέπουν. Τό τί γράφουν ψεφτιες και σικοφαντίες οι εφημερίδες τους, τό τί λένε τα ραδιοφωνα τους, δε λέγεται κι' ούτε και υποφέρετα...

Να τους θυμήσουμε τί κάμουμε εμεις για κείνους, θυμόνουν. Εγω πού είχα και άντρα και γιαγιά κρητικια ξέρω τί θα πει Ελευτερία. Και με πόσο αίμα την ακριβοπληρώνουμε. Ξέρω πως για κάθε εγγλέσο που σώσανε οι κρητικιες μανάδες, έβλεπαν συχνά όχι μονάχα ένα παιδί τους, παρα και τα τέσσερα, και τα πέντε παιδιά τους μπροστα στο εχτελεστικό απόσπασμα. Κι' όμως οι κρητικιες μανάδες έσωξαν τα έγλεζάκια.

Να τους λέμε τόρα, ίσως αφο το καταλαβαίνουν καλύτερα, τί και τί μας κάνουν και υποφέρουμε. Τά πάνδινα που τραβάει η Κύπρο σήμερα...

Να τους θυμήσουμε τί έκαναν στην Αθήνα όταν ήρθαν και μας σκότοναν με τους όλμους, τις μπαζούκες, τα πολυβόλα, τα μυδραλιοβόλα. Όταν γρομέζαν τα σάτια

μας με τα τάνκς!!! (ὕπαινιγμὸς ἀσύμφορος γιὰ τὴν ὥρα)

Τέσσελος πάντων!

Αἴρτοι εἶναι σήμερα οἱ πολιτισμένοι οἱ φίλοι μᾶς οἱ Βάρβαροι!

Δεν ξέρω τί νιώθω. Μόνο ένα: Ἀν εἴμουν γεση κι ὄχι ἀρωστη, αν εἴμουν νέα κι ὄχι παλιόγρα, αν εἴμουν άντρας κι ὄχι γυναίκα θαρχόμουν νὰ ζήσω ἢ να πεθάνω μαζί σας. Μα κι ἔτσι που εἶμαι κρατιέμαι με τα δόντια για να μην ἐρθω. Μόνο και μόνο για να μη σας γίνω βάρος!

Με μεγάλη τιμη κι αγάπη
ΕΛΕΝΗ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

Ίσως να ἐπρεπε να καλέσετε μια δεκαριά πολυ! γνωστούς δημοσιογράφους ὄχι!! καθηγητες, σοφούς, να δούν και να φριξουν. Και να φωτίσουν τον ανίδεο κοσμάκη!.

[Ἀθήνα] 5.6.64

Αγαπητὴ Κύριε Βράχα,

Κοκνίζω απο ντροπη κάθε φορα που λαβαίνω γράμα απο την Κύπρο. Νιώθω σαν ἐνοχος, και σα να σας κοροϊδέβω, γιατί ακόμα τίποτα δεν ἐκανα να βοηθήσω ν' ακουστει η φωνή σας.

Να μιλας σε μερικους φίλους, ν' ανοίγεις τα μάτια μερικων ξένων, ακόμα και εγγλέζων που εἶναι καλύτεστοι και κάνουν το κακο χωρις να το ξέρουν, δεν αρχει. Εδω ἐπρεπε να οργανώσουμε Γραφείο Πληροφοριων κάπου στην Ελβετία να πολεμάμε ὄλες τις ψευτιές που λένε οἱ ξένοι, συνειδητα ἢ ασυνειδητα για την Κύπρο.

(Περιέχεται βαρειά κατηγορία γιὰ τοὺς ἀνάξιους Ἑλληνας, πὸν ἀποσιοποιῶμε γιὰ λόγους πολιτικῆς σκοπιμότητος).

Ἐνα ὄνειρο — αν με πάρει ο καιρος κ' η υγεία μου θα γίνει—εἶναι να ἐρθω στην Κύπρο για λίγες μερες να μιλήσουμε.

Κ' εσεις, προς Θεου, στείλετε ἐξω ανθρωπους φωτισμένους που να μη μιλουں για το Μακ Αρθουρ «ἦρωα» που θ' ἀλαζε τον κόσμο αν ζούσε. Με συγχωρεῖτε που σας μιλω με τὴση ειλικρίνεια. Αλίμονο, θα κατατῆσει αναίδεια για ὅποιον δε με ξέρει.

Με πολλή τιμή
ΕΛΕΝΗ ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗ

* * *

Εἶμαστε βέβαιοι πὸς ὁ Καζαντζάκης στὰ τελευταία του γράμματα πολλά θὰ εἶπε γιὰ τὴν Κύπρο. Ὁ Προβελάνης κατέχει πάνω ἀπὸ 400 γράμματά του κι ἄλλοι πολλοὶ λίγα ἢ πολλά, πὸν κάτι ὁποσδήποτε θὰ περιέχουν και γιὰ τὴν Κύπρο. Ὁ Γλαῦκος Ἀλιθέρης στὴν τελευταία του συλλογή «Προσηματυρία» (Ἀλεξάντρεια 1948, Λευκωσία 1964) ἀναγράφει ἀπόσπασμα ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Καζαντζάκη, πὸν σχετίζεται με τὴν Κύπρο:

«...Ἡ Κύπρος ἐγινε μὴ καινούρια, ἐξίσου ἠρωϊκὴ, ἐξίσου μαρτυρικὴ Κρήτη. Μεγάλωσε τὸ ἠθικὸ κεφάλαιο τῆς Ἑλλάδας» ἄς εἶναι καλά ἡ Κύπρος — μᾶς ἀνανέωσε τὴν ἐμπιστοσύνη μας στὸν ἄνθρωπο».

Δυστυχῶς ὁ Γλαῦκος Ἀλιθέρης δὲν ἀνευρίσκει πρὸς τὸ παρὸν τὰ γράμματα τοῦ Καζαντζάκη μες τὰ χαρτιά του, πὸν εἶναι τώρα τόσο ἀνακατωμένα με τὴ μετακόμιση ἀπὸ τὴν Ἀλεξάντρεια στὴν Κύπρο.

Ἄλλὰ και ἄλλα κείμενα τοῦ Καζαντζάκη, πὸν ἀναφέρονται στὴν Κύπρο δημοσιευτήκανε. Τὸν Ἀπρίλη—Μάιο τοῦ 1926 ὁ Καζαντζάκης πέρασε ἀπὸ τὴν Κύπρο κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς δημοσιογραφικῆς ἀποστολῆς του στὴν Παλαιστίνη. Ἀπὸ τὴ γρήγορη ἐκείνη ἐπίσκεψη γραφτήκανε δυὸ ὀδοιπορικὰ, πὸν δημοσιευτήκανε στὸν «Ἐλευθερο Τύπο» στὶς 22 Ἰουνίου και 18 Ἰουλίου 1926. Τὰ δυὸ αὐτὰ δημοσιεύματα ἔχουν τοὺς ἐξῆς τίτλους κ' ἀκόμα δὲν ἔχουν ἀποθησαυριστῆ στὰ «Ὀδοιπορικὰ» τοῦ συγγραφέα: 1) Ἐνας σταθμὸς εἰς τὴν Κύπρο. «Θὰ ἀνῶμεν τοὺς Ἐβραίους στὴ θάλασσα!» συνέντευξις με τὸν βασιλεὺ Χουσεῖν τῆς Χεζῶλης ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς Παλαιστίνης. 2) Ταξείδια κ' ἐντυπώσεις. Στὸ νησί τῆς Ἀφροδίτης. (Κύπρος).

Εἶναι ὑποχρέωσή μας — ἐμᾶς τῶν ἀκραιῶν Ἑλλήνων — νὰ διασώσουμε καθετὶ πὸν γράφτηκε κ' ἀπὸ μεγάλους Ἑλληνας ἀδερφοὺς γιὰ τὸ νησί μας και τὰ προβλήματα του κ' ὄχι ἀπλῶς ν' ἀποθησαυρίζουμε τὰ κείμενα ξένων (χωρὶς νὰ ὑποτιμοῦμε τὸ τελευταῖο αὐτό, ἀλλὰ χωρὶς και νὰ τὸ θεωροῦμε οὐσιαστικώτερα ἀπὸ τὸ πρῶτο).

ΚΥΠΡΟΣ ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ Σ

ΤΩΝ ΓΕΓΟΝΟΤΩΝ Η ΠΟΡΕΙΑ *

Ὁ ΕΖΡΑ ΠΑΟΥΝΤ ἔγραψε «᾿Ωδή
Pour l' éléction de son sepulcre» σὲ πεθαμένο
ποιητὴ πού δόθηκεν δόλφινχα
στὸ «Κάλλος» καὶ τὸ «᾿Υψηλὸν»
τῶν ξωφλημένων πιά Ἑλλήνων!!

Ἄνεπηθέαστος, μᾶς λέει, ἀπὸ τῶν «γεγονότων
τὴν πορεία» πέθανε στὰ τριάντα του.
Κι' ἡ Γῆς πνιγμένη ἀπὸ τὸ στοίβαγμα,
— αὐτὸ τὸ λέω ἐγὼ καὶ συμφωνεῖ κι' ὁ ΕΖΡΑ, —
τῆς εὐωδάτης κοπριάς τῶν γεγονότων,
ἄταφο τὸν παράτησε στῶν ἀγριμῶν τὴ βουλιμία.

Καλὰ νὰ πάθει. Δὲν τὸν ἔσωσε
οὔτ' ἡ δόλεθρια ὁμορφιά τῆς Κίρκης,
— στὸ στοχασμὸ του μονάχα τὴ χαίρονταν
καὶ νὰ σιμῶσει τὴν φυλάγονταν, —
οὔτε στὴ ρυπαρὴ τοῦ Κάλιμπαν
— πρωτάρχου τοῦ καιροῦ μας!, —
μπήκε ποτέ του συνοδία.
Δίκαια λοιπὸν τὸ μόλεμα
τοῦ «Κάλλους» καὶ τοῦ «᾿Υψηλοῦ»
πού κάμψε στὸν κόσμον μας,
μὲ τὴ σωτήρια ξολοθρέφτηκε πενικιλίνη.

Κροῖμας! Φαίνεται νάταν ὁμορφος,
λεπταίσθητος καὶ πρᾶος ὁ ἄγνωστός μας ποιητής.
Ἄπολλωνας πού μπλέχτηκε στοῦ Κάλιμπαν τὴ ζούγκλα.
Περὴφρανος δὲ δέχτηκε στῶν ὀχετῶν, νὰ πέσει,
μὲ μπουρμπουλίθρες πού κιλᾶνε τὴ σιμῆ τους,
φορώντας στὰ τετράξανθα μαλλιά
τενεκεδένιο στέμμα.

Μά, πές μου, ΕΖΡΑ, νὰ στηθεῖ δὲν εἶναι τρόπος
κάποιο μεγάλο φράγμα,
γὰ νὰ μπουδάει τοὺς ὀχετοὺς
τὴ Γῆ νὰ πλημμυρᾶνε;!

Δὲν εἶναι. Κι' οὔτε τὸ θέλεις ΕΖΡΑ μου;
Καλὰ κρατάει τότες ὁ χορὸς,
κι' οἱ μπουρμπουλίθρες μᾶς ἀρκοῦνε οἱ ἐξαισίες
καὶ μ' ἐμβατήρια χωρᾶς τὴν ἀσφυξία
ὕμνο ὕμνε.

Ἔτσι θὲ νᾶν ἀφοῦ τὸ λές, περίφημέ μου ΕΖΡΑ.
Στοὺς ὀχετοὺς θαλασσοπάλευε, πού θαλασσοπαλεύουμε ὅλοι.
Τὰ φράγματα οἱ δικοί σου τὰ γυρομίσανε
κι' οἱ παρτιζάνοι τοῦ Σινᾶ τὸν Ὀλυμπο πατήσαν.
Κι' οἱ πλαστουργοὶ τῆς Ἄισπρης μᾶς Φυλῆς,
Οἱ Ἑλληνες, ξωφλήσαν!!

Καλῶς νᾶρθοῦνε μὲ καινούργια φράγματα
τοὺς ὀχετοὺς νὰ σταματήσουν
οἱ ἀγουροξήπνητες χρωματιστὲς φυλές.

«Θᾶτανε κάποια λύση» ὡς ὁ τρισδόξαστος!
τὸ εἶπε κάποτε Καβάφης.

Μόν' στὶς χρωματιστὲς παντιέρες τους,
φοβάμαι πὼς μιά λέξη χρυσοπλούμιστη
γροαμμένη θά φαντάζει:
Ε Λ Λ Α Δ Α .

ΛΙΝΟΣ ΚΑΡΖΗΣ

* Ἀπάντηση πού ἔγραψε ὁ Λίνος Καρζῆς μόλις διάβασε τὴν ᾿Ωδή τοῦ Ezra Pound κατὰ μετάφραση Δημήτρη Σταύρου.

ΑΓΝΩΣΤΟΣ ΚΟΣΜΟΣ

Ήταν πρωτοτάξιδοι, κι η βάρκα και το πλήρωμα. Ο λέμβορχος, ένα νεαρό παλληκάρι, λιγνός και ξεροψημένος απ' την άλμυρα και τον ήλιο, σαν παστωμένο θαλασσινό. Ο όπτηρας, ένα άνησχο παιδί, άμουσταξο, που όλο ταξίδευε κι όλο ήταν στην Κερύνεια· ένας μικρός αυτοκράτορας που όλα τάθελε στη φουχτα του μέσα — γη κι ούρανο και θάλασσα κι αστέρια. Η Σαβούρα, τρία λεβεντόπαιδα μαυρισμένα από τον ήλιο τόν στεριανό· άκουαν για τα καλά της θάλασσας — γιατί για καλοσύνες είναι ή θάλασσα φτιαγμένη, μην άκούτε που λέν πως είν' κακιά· όταν την σέβεσαι σου φέρνεται σαν μάνα. Άκουγαν για την θάλασσα λοιπόν απ' τούς ψαράδες και τούς παλιούς καπετανέους, και μιά και τη ζωή τη στεριανή την ζήσανε λιγάκι... είπανε να θαλασσοθωούν. Να πάρουν ένα κύμα, να τ'ο ζέψουν στην πλώρη της «ΑΡΓΩ», και να τούς πάη βόλτα. Έτσι κι' έγινε.

Στήσαμε τ' άρπουρα, δέσαμε τις άντένες και τις ήρώσαμε με τα πανιά τυλιγμένα γερά.

Τό ταξίδι μας, με τό σταθμό που θα κάναμε, θα κρατούσε τρεις μέρες.

Στόχος μας ήταν ο Λιμιώνας, ένας μικρός όρμος ανατολικά από τό ακρωτήρι Στάζουσες, στό γαλό του Άγίου Άμβροσίου. Η απόσταση που θα καλύπταμε ήταν κάπου 16 ναυτικά. Πήρε ο καθ' ένας τη θέση του. Ο όπτηρας καβάλλησε την πλώρη, άδοσσε ο λέμβορχος τό τιμόνι κι οί άλλοι ριχτήκαμε στό κουπί. Έπρεπε να ξεφύγουμε απ' τα πλεούμενα του λιμανιού, για ν' ανοίξουμε πανιά.

Είχαμε ξανοιχτή καμιά έκασοστή μέτρα απ' τό «στόμα», κι' ήσθε τό πρόσταγμα που περιμέναμε...

—Κωπηλάτες... εισαγωγή! Άπόθες!

Άπ' έδω κι έμπρός, ο Αϊόλος κι οί πιστικοί του μπαίνουν στη μέση.

—Άμόλα τα πανιά, κι ο Άης Νικόλας βοηθός.

Οί τρεις κωπηλάτες άνάλαβαν από ένα πανί. Τη βάρκα την στήσαμε κόντρα στον άνεμο. Φυσούσε Β.Δ. με χαμηλό κυματισμό. Με τό τραβήγμα της σότας, τα πανιά έλευθερώθηκαν από τό τυλίγμα, κι άρχισαν να κυματίζουν στό φάσημα τ' άέρα, ψιχασμένα κι δλοζόντανα, προκαλώντας τόν άνεμο σ' ένα άγώνα δεξιότητος, πάνω στην άσπρη χαιτή των κυμάτων.

Κρατούσαμε γερά τις σκότες μη μας ξεφύγουν, καθώς έρχόμασταν σιγά - σιγά στην πλαγοδρομία και ή βάρκα όμορσοσε μαλακά μπροστά, αφίνοντας πίσω της τό ύγρό αλλάκι.

Ξανοιχτήκαμε ένα μίλι περίπου, όταν αλλάξαμε πορεία. Κατευθυνόμασταν τώρα προς ανατολάς με τόν άνεμο δευτερόπριμα. Δέσαμε τις σκότες στους προόντζους και καθίσαμε στην πλώρη ν' απολαύσουμε τό ταξίδι.

Ήταν ένα πρωινό τ' Αύγουστου, που τ' ά-

σημ τ' ούρανού, άέρινη σκόνη στους αιθέρες, μισόκυρβε απ' τα μάτια μας τα μακρινά άκρογάλια, κι έσμιγε στον ορίζοντα βουνά, ούρανο και θάλασσα... σ' ένα άξεδιάλυτο πίνακα...

Ο Πενταδάκτυλος ντυμένος σ' ένα λευκόχρυσο μαντία χαϊρόταν την δροσιά και τό φως. Τούτα τα βουνά, όπως τα βλέπουμε, τούτη τη στιγμή, από την πώμνη της «Αργώς», είναι ένα θέαμα για μας πρωτόγνωρο, κι άς γεννηθήκαμε στα πόδια τους. Ποτέ δεν τάδαμε νάχουν την ίδια όψη για πολύ, κι άς ζούμε από γεννήσιο μας την γοητεία τους... Όλο αλλάζουν χρώματα κι απόσταση. Δες και κάνουν έξρωτα στό άνησχο άκρογάλι, κι άλλοτε κινούν να τ' άνταμώνουν, κι άλλοτε πάλι, βαριεστημένα, τραβιούνται πίσω... μακριά, χωμένα σ' άραχνούφαντα πέπλα, κλεισμένα στη σιωπή και στό μυστήριο... κάποτε γερασμένα... και κάποτε όλο ζωή και χρώμα, σαν να ζούν την πρώτη μέρα της δημιουργίας τους.

Τούτα τα βουνά, κι ή θάλασσα ή χιλιόμεροφη, κάνουν ενεργετικά την προσφορά τους, στό πλάσμα του χαροκτήρα των άνθρώπων που κρατούν φιλόστοργα στην άγκυλιά τους. Κι όμως ποτέ δεν τα γνωρίσαμε, κι ούτε θα τα γνωρίσουμε... Όσο έμεισε γερνάμε, τόσο αλλάζουμε κι αυτά.

Όλοι κοιτάμε άμίλητοι... Τό πέλαο τό βαθύ, σκοιωτό άπλώνεται τριγύρω... γαλαζοπράσινο, μαβί... και γαζέο... και λευκό, και χάνεται στό βάθος! Γίνεται άχνός και σύννεφο ταξιδιάρικο! Κι άλλες φορές χαρήκαμε τις όμορφίες του τόπου μας, μιά τούτο τό παγηγύρι των χωμάτων, πρώτη φορά τό ζούμε.

Έχουμε όλοι ξεχαστεί στον ρεμβασμό μας. Μόνο ο λέμβορχος έχει τα μάτια καρφωμένα στο πανιά.

Η βάρκα προχωρεί άκούραστα, σαν κάποια δύναμη μυστηριώδικη να κρύβεται στα ύφαλά της και να την σπρώχνη όλο έμπρός! Όσοι ταξίδεψαν με πανί θα γνώρισαν εκείνη την ζωογόνο κι άδολη χαρά, που νοιώθει ο άνθρωπος, σαν βρισκείται παρέα με τη Φύση. Νάχης τό κύμα και τόν άνεμο, φίλους και συνεργάτες και στό ταξίδι σύντροφους, είναι σαν να λυτρώθης απ' τό βάρος και τις έγνοιες του κοσμού κι έγινες άνεμος κι έσύ και κύμα... κι άσπλος άφρός! Τούτο τό ταξίδι να μπορούσε να βαστάξη ως τό τέλος...

Πλησιάζουμε τό ακρωτήρι Στάζουσες. Στη βάση του ήταν ο Λιμιώνας. Έκεί θ' άγκυροβολούσαμε. Τό μέρος τό γνωρίζουμε από περιγραφές γνωστών μας ψαράδων.

Μόλις γύραμε τόν καθο, φάνηκαν μπροστά μας, ριζωμένα στην κατωφέρεια της βραχώδους κυκλικής παραλίας, τα ψαράδικα σπίτια με την κληματαριά, την χωμάνη επίπεδη στέγη, και την «καλύφη», την φτιαγμένη με μυτιές

καί σχοίνους. Φάνταζαν σάν ἀρχαίοι θεατές, ἀσπροντυμένοι κι ἀραδιασμένοι στό κίλωμα ἀρχαίου θεάτρου, νά παρακολουθοῦν τήν κίνηση τοῦ χοροῦ τῶν ψαράδων, στήν ὑδάτινη δοχίστρα....

Σέ τοῦτο τὸ παρθένο ἑλληνικό τοπεῖο, τὸ πανάρχαιο κι ὀλοζώντανο, τὸ ἀπείραχτο ἀπὸ τίς ἀσχήμιες τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ αἰῶνα μας, ῥίξαμε ἄγκυρα. Δέσαμε τήν βάρκα στὰ ζεστά ξερόβραχα. Ἄφισαμε τὸ κορμί μας μετέωρὸ στό γαλάζιο χάος τ' ἄλμυροῦ νεροῦ. Κι εἴπαμε πὼς ζούσαμε σὲ δευτέρου οὐρανό. Κανένας θόρυβος! Καμμιὰ φωνή! (Μόνο ἡ ἀνάσα τῆς θάλασσας). "Όλα βουβά. Σάν κόσμος ἄγυλος, ἀέρινος, φτιαγμένος μόνο ἀπὸ φῶς. Χωρὶς βάρους. Χωρὶς διάσταση.

Μείναμε δίπλα σ' ἀνθρώπους μυθικοὺς γιὰ

τὸν καιρὸ μας: πού ἔχουν καρδιά πλατεῖα ὡσάν τὴν θάλασσα... καὶ κλείνουν μέσα τους φουρτούνες κι ἀπανεμιές... Ζοῦνε τὴ δική τους ζωὴ, στὸν δικό τους κόσμο, μὲ τοὺς δικούς τους νόμους. Λιτά, ἄπλα καὶ μεγαλόκαρδα. Ἔχουν στήν ὄψη τὴ θεωρίαν καὶ τῆς τρικυμίας καὶ τῆς γαλήνης. Κι εἶναι οἱ δυὸ δυνάμεις οἱ γεννητρες, συνταιριασμένες σὲ μιὰ μορφὴ ἰσορροπίας θεϊκῆς... Μοιάζουν μὲ μπρούντζινα κορμιὰ ἀρχαίων θεῶν, πού τὰ στηλώσανε στήν ἀμμουδιὰ κάποιου τεχνίτη, ἐνὸς κόσμου μακρινοῦ... γιὰ νὰ κρατάνε ζωντανὴ μὴν ἐποχὴ κι ἓνα λαό....

Σέ τοῦτο τὸν κόσμο ζήσαμε δυὸ μέρες ἀνάταξη κι ἀνάσταση... Κι ἦταν, σάν νὰ ἦσαν οἱ πρωτόγεννες τοῦ κόσμου μέρες.

ΝΙΚΟΣ ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ

SALVATORE QUASSIMODO

ΚΑΙ ΞΑΦΝΙΚΑ ΒΡΑΔΥΖΕΙ

Μονάχος στέκει ὁ κάθε ἓνας μας στήν καρδιά τῆς γῆς,
τρυπημένος ἀπὸ μιὰ ἀχτίδα ἡλίου: καὶ Ξαφνικά βραδυάζει.

ΑΡΧΑΙΟΣ ΧΕΙΜΩΝΑΣ

Πόθος γιὰ τὰ φωτεινὰ χέρια σου
στό σύθαμπο τῆς φλόγας:
εὐωδιάζουμε μ' ὄξυς καὶ ῥόδα
θάνατο. Ἄρχαῖος χειμῶνας.

Ψάχνανε γιὰ σπόρο τὰ πουλιὰ
καὶ Ξάφνου μεταγράφησαν σὲ χιόνι
ῥομα κι' ὁ λόγος:
λίγος ἥλιος, ἀγγέλου δόξα,
κι' ὕστερα καταχνιά: καὶ τὰ δέντρα,
καὶ μεις μεταμορφωμένοι σ' ἄνεμο τὸ πρῶτ.

Μετ. ἀπ' τὰ Ἴταλικά: ΝΙΚΟΥ ΣΠΑΝΙΑ

EMILE HENRIOT

ΓΙΑ ΕΝΑ ΒΕΛΟ

Πόσο λίγα πράγματα μέσα στό χέρι,
Αὐτὴ ἡ δαντέλλα, ἓνας καπνός,
Φυλάει ἀκόμα τὴν ψυχὴ τῆ μοσχοβολημένη
Τοῦ λουλουδιοῦ σ' ἓνα παλιὸ δορυμάκι.

Μέσα στὴ λησμοσύνη σὲ μικρὸ σουτάρι
Λεῖψανο μιᾶς ἀγάπης μακρινῆς,
Παῖα σκιά ἔχει Ξάφνου διαφανεῖ
Κάτω ἀπ' τὸ σύμπλεγμα σ' ἓνα κλαδί;

Πλεγμένο μ' ἓνα ὄμοιο ἀδράχτι,
"Ω ὄνειροπόλε, συλλογίσου τὸ ἔργο
Ἄπὸ τὸν κλώστη ὡς τὸ μαυροειδερὸ ψαλίδι:

Αὐτὸ τὸ δίχτυ τ' ἀλαφρὸ κι ἀδύναμο
Δεν κράτησε στὴ θύμηση τὸ πρόσωπο
Ποῦ μιὰ στιγμή εἶχε περιελίσει.

Μετ. ΜΙΜΗΣ Κ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΦΕΡΗΣ, Ο ΠΟΙΗΤΗΣ ΤΟΥ ΝΟΜΠΕΛ

Ἀλήθεια: γιατί ἦρθε ὁ Σεφέρης στήν Ποίησή μας;

Πέρα ἀπ' τή σεβάσιμα μορφή τοῦ ποιητῆ πού συντροφεῖ νοερά τούτη τήν ὥρα διπλά φωτισμένη ἀπ' τὸ ἔργο του κ' ἀπ' τὸ Νόμπελ, ξεδιπλώνονται οἱ δρόμοι κ' οἱ μαϊάνδροι τῆς ζωῆς του. Καί γιά τούς τελευταίους, χρειάζεται βέβαια ἡ Ἀριάδνη πού μέ τή μαγική κλωστή τῆς θά ὀδηγήσει σέ μιὰ ἀναζήτηση. Ἀπαραίτητη νομίζω! Γιατί τουλάχιστο στήν Τέχνη, σ' αὐτό πού μ' ἔνα λόγο θεωρεῖται πρόβλη ἔξω ἀπ' τὸ ἀνθρώπινο μέτρο, τίποτα δὲν εἶναι τυχαῖο καὶ ἔωλο. Ὁ πρῶτος ἥλιος, τὸ χῶμα, οἱ προάγγελοι πού ἀναδεύονται στὰ κύτταρα — ἡ καταβολὴ κ' ἡ καταγωγὴ θέλω νὰ πῶ πού χαλκεύουν τὴν ἀγραφὴ συγγένεια καὶ γεννᾶνε τὴν πνευματικὴ εὐθύνη, συνθέτουν δυὸ τεράστιες ἔννοιες: τὸ αἴτιο καὶ τὸ αἰτιατό.

Ἀπ' τὴ Σμάγρη λοιπὸν ἦρθε ὁ Γιῶργος Σεφέρης.

Ἄν πάτε ἀνάερα ἐκεῖ κάτου μισὸ ἀκριβῶς αἰῶνα πρῖν, σαλπάροντας μέ τὸ ἴδιο ἀγαπημένο καράβι καὶ σεῖς κυρίες μου, καὶ σεῖς δεσποινίδες καὶ κύριοι — ἂς ποῦμε, ἂν θέλετε, ὅλη ἡ Ἑλλάδα — ἔξερτε τί θὰ δεῖτε στήν προκυμᾶσα; Ἐνα δεκατέτταχρονο ἀγόρι ἔτοιμο ν' ἀφήσει πρόωρα τὴν πατρίδα τῶν χαμένων πατρίδων καὶ νὰ περάσει στήν ἀντίπερη ὄχτη τοῦ Αἰγαίου, τὴν ἄλλη Ἑλλάδα.

Μὰ τὸ ἀγόρι ἐκείνο σήγωνε στὴ ράχη τῆς πρώτης ἐφηβικῆς του ἀνοιξιῆς ὑπέρογκες ἀποσκευές ἀπὸ τὴν «Καλλίστην πασῶν τῶν πόλεων», τὴν ἀκριβοκόρη τοῦ θεικοῦ Μέλῃ: ἔπαιρνε μαζί του τίς ρίζες τοῦ ἔπους καὶ τῆς σοφιστείας, τίς μνήμες ντυμένες μισὴ χαρὰ καὶ μισὸ ζόφο, καὶ τὸ δέος. Ὀλάκερος οὐρανὸς βάραινε στὸ πνεῦμα καὶ στὸ χρέος του ὁ Ὀμηρος, πλάτανι αἰωνόκλαδο ἔπλωναν ὁ Ἀπολλώνιος κ' ὁ Πολέμωνας. Κι' ἀνάμυχα, τὰ παιχνίδια τοῦ σχολείου καὶ τὰ φλετουρίσματα τῆς καρδιάς στὸ Παράλλελλο καὶ στὸ Φραγκομαχαλά πού οἱ καρδιτσες σκόνταφταν πάνω σ' ὀργισμένο μάτι τοῦ Τοῦρκου. Ἀλλά κ' ὁ τρόμος. Ὁ τρόμος πού προμαντεύει ὅτι σὲ λίγα χρόνια θάθρῃ ἡ θύελλα τοῦ ἐξελκρισμοῦ — καταραμένο ὄροσσημο: 1922.

Ἀνάμεσα σ' αὐτὴ τὴ συμφυρὰ πού ἀνοῖξε ἀνεπούλωτη πληγὴ στὰ γαλανόλευκα στήθια τῆς Ἰωνίας, καὶ σὲ δυὸ ἀπειροπέκτους πόλεμους ἔχει ζήσει ὁ Σεφέρης. Σ' αὐτὰ τὰ σύνορα ἔχει περπατήσει κ' ἡ μούσα του. Ὁ ποιητὴς εἶδε τὸ φῶς τῆς μέρας τὸν ἴδιο χρόνο μέ τὸν αἰῶνα μας κ' ἔσυρε καὶ σέρνει μέ τὴ σκέψη του καὶ τὴν καρδιά του τοῦτο τὸν αἰῶνα, ὅποιον ἠγίστοχο κ' ἂν ἔχει τὸ ἄρμα του — τὸν Ἀπόλλωνα ἢ τὸν Ἄρη. Τὸ 1931 πού πρωτοφάνηκε ὁ λόγος του μέ τὴ «Στροφή», ἦταν ἕνα κρίσιμο ἐνδιάμεσο: κείνη τὴν ὥρα οἱ μαυρομαντηλοῦσες θύμψεις τοῦ κόσμου πού ἀναστήλωνε τὴ χαρὰ πάνω στὰ ἐρεῖπια τοῦ πρώτου πανανθρώπινου φονικοῦ, ἄκουγαν τὴ βοὴ τοῦ δεύτερου σεισμοῦ πού θάρχόταν σ' αὐτὸ τὸν κόσμο γιὰ νὰ κάμει πάλι στάχτη τὴν ὑπόληψη καὶ τὴ ζωὴ του.

Δὲν εἶναι μεροληψία τῆς τύχης νὰ ζήσει ἕνας ποιητὴς τόσα δραματικά γεγονότα, παγκόσμια κ' ἔθνηκά του, ἅμσα καὶ χειροπιαστά; «Ἡ Τέχνη» ὅπως τὴ βλέπει ὁ Ἰππόλυτος Γαῖν «στὴ συνολικὴ τῆς ἐκδήλωσης δένεται πίσω ἀπ' τὰ περιστατικά τοῦ καιροῦ τῆς». Κι' εἶναι στήν περίπτωση τοῦ Σεφέρῃ πῶς πλεονεχτικὴ αὐτὴ ἡ μεροληψία ὅταν ὁ ποιητὴς, γυμνασμένος μέ τὸν πόνο τῶν ἀνθρώπων καὶ μέ τὸ ἄλγος τῶν πραγμάτων, μπορεῖ μέ τὸ δικό του τὸ ἄθλημα ν' ἀγωνιστεῖ γιὰ τὴν ἰδέα καὶ τὴν ἀγωνία καὶ τὸ πάθος ὅλου τοῦ στίβου.

Ἐνα τέτοιο ἄθλημα πού συγκέντρωνε τὴ μαρτυρία καὶ τὸ αἶτημα, ἦσαν βέβαια δύσκολο. Χρειαζόταν νὰ γίνῃ μιὰ ποιητικὴ ἔνωση μέ στοιχεῖα «ἐκ διαμέτρου» ἀντίθετα: ὁ ἀρχαῖος ἐλληνικὸς κόσμος πού διαθέτει τὴν αἰωνιότητα τοῦ μύθου, ἔπρεπε νὰ σμιξεῖ μέ τὸ εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς διατηρώντας ὡστόσο τὴν αὐτοτέλειά του γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει τὴ διάρκεια.

Ὁ ποιητὴς εἶχε ἀκόμα καὶ μιὰ διπλὴ ἐπιταγή: νὰ μεταφέρει τὴ συνέχεια τῆς Παλαμικῆς ἀχτινοβολίας στὴ νέα ἐλληνικὴ πραγματικότητα χρησιμοποιώντας συγχρονισμένα μέσα, καὶ νὰ ἐπισημοποιήσει τὴν ἀνταρσία τοῦ ἐλεύθερου μέτρου ποῦχε κηρύξει μέ πυρὸς τὰ περίφημα «Κεῖνά» του ὁ Καβάφης. Εἶχε ἐπίσης κ' ἕνα προσωπικὸ πρόβλημα: ν' ἀνταποκριθεῖ στὸν ἀνοιχτὸ ὄριζοντα τῆς διανοητικῆς του θέας ἀνοίγοντας εὐρύτερα τὸ στῆρο του. Μὰ πρῖν ἀπ' ὅλα ἔνοιθε ὅτι ὄφειλε νὰ κάμῃ ἔργο ποιητικὸ τὸ λόγο τοῦ Ἐρωτόκριτου:

Γιὰ μὲ ξαναγεννήθηκε ἡ φύση τῶν πραγμάτων.

Ἦταν λοιπὸν ἐπιταχτικὴ ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴ Στροφή. Γιὰ μιὰ στροφή τρίμορφη — ψυχική, αἰσθητικὴ καὶ πνευματικὴ. — Κείνη, ἐννοῶ, πού θὰ γύριζε τὸ πηδάλιο τῆς ποίησής μας σ'

Διόλεξη πού δόθηκε στὰ ἐντυπωσιακὰ τῆς «Ἐταιρίας Ἑλληνικῶν Σπουδῶν» (Ἀθήνα, Νίκης 23β) τῆ Δευτέρας 20 Ἀπριλίου 1964. Ἀπαγγεῖλανε οἱ καλλιτέχνες τοῦ Ἑλληνικοῦ Θεάτρου Β' Ἰμάκι Κύρου καὶ Στέφανος Ληναῖος.

αυτούς κυρίως τούς στόχους: στο βάθος του «Εγώ», στη διαμόρφωση της γλώσσας και σε μιὰ ανανεωμένη έκφραση που θά κέρδιζε τό χώρο κι' έξω απ' τήν Ελλάδα — όπως ακριβώς από πάντα και για πάντα κερδίζει ὁ Ἕλληνας, ἴδιος στεριανός και θαλασσινός. Αὐτός που δρασκελίζει τούς ὄκεανούς και φητεύει τ' ὄνομά του σε κάθε γῆ.

Πάλι ἡ μοῖρα τοῦ Ὀδυσσεύα...

Μὰ αὐτὴ δὲν εἶναι και μοῖρα κάθε ἀνθρώπου; Ὁ Σεφέρης τὴν εἶχε μέσ' στοῦ αἵμα του απ' τὸν ἴδιο του τὸν τόπο: κάπου ἐκεῖ κοντὰ στὴ Σμύρνη, κάπου ἐκεῖ μακριὰ απ' τὴ Σμύρνη, μέσ' απ' τὰ γυρομισμένα τεῖχη τῆς Τροίας κι' απ' τ' ἀθάνατα ἔπη τοῦ Ὀμήρου, θρόλος και χαρακτήρας, ἔβγαυε απ' τὸ Δούρειο Ἴππο ὁ βασιλιάς τῆς Ἰθάκης, πολέμαγε τὰ στήθη τοῦ Πριάμου και ξαναόριζε τὴν περιπλάνησή του — απ' τὰ παράλια με τούς Κίκωνες ὡς τὸ νησι τῶν Φαιάκων.

Εἶναι βέβαια κι' ἡ συνείδηση τῆς διωπορίας που διαφεντεύει τὴ φυλὴ μας — μὰ για τὴν περιπλάνηση δὲν εὐθύνεται ὁ διπλωμάτης Σεφεριάδης: τὴ λαχταροῦσε βαθύτερα ὁ ποιητής.

Ὅπως ὁ κάθε ποιητής — εἶπε παίρνει ἕνα πλοιο κι' ἕνα τραῖνο, εἶτε πάει κι' ὄλο πάει με τὸν ἄνεμο τῆς φαντασίας. Γυριστὴς δὲν ἦταν κι' ὁ Κάλβος; Ταξιδευτὴς δὲ στάθηκε κι' ὁ Οὐράνης; Κι' ἕνας Ὀδυσσεύς πότερος απ' ὄλους τούς ὀδυσσεῖς, ὁ Καζαντζάκης — μιὰ σχεδία με χίλιους κάβους...

Πὼς ν' ἀντινομήσει ὁ Σεφέρης!

Ἡ Ἀθήνα μετὰ τὴ Σμύρνη τὸ 1914, τὸ Παρίσι κι' ἡ Δρέσδη τὸ 1918 ὡς τὸ '25, τὸ Λονδίνο 1931 ὡς '34, ἡ Αἴγυπτο τὸ '41, ὁ Λίβανος τὸ 1953, ἡ Κύπρος τὸ '53 και '54 και πάλι τὸ Λονδίνο τὸ '57 και τέλος ξανά ἡ Ἀρχή, ἡ Ἀθήνα — δὲν εἶναι μόνο ἔδρες δράσης και παιδείας, νομακῆς και φιλολογικῆς: εἶναι ἀναζητήσεις και καταχτήσεις ἐνὸς ἀνήσυχου πνεύματος που θέλει νὰ ξεδιψήσει μεθόντας απ' τὴ στέφρα τῆς παγκοσμιοτήτας.

Νὰ ξεδιψήσει! Ἄν μπορεῖ, φυσικά, ἕνας ἀληθινὸς ποιητής νὰ φτάσει στὴ μεθόριο τοῦ κόρου. Ἀποῦ γεννήθηκε για νὰ περιπλανεῖται απ' τ' ἀγροικώματα παράλια τῆς Τροίας ὡς τὴν ἄπανεμά τῆς Πηνελόπης — απ' τὰ παράλια κάθε δημιουργίας ὡς τὴν ἱκανοποίηση, και πάλι ἀπὸ μιὰ καινούργια Τροία...

Σ' ὄλο αὐτὸ τὸ ταξιδιωτικὸ μοιράστηκε ὁ ποιητής κι' ὁ στοχαστής. Με πρώτη τὴ «Στροφή», ἡ «Στέφρα» τὸ 1932, τὸ «Μυθιστόρημα» και «Γυμνοπαῖδια» 1935, τὸ «Ἡμερολόγιο καταστρώματος» Α, Β και Γ 1940, '44 και '55, τὸ «Τετράδιο γυμνασιμῶτων» 1940, ἡ «Κίχλη» 1947, ἡ σχολιασμένη μετάφραση τῆς «Ἐρημῆς χώρας» κι' ἄλλων ποιημάτων τοῦ Θωμᾶ Ἐλιοτ 1949 και «...Κύπρον, οὐ μ' ἐθέσασεν...» 1955 — στάθηκαν ἡ μιὰ πορεία. Κι' ἡ ἄλλη, τὰ κριτικά του: «Διάλογος πάνω στὴν ποίηση» τὸ 1939, «Εἰσαγωγή στὸν Ἐρωτικόκομο» 1946 και «Δοκιμὲς» 1944 και 1962.

Και στίς δυὸ ὅμως πορείες, μιὰ ἦταν ἡ ἐναγώνια προσπάθεια τοῦ Σεφέρη, ἕνα τὸ θεμελιακό, τὸ μεγάλο του πάθος: ἡ ἔκφραση.

Πάθος ἄλλωστε καθαρὰ ἑλληνικό, ἀφότου τούτῃ ἡ Χώρα ξαναῆρε με αἶμα τὴν ἐλευθερία τοῦ Λόγου σὰ χέρια της. Γιατὶ πάνω απ' τὸ αἶσθημα και τὸ φρόνημα, απ' τὴν αἴσθηση και τὴ σκέψη, σὲ καιροὺς σκλαβωμένους και σὲ μέρες διαβρωτικῆς ἐπιμύξιας με ξένα ιδιώματα, ἡ Γλῶσσα ἦταν ἡ δύναμη που κράτησε τὴν ἐνότητα και τὴν πίστη, τὸ χαρακτήρα τοῦ ἑλληνισμοῦ. Σφοδρὸ ὁ λόγος τοῦ Σολωμοῦ: «Ἐποτάξου πρώτα στὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ, κι' ἂν εἶσαι ἀρκετός, κυριεπὲ τῆς».

Ὁ Σεφέρης, περισσότερο ποιητής και πολὺ λιγότερο γλωσσολόγος απ' τὸ Φιλῆντα και τὸν Τριανταφυλλίδη, κατεργάστηκε ὥστόσο τὸ γλωσσικό μας ὄλυκό με σύστημα ἐπιστημονικῆς ἐπιλογῆς: ἔξω απ' τὴς ἀσότητες τοῦ Ψυχάρη, ἔξω κι' απ' τὴς ἀγνοίες ἢ τὴς ἐθελούσιες ἀνομογενεῖες τοῦ Σολωμοῦ, τοῦ Κάλβου και τοῦ Καβάφη. Στηρίχτηκε ἄλλωστε στὸ στοιχειὸ τῆς ἐσωτερικῆς λειτουργίας τῆς γλώσσας, ὅπως ἐξηγεῖ σ' ἕνα κεφάλαιο τῶν «Δοκιμῶν» του, και γι' αὐτὸ χρησιμοποίησε δυὸ κυρίως οὐσίες, τὴς πιὸ γνήσιες κι' αἰθεντικές: τὸ δημοτικὸ τραγούδι και τὸ Μασουγιάννη. Κι' ἀποδείχτηκε «ἀρκετός». Ἡ, ὅπως τὸν θεωρεῖ ὁ Λεβέκ: «ἐνσωματωτὴς τῆς ἡρωικῆς προσπάθειας ἐνὸς Ἑλληνα που ἀντιμετωπίζει μιὰ ὀλοκαινούργια γλῶσσα».

Ὁλοκαινούργια και, γιατί ἦταν ὀλοκαινωμένη.

Τὴ γλῶσσα τούτῃ ὁ ποιητής τὴ βλέπει νὰ ἐξελισσεται ἀνάμεσα στίς χιλιετηρίδες, μὰ τὴν πιστεύει πιστὴ στὸν ἑαυτὸ της. Στὸν ἐξομολογητικὸ λόγο που ἐκφώνησε στὴ Σουηδικὴ Ἀκαδημία σ' ἀπάντηση τοῦ βραβείου Νόμπελ, ἔκαμε μιὰ ἀποκάλυψη που γεφυρώνει αὐτὲς τὴς χιλιετηρίδες με τὸ θαῦμα τῶν ἐσωτερικῶν ἤχων μετατοπισμένο ἀπὸ γενιά σὲ γενιά στὸ λαὸ μας. «Ὅταν διαβάξω» εἶπε «στὸν Ὀμηρο τὴς ἀπλὲς λέξεις φῶς ἡλιου — σήμερον τὸ λέω: φῶς τοῦ ἥλιου — νιώθω μιὰ οικειότητα που συγγενεῖ περισσότερο με μιὰ συλλογικὴ ψυχὴ παρὰ με μιὰ προσωπία γνώσης».

Μὲ τὴ λαλιά αὐτῆς τῆς συλλογικῆς ψυχῆς που τὴν κατάχτησε και τὴν ξεκαθάρισε ὁ Σεφέρης, ὀργάνωσε τὴ νεοελληνικὴ ἔκφραση: για νὰ τὴν παραδόσει στὴν Παιδεία και για νὰ τὴν παραλάβει ἡ Ποίηση.

Ίδιαίτερα τὸ τελευταίον. Γιατὶ ποῖν ἀπ' τὸ Σεφέρη ἡ ποιήσῃ μας γινόταν πρὸ πολλῶν μ' αἰσθήματα καὶ μὲ ιδέες — κ' ὄχι μὲ λέξεις, ὅπως ἀφοριστικά τὴν καθορίζει ὁ Ἐλιοτ. Ἡ τουλάχιστον, ὄχι ἀπὸ λέξεις πρὸς νάχαν τὸ εἰδικὸ βάρος καὶ τὴν πλατεῖα ἔκπαιση τῆς μοναδικῆς περιεχτικότητος τοῦ ποιητῆ. Ὁ Σεφέρης — πρὸς «Μόνος αὐτὸς συνειδητοποίησε τὴν ἀνάγκη τῆς ἀλλαγῆς τοῦ ποιητικοῦ λόγου», ὅπως παραδέχεται ὁ Καραντώνης — καθιέρωσε κ' ἀξιοποίησε τὴ δυναστεία τῆς Λέξης ἐπιβάλλοντάς τη καὶ πάνω στὶς ιδέες καὶ πάνω στὰ αἰσθήματα.

Πέρα ἀπ' αὐτὴ τὴ δυναστεία πρὸς ἀνάλογα μὲ τὸ Σεφέρη καὶ νωρίτερα εἶχε ἰδρύσει στὴν Ἀγγλικὴ ποίηση ὁ Ἐλιοτ, δὲν πρόπει ν' ἀναζητηθοῦν σημαντικώτεροι προσανατολισμοί. Μεσολαβεῖ, ἀλήθεια, ἡ «Ἐρημὴ χώρα». Μὰ ἡ αἴσθησί της εἶναι κοινὸς τόπος γιὰ κάθε ποιητῆ — γιὰτὶ κάθε ποιητῆς μαστίζεται ἀπ' τὴν ἀρρώστια τοῦ κενοῦ, ἀπὸ κείνο τὸ ἀτέλειωτο φθινόπωρο πρὸς λέγεται μοναξιά.

Σ' ἔρημη χώρα ἔζησε κ' ὁ Καραντώνης, σ' ἔρημη κ' ὁ Καβάφης — καὶ ποῖς δὲ ζεῖ... Ὁ πρῶτος χάνεται μέσ' στὴν ἀγνοία τῶν πάντων, ἀγνοεῖ τὰ πάντα μέσ' στοῦ χαμοῦ. Κι' ὁ δεύτερος πρὸς ὅλο ἔλεγε «Θὰ πάγω σ' ἄλλη γῆ, θὰ πάγω σ' ἄλλη θάλασσα», δὲν κάνει τίποτ' ἄλλο παρὰ νὰ καταποντίζεται ἀδιάκοπα στὴν ἴδια Ἀλεξάνδρεια.

Τὸ αἶσθημα τῆς μοναξιάς εἶναι τὸ ἴδιο στὸν Ἐλιοτ καὶ στοῦ Σεφέρη, ἴδιες ὁδὸν ἄρῃς κ' οἱ ἐντυπώσεις τούς ἀπ' τὰ χαλάσματα τῆς ἐποχῆς καὶ τὴν ἀποσύνθεση τῶν ἀξιών. Μὰ οἱ ἀντιδράσεις τούς ἐκδηλώνονται ἀντίθετα.

Ὁ ποιητῆς τῆς «Ἐρημῆς χώρας» πνίγεται μοιρολατρικά, ἀβοήθητα κ' ἀπ' τὸ ἴδιο τοῦ τὸ ἔνστιχτο στὴν «Ἀνύπαρκτη πολιτεία μέσα στὴν καστανὴ καταχνιά ἐνὸς χειμωνιάτικου μεσημεριοῦ». Σ' ἕναν κόσμον πρὸς τὸν γυμνώνει ὁ μεταπολεμικὸς ἀπελπισμὸς, ὁ Ἐλιοτ δὲν ἀναζητεῖ, γιὰτὶ δὲν πιστεύει, καμμιὰ φνγὴ καὶ καμμιὰ καταφυγῆ. Ἀρκεῖται μόνον στὴν ἀποτελματωμένη, τὴ θανάσιμη διαπίστωση:

Τούτη εἶναι ἡ πεθαμένη χώρα
Τούτη εἶναι τοῦ κάκτου ἡ χώρα...

Ὁ ποιητῆς ὅμως τοῦ «Μυθιστορήματος»; Ὅσο κ' ἂν ἐξουθενώνεται ἀπ' τὴ φιλέρημη διάθεση, ἀντιγυμνῶναι σὴ γύρω τοῦ ἀβεβαιότητα μὲ μὰ αἰσιοδοξία πρὸς πηγάζει ἀπ' τὴ βαθύτητα λυρωτικῆς τοῦ ἔφραση. Ζωντανὴ ἔφραση πρὸς ἀξιοποιεῖ μὲ τὴν ἐλπίδα ὅσα χίλια μάγια ξομπλιάζει δίπλα τοῦ ἡ ἑλληνικῆ φύση, ὅσα θαυμαστά ἔστησε σ' αὐτὴ τὴ φύση συμπληρώνοντάς τη μὲ τὴν αἴγλη τοῦ ὁ ἀρχαῖος κόσμος:

Λίγο ἀκόμα
θὰ ἰδοῦμε τὶς ἀμυγδαλιές ν' ἀνθίζουν
τὰ μάρμαρα νὰ λάμπουν στὸν ἥλιο
τὴ θάλασσά νὰ κυματίζει.

Ἡ θάλασσα καὶ τὰ μάρμαρα, ὁ ἥλιος κ' οἱ ἀμυγδαλιές — ἡ Ἑλλάδα μ' ἕνα λόγο καὶ τὸ Κλασσικὸ, ξεγυρωτὰ κινεῖνται σ' ὅλο τὸ ἔργο τοῦ Γιώργου Σεφέρη.

Μὲ τὴν αἴσθησι τῆς ἀπώλειας ξεκινάει ὁ ποιητῆς σὴ «Στροφή».

Καὶ ποῖς δὲν ἔχασε, ποῖς δὲ χάνει κλαριὰ ἀπ' τὴν καρδιά του; Ὁ πόνος ἄλλη μὰ φορὰ δημιουργός — ὅπως πάντα... Ἡ αἰσθηματικὴ πείρα τῆς πρώτης νύκτος ἔχει μὰ μόνιμη φιλοσοφία: τὴν ἔρηξη καὶ τὸ χάος. Ὁ ἔρωτας δὲν εἶναι μόνον ὁ «τόσο δυνατὸς θεὸς» ὅπως τὸν πιστεύει ὁ Θεοφιλιός, μὰ κ' ὁ πρὸς ἐγωιστῆς. Γύρω ἀπ' τὸ ἴνδαλμα τοῦ ποιητῆ συγκεντρώνεται ἅλη ἡ ὁμορφιά τοῦ κόσμου, ἔσπισω ἀπ' τὸ ἴνδαλμα πρὸς φεύγει, ὁ κόσμος σωριάζεται σὲ χαλάσματα.

Ἡ ζωὴ εἶχε κάποτε σταματήσει κ' ὁλοκληρωθεῖ σὲ μὰ Στιγμῆ — «στιγμῆ σταλμένη ἀπὸ ἕνα χέρι», ἀγαπημένο. Τὸ χέρι τῆς εὐεργετικῆς Κίρκης πρὸς μεταμορφώνει μαγικά τὸ περιγιάλι σ' ἄσπρο περιστέρι καὶ προσκαλεῖ μὲ τὶς φυσιομόνιμες τὰ χερουδεῖν. Ὁ Σεφέρης, ὁ κάθε ποιητῆς κ' ὁ κάθε ἄνθρωπος πρὸς μὲ τὸν ἔρωτα γίνεται ποιητῆς, ἔχει ἀνάγκη ἀπ' αὐτὴ τὴ μετακίνηση στὴν ὑπερβολὴ τοῦ ὄνειρου. Ὅχι τόσο γιὰ νὰ εὐφρανθεῖ μὲ τὰ «μονοκοτυλῆδονα καὶ τὰ δικοτυλῆδονα π' ἀνθίζανε στὸν κάμπο», μὰ γιὰ νὰ μετρήσει τὴν ὁδὴν πρὸς θάσθεαι αἴριο.

Ἀντέχει ὅμως χωρὶς νὰ κλάψει;

Ἡ διάφραση, μολονότι εἶναι ἕνα περιστατικὸ πάρα πολλὸ ἄνθρωπο, ἴσως κ' ἀναγκαῖον γιὰ τὴν ἀνανέωση, γίνεται πάντα αἰσθητὸ σάν ἕνας σεισμὸς πρὸς ὅσο ἐπιαναλαμβάνεται τόσο δὲ μωρεῖς νὰ τὸν συνηθίσαις. Ἀπ' τὴν ἐμπειρία πρὸς διδάσκει κάθε φορὰ ἡ συφορά, ἀπομένει ἀδίδαχτη κ' ἀπαράδεκτη ἡ ἴδια θέα — ἡ συφορά:

Τὰ δέντρα μοιάζουν μὲ κοράλια
πρὸς κάπου ἔχασαν τὸ χῶμα

τὰ κάρτα μαιάζουν με καράβια
του βούλιαξαν και μείναν μόνα...

Ἀφιετηρία του ποιητή δεν είναι μονάχα ἡ ποίηση — είναι και μιὰ πνευματικώτερη προσ-
πάθεια: ἡ οικονομία τῆς λέξης.

Πυκνός ὁ στοχασμός, πυκνὸ και τὸ αἶσθημα του Σεφέρη. Ἡ Ποίηση πρέπει νὰ πάρει
νὰ απαιτείται σὲ ἀναλύσεις και λεπτομέρειες που τῆς ἀφαιροῦν τὸ καιρίο — εἴτε ἄνθος εἴ-
ναι, εἴτε μαχαίρι. Ὁ μεσοπόλεμος σοφεῖει μνήμες και φέρνει προφητείες που δεν ἐπου-
λώνονται οὔτε διασκεδάζονται με τὴ φαντασία. Είναι μιὰ καιρὸς που χρειάζεται νὰ μιλοῦν
λυρικά μόνο τὰ πράγματα, και που ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ εἰσδύει στὸ βάθος τους γὰ νὰ
βρίσκει τὴν ἀλήθεια τῆ δική τους και τῆ δική του.

«Τὸ ὕφος μιᾶς μέρας», τὸ χαρακτηριστικώτερο ποίημα του πρώτου μέρους τῆς «Στρο-
φῆς», είναι τὸ ὕφος μιᾶς ἐποχῆς ὀλάκληρης. Ὁ ποιητής, ἓνας ταξιδιώτης κείνης τῆς ἐποχῆς,
καταβοῦνης και ναυαγός, ἐκτελεῖ τὸ πιὸ σύντομο ὁρομολόγιο ἀνάμεσα στὸν κόσμο πληρώ-
νοντας τ' ἀκριβώτερα ναῦλα: ἓναν ἀπανθημὸ και χίλιες ἀπορίες.

Μὰ κάθε ποιητῆς είναι κι ἓνας ἥσους. Ὁ Σεφέρης ἔχει μέσα του τὸ πουλι που ξυπνάει
ἀπ' τὰ νεκρόδεντρα — ἴδια ἐλπίδα τῆς Ἀργῶς, που είναι ἡ πίστη του Ἑλληνα, ἡ πίστη
στὸν ἄνθρωπο:

Πέθαναν ὄλοι μέσα στὸ καράβι, μὰ τὸ καράβι
ἀκολουθαίει τὸ στοχασμό του που ἄρχισε σὰν ἄνοιξε ἀπὸ τὸ λιμάνι

ἡ θάλασσα φουσκώνει ἀργά, τ' ἄρμενα καμαρώνουν
κι' ἡ μέρα πάει νὰ γλυκάνει.

Τρία δελφίνια μαυρολογοῦν γυαλίζοντας, χαμογελά ἡ γοργόνα
κι' ἓνας αὐτῆς γνέφει ξεχασμένους στὴ γάμπια καθάλα.

Ἀπ' αὐτὴ τὴ «γάμπια» ὁ ποιητῆς θὰ ζήσει τὸ πλήρες αἶσθηματικὸ του γεγονός, που δεν
είναι τίποτα περισσότερο παρὰ ὁ ὀλοκληρωμένος ἔρωτας κι' ὁ τελεσιδικὸς χωρισμός. Ἡ ἐπί-
κληση «Ρόδο τῆς μοῦρας» που ἀρχίζει ὁ «Ἐρωτικὸς λόγος» τῆς «Στροφῆς», ἀνασταίνει τὸ
Ὀρφικὸ σύμβολο τῆς τέλει μνήμης που ἰσορροπεῖ τὴ νύχτα με τὸν ἥλιο, ὄχι ὅμως ὄπως
στὸ Σικελιανό: τελικὸς θριαμβευτῆς στὸ Σεφέρη δεν είναι ὁ «Ἀρματωμένος ἔρωτας» που
γὰ τὸν ποιητὴ του «Ἀλαφροτικωτοῦ» γίνεται ἀνάγκη μιᾶς ἀνώτερης ἀπολλώνιας σύνθεσης·
είναι ἡ ὑπομονή κι' ἡ προσμονή γὰ τὸ θάμα που θ' ἀναστήσει τὴν πεθαμένη ψυχὴ — τὴν
ἀνθρώπινη εὐτυχία.

Τούτῃ ἡ ψυχὴ κι' ἡ σάρκα σὲ μιὰ ἀποθεωτικῆ ἔνωση του ἀρσενικοῦ με τὸ θηλικό, πλημ-
μυρίζουν τὸ ποίημα μ' ὄλα σχεδὸν τὰ στοιχεῖα που τους διαρρίξει ἡ φύση, ἡ στόχασση, ἡ αἰ-
σθηση, ἡ ἡδονή.

Ἀπ' τὶς ἐλάχιστες φορές, ἄνθρωπος και ποιητῆς ομίξανε τόσο ἀτόφια στὴν ἔκφραση του
πὸ κοινοῦ πάθος που τὸ μεταμόρφωσαν σὲ σπάνιο. Ὁ Σεφέρης κλιμακώνει τὸ αἶσθημα
ἴσαμε τὸν πόθο κι' ἀπ' τὸν πόθο ὄς τὴν ἀποσύνθεση με τὴν ἴδια περιεχτικὴ ἔνταση καλώντας
σὲ συνεργασία ὄλες τὶς δυνάμεις του ἔξω κόσμου, ὄλες τὶς δυνάμεις και του δικου του, γὰ
νὰ πραγματώσει αὐτὸ που εἶπε ὁ Γκαίτε: τὴ «θυσία ὄλης τῆς ὕπαρξης γὰ τὴν εὐτυχία ἐνὸς
μοναδικῶ μεγάλου κι' ἔξαισιου ἔρωτα».

Μὲ θρησκευτικὸ δέος ἀναθυμῆται ὁ ποιητῆς:

Λησμονημένο ἀνάγνωσμα σ' ἓνα παλιὸ εὐαγγέλιο
τὸ μίλημά σου ἀνάσαινε κι' ἡ ἀνάλαφρη φωνή...

Τί λέει αὐτὴ ἡ φωνὴ στὸν «Ἐρωτικὸ λόγος», τί λέει κάθε Γυναίκα ὄταν ζεῖ σ' ἔξωση και
σὲ βάθος αὐτὸ τὸν ἔρωτικὸ λόγος, φαίνεται στὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα:

«Εἶναι τὸ πέρασμα του χρόνου σιγαλὸ κι' ἀπόκοσμο
»κι' ὁ πόνος ἀπαλὰ μέσ' στὴν ψυχὴ μου λάμνει
»χαράζει ἡ αὐγὴ στὸν οὐρανὸ, τ' ὄνειρο μένει ἀπόντιστο
»κι' εἶναι σὰ νὰ διαβαίνουν μυρωμένοι θάμνοι.

»Μὲ του ματιοῦ τ' ἀλάφιασμα, με του κορμιοῦ τὸ ρόδισμα
»ξυπνοῦν και κατεβαίνουν σμάρι περιστέρια
»με περιπλέκει χαμηλὸ τὸ κιλώτὸ φτερούγισμα
»ἀνθρώπινο ἄγγισμα στὸν κόρφο μου τ' ἀστέρια.

»Τὴν ἀκοή μου ὡς νὰ ἴσμιζε κοχύλι βουίξει ὁ ἀντίδικος
 »μακρινὸς κι' ἀξεδιάλυτος τοῦ κόσμου ὁ θρήνος
 »μὰ εἶναι στιγμὲς καὶ σβήνουνται καὶ βασιλεύει δίκλωνος
 »ὁ λογισμὸς τοῦ πόθου μου, μόνος ἐκεῖνος.

»Λὲς κι' εἶχα ἀναστηθεὶ γυμνὴ σὲ μιὰ παρμένη θύμιση
 »σὰν ἤρθες γνῶριμος καὶ ξένος, ἀκριθὲ μου
 »νὰ μου χαρίσεις γέροντας τὴν ἀπέραντη λύτρωση
 »ποῦ γύρευα ἀπὸ τὰ γοργὰ σείστρα τοῦ ἀνέμου...»

Τὸ κονταρομάχημα τῆς ζωῆς μὲ τὸ θάνατο, αὐτὴ ἡ ἀδιάλειπτη ἀλληλοφθορὰ «φύλλου καὶ φλοιοῦ» ὅπως θεωρεῖ ὁ Ρίλκε, γίνεται γιὰ τὸ Σεφέρη σὲ ὀξὺ δραματικὸ τόνο πάνω ἀπὸνα σύμβολο: ἀπ' τὴ «Στέρνα».

Δὲν ἐκστασιάζεται ἀπλὰ καὶ τυφλὰ ὁ ποιητὴς. Συλλαμβάνει ζωντανὰ καὶ οὐσιαστικὰ τὴν ἔννοια τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῆς χαρᾶς μὲ τὸν πόνο, τοῦ φωτὸς μὲ τὸν ἔβενο, τῆς φωνῆς μὲ τὸν τάφο — τῆς ἀρχῆς μ' ἓνα λόγο καὶ τοῦ τέλους, κάτου ἀπ' τὸ ντέφι τῆς μοίρας ποῦ καὶ γεννήτρα εἶναι καὶ φόνισσα καταντάει.

Εἶναι βέβαια μὰ θεώρηση δυσάρεστη γιὰ τὰ 32 χρόνια τοῦ Σεφέρη, μὰ θλίψη καὶ μὰ ἰκεσία γιὰ τὸν ἀναστημὸ: «Ρόδα ν' ἀνθίσουν στὸ αἷμα τῆς πληγῆς μας». Μὰ ἴσα-ἴσα, δείχνει καὶ τὴ φιλοσοφικὴ του ὠριμότητα ν' ἀνθέξει τὴν τόσο δύσκολη αὐτὴ σπουδὴ:

Μορφὲς ποῦ φεύγουν! Ὅρμαθοὶ τὰ μάτια
 κυλοῦν βαλμένα σ' ἓνα αὐλάκι πίκρα
 καὶ τῆς μεγάλης μέρας τὰ σημάδια
 τις παίρνουν καὶ τις φέρνουν πῶς σιμὰ
 στὴ μαύρη γῆς ποῦ δὲ γυρεύει λύτρα.

Κι' ὄχι μόνο ν' ἀνθέξει — ἀλλὰ καὶ νὰ διαμαρτυρηθεῖ. Ἡ παγερὴ μοναξιά τῆς Στέρνας, κείνη ἡ αἰωνιότητα τῆς ἀλήθειας ποῦ θρέφεται ἀπ' τὴ μάχη «μὲ τὴ νύχτα μὲ τὴ μέρα», εἶναι ἐρεθιστικὴ γιὰ τὸ νέο ποιητὴ, γιὰ κάθε ποιητὴ ποῦ σὰν ποιητὴς εἶναι πάντα νέος.

«Πεθαίνουμε! Πεθαίνουν οἱ θεοὶ μας!»

θὰ κραυγᾶσει, κι' ἄς τὸν παρηγορεῖ μιὰ φωτεινὴ ἐνόραση.

Αὐτὴ ἡ ἐνόραση τελικὰ θὰ μείνει. Γιατὶ εἶναι καὶ ἡ μόνη ποῦ μέσ' ἀπ' τὰ ξίφη τῶν ἀντιθέσεων ἐξασφαλίζει τὴν ἐπανάληψη, τὴ μνήμη, τὴ διάσωση — κείνο τὸ «Τὰ πάντα ρεῖ» τοῦ Ἡρόκλητου:

Μὰ ἡ νύχτα δὲν πιστεύει στὴν αὐγὴ
 κι' ἡ ἀγάπη ζεῖ τὸ θάνατο νὰ ὑφαίνει
 ἔτσι, σὰν τὴν ἐλεύθερη ψυχὴ,
 μιὰ στέρνα ποῦ διδάσκει τὴ ζωὴ
 μέσα στὴν πολιτεία τὴ φλογισμένη.

Ἔπειτα ἤρθε ἡ ὥρα ἡ ἐθνικὴ, ποῦ εἶναι καὶ ἡ ὥρα τῆς νέας ἐκφρασεως: τὸ «Μυθιστόρημα». Ὁ ποιητὴς, ἀξεροζίζωτος τόσα χρόνια ἀπ' τὴ σπαραγμένη του πατρίδα, θὰ μετρήσει τώρα μιὰ-μιὰ τις ρίζες τῆς ὀδύνης τῆς. Ἔτσι δὲν ἔνωσαν κι' ἄλλοι Σμυρνεῖοι ποιητὲς, ὅπως ὁ Μιχάλης Ἀγοροπούλου, ὁ Ἄγγελος Σημηριώτης, ὁ Σπεράντζας, ὁ Σκαδάς, ὁ Τουντζάκης; Εἶναι ἡ εὐθύνη καὶ τὸ χρέος τοῦ ἐνὸς Ἑλληνα ἀπέναντι στὸν πόνο τῆς Ἱστορίας ποῦ πλάστηκε ἀπ' τὰ κόκκαλα καὶ τὰ σκωτωμένα ὄνειρα τῶν χιλιάδων Ἑλλήνων. Μιὰ τραγωδία σὰν τοῦ '22, μόνο μὲ τὴν ποίηση θὰ περάσει ἀπὸ αἰῶνα σὲ αἰῶνα στὴ φλέβα τῆς ἀνθρωπότητας: ὅταν γίνῃ ἐλεγεῖο ἠρώων ἢ ἔπος τῆς θλίψης.

Γιὰ νὰ συνθέσει τὸ ἐπιτακτικὸ μεγαλεῖο αὐτῆς τῆς τραγωδίας ὁ Σεφέρης χρησιμοποίησε ὅσα στοιχεῖα πῆγαζαν ἀπ' τὸν τόπο ποῦ ἠμάχησε, κι' ἀπ' τις καρδιὲς ποῦ τὸν θρήνησαν: τὸ μῦθος καὶ τὴν ἀλήθεια, τὴν παράδοση καὶ τὸ λυγμὸ, τὸ λεπίδι ποῦ ὄσο κι' ἂν τυραννάει, δὲν τρομάζει νὰ σκάβει βαθύτερα τὴν πληγὴ. Μὰ προπάντων χρησιμοποίησε τὴν ψυχὴ του. Μιὰ ψυχὴ ποῦ μέσ' ἀπ' τὸ δίπτυχο τῆς «Γυμνοπαίδειας» του ἀγωνίζεται νὰ κυριαρχήσει πάνω: στὴ λαστωμένη φοινικὰ τῆς Σαντορίνης καὶ στὴν καταρωμένη μοῖρα τῶν Μυκηνῶν. Κεῖνη τὴν ὀλάκερη ψυχὴ του ποῦ ἦταν τὰ χέρια του τ' ἀκρωτηριασμένα:

Ἔσπασαν τὰ σκοινιά· μονάχα οἱ χαρακίες στοῦ πηγαδιοῦ τὸ στόμα
 μὰς θυμίζουν τὴν περασμένη μας εὐτυχία:
 τὰ δάχτυλα στὸ φιλιατρό, καθὼς ἔλεγε ὁ ποιητὴς.

Κι' ἀφοῦ σπάσανε τὰ σκονιά, ἀφοῦ λυθῆκαν βίαια οἱ ἄρμοι μετ' ἡ γῆ τοῦ λίχνου, κι' οἱ ἄνθρωποι καταδιωγμένοι ἀπ' τοὺς ἐχθροὺς καὶ προδομένοι ἀπ' τοὺς φίλους, σὰ νὰ μὴν ἦταν οἱ Ἴωνες κι' οἱ γιοὶ τοῦ Ἀχιλλῆα, σὰ νὰ μὴν ἦταν οἱ Ἕλληνες, ρίχτηκαν στὴ θάλασσα — τί ἄλλο νᾶκαναν, παρὰ μετ' ἡ θάλασσα νὰ πάνε...

Πάλι ἡ ἐκστρατεία γιὰ τὴν Κολχίδα ἢ γιὰ τὴν παντοκρατορία ἰδέα τοῦ Μεγαλέξαντρου — ἓνα σαλπάρισμα μετ' ἡ κουπιά τῆς ὑπομονῆς. Κουπιά ποὺ ἀρμενίζουν ἀνάμεσα σὲ γλάρους καὶ σὲ φώκιες, ἀνάμεσα σ' ἐλπίδες καὶ παγίδες, γιὰ ν' ἀράξουν νεκρὰ ἀπ' τὴν ἀδικία:

Οἱ σύντροφοι τέλειωσαν μετ' ἡ σειρά,
μετ' ἡ χαμηλωμένα μάτια. Τὰ κουπιά τους
δείχνουν τὸ μέρος ποὺ κοιμούνται στ' ἀκρογιάλι.
Κανεὶς δὲν τοὺς θυμάται. Δικαιοσύνη.

Ἡ αἰσθησιμότητα ἢ ἡ χαμένη Μικρασία θάνατο ἓνα ἀμετάκλητος χαμός, βαραίνει τόσο ἀνυπόφορα τὸν ποιητὴ ποὺ τὸν κάνει κι' ἀρνητὴ ἀκόμα. Ἀποθητὴ σὲ κάθε προσπάθεια κι' ἐλπίδα. Εἶναι μὰ αὐτοεγκατάλειψη ποὺ κορυφώνεται συχνὰ καὶ στὸν πεισιθανατισμὸ; «Ὅλοι μας οἱ συλλογισμοὶ ἰσοχρεώνονται νὰ παραδοθοῦν στὸ αἶσθημα», ἔλεγε ὁ Πασκάλ. Κι' ὁ Σεφέρης, πλημμυρισμένος ἀπ' τὸ αἶσθημα τῆς ἀναπόδοτης νοσταλγίας ποὺ ἀνατρέφεται ἀπ' τὸ πικρὸ ψωμί τῆς ξενιτιάς», ἐξουθενωμένος ἀπὸ μὰ ἀπιστία στὴν ἀνθρώπινη δύναμη κι' ἀπὸ μὰ ἀλλόκοτη πίστη στὴ δύναμη τοῦ ἰσχυροῦ, ἔτσι νομίζει πὼς θ' ἀνταποκριθεῖ πληρέστερα στὴν ἀξίωση τοῦ ἀπόλυτου πένθους: μετ' ἡ ἀναζήτηση τοῦ πεθαμένου Ἀδωνη ἢ τοῦ Ναζωραίου, μετ' ἡ μάταιη καταδίωξη τῆς θάλασσας, μετ' ἡ καταβύθισή του στὴν πέτρα τῆς λήθης. Ὅπως ἄλλωστε θ' ἀνταποκρινόταν καὶ κάθε Ἕλληνας, ὅταν φτάνει στὴν ὥρα νὰ ζυγιάσει τὴν ἱστορία μας μετ' ἡ συμφορὰ μᾶς ἀνάξιας ἡττας—καὶ δὲν τὸ μπορεῖ γιατί δὲν τὸ ὑποφέρει.

Αὐτὸ τὸ «δὲν τὸ μπορεῖ γιατί δὲν τὸ ὑποφέρει» ἀπεικονίζεται χαρακτηριστικὰ στὸ 10ο ποίημα τοῦ «Μυθιστορήματος».

Ὁ τόπος μας εἶναι κλειστός, ὄλο βουνὰ
ποὺ ἔχουν σκεπὴ τὸ χαμηλὸ οὐρανὸ μέρα καὶ νύχτα.
Δὲν ἔχουμε ποτάμια δὲν ἔχουμε πηγὰδια δὲν ἔχουμε
πηγές,
μονάχα λίγες στέρνες, ἄδειες κι' αὐτές, ποὺ ἠχοῦν
καὶ ποὺ τίς προσκυνούμε.

Ἦχος στεκάμενος κούφιος, ἴδιος μετ' ἡ μοναξιά μας
ἴδιος μετ' ἡ ἀγάπη μας, ἴδιος μετ' ἡ σώματά μας.
Μὰς χιτίζεται παράξενο ποὺ κάποτε μπορέσαμε νὰ
χτίσουμε

τὰ σπίτια τὰ καλύβια καὶ τίς στάνες μας.
Κι' οἱ γάμοι μας, τὰ δροσερὰ στεφάνια καὶ τὰ δάχτυλα
γίνονται αἰνίγματα ἀνεξηγήτα γιὰ τὴν ψυχὴ μας.
Πὼς γεννήθηκαν πὼς δυναμώσανε τὰ παιδιὰ μας;

Ὁ τόπος μας εἶναι κλειστός. Τὸν κλείνουν
οἱ δύο μαύρες Συμπληγάδες. Στὰ λιμάνια
τὴν Κυριακὴ σὰν κατεβούμε ν' ἀνασάνουμε
βλέπουμε νὰ φωτίζονται στὸ ἡλιόγευμα
σπασμένα ξύλα ἀπὸ ταξίδια ποὺ δὲν τέλειωσαν
σώματα ποὺ δὲν ξέρουν πᾶς ν' ἀγαπήσουν.

Ζύγια σ' αὐτὴ τὴν ἱστορία ποὺ λέγεται ἄνθρωπος, εἶναι ὅσα ποίηματα ἔχει ὁ Σεφέρης στὸ «Τετράδιο γυμνασμάτων» καλύπτοντας μὰ ζωὴ ποὺ ἦταν πολλές ζωὲς ἀπ' τὸ 1928 ὡς τὸ '37. Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ποὺ σὰν ποιητὴς ἀξεδίηστος λαχταρεῖ νὰ βροσκειται «ξυλάμενος χαμένος στὸν Εἰρηνικὸ Ὠκεανὸ μόνος μετ' ἡ θάλασσα καὶ τὸν ἀγέρα», δὲν κάνει τίποτ' ἄλλο παρὰ νὰ κληρονομήσει τὸ νόημα τῆς πληρότητας ἐνσωματωμένο στὸ μυθικὸ κορμὶ τῆς γοργόνας.

Λέει «Μετ' ἡ θάλασσα» — γιατί αὐτὴ ἡ θάλασσα ἔχει σταθερὸ τὸ πεπορωμένο τοῦ Ἕλληνα ἀπ' τὴν πανάρχαια ἐποχὴ τοῦ Ἰάσονα ὡς σήμερα, ποὺ πάλι ἡ θάλασσα ξενιτεύει τὰ παιδιὰ τῶν Ἑλλήνων γιὰ νὰ βροσθῶν τὸ ψωμί σὲ μὰ δευτέρῃ πατρίδα. Ἡ Σύμωρη ἀκολουθεῖ πάντα τὸν ποιητὴ μετ' ἡ παιδικὴ μνήμη τοῦ τραγουδιμένου Ἐρωτόκριτου, τὸν ἀκολουθεῖ καὶ τὸ φῶσμα τοῦ πατέρα Ὀδυσσεῆ ποὺ τοῦ καταποντίστηκαν οἱ σύντροφοι. Ἀχραντὴ παρουσία τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ π' ἀγαπᾶει τὸ πλάσμα του καὶ τὸ φροντίζει:

Φαντάζομαι πώς έρχεται να μ' άρμηνέψει πώς να
φτιάξω κι' έγώ ένα ξύλινο άλογο για να κερδίσω
τη δική μου Τροία.

Την κέρδισε;

Στήν εποχή 1934 — '36 αυτή ή Τροία, ή γαλήνη κι' ή ίκανοποίηση θέλω να πώ, δέ μπο-
ροϋν να του προσφεροϋν άπ' την άτμόσφαιρα που επικρατούσε στην Ελλάδα. Μάταια πε-
ριπλανιέται ο κατειργασμένος ποιητής μεταφέροντας τη ζωή του άπ' τó Πήλιο στις Σπέτσες,
άπ' τις Μυκήνες στη Σαντορίνη κι' άπ' τη Μύκονο στον Πειραιά... Παντού τόν περιμένει
ή ίδια πικρή λεπτομέρεια:

“Όπου και να ταξιδέψω ή Ελλάδα με πληγώνει.

Άμση λουπόν ανάγκη ή φυγή. “Όχι σε ξένα γεωγραφικά πλάτη, αλλά εσωτερικά: στην
πύο μικρή, την πύο άπλή χαοτογραφία που μέσα σε μιά καλύβα σ' ένα λόφο κοντά σε μιά γλά-
στρα μ' ένα γαρούφαλλο ο άνθρωπος άνταμώνει τόν άνθρωπο — τόν εαυτό του. Καί τόν
μελετάει: Είτε μόνάχον του για όσα έχει πάθει ή στοχάζεται ή θέλει, είτε άπέναντι στην
καταγωγή του, στο μύθο, στον άλλον άνθρωπο. Κι' είτε με μάτι τραγικό, είτε με κάποιο
τραγικώτερο χιούμορ.

Αυτός «Ό κ. Στρατής Θαλασσινός» που ταξιδεύει κι' άφηγείται στο «Τετράδιο γυμνα-
σμάτων», ποιός είναι; Ποιός άλλος παρά ο μετονοματισμένος Γιώργος Σεφέρης που νιώθει
την ανάγκη να εξηγήσει τó μυστικό τής σιωπής και τó μυστήριο τής θύμησης, τόν παλμό τών
άγαλμάτων. Καί προσάπτων να ιστορήσει τη ζωή του — άπ' τις άπορίες τού παιδιού ως τη
στρυφή γέφυρα τού άντρα. Για να σπουδάσει κι' ο ίδιος αυτή τη ζωή, τώρα πούχει τη δύναμη
ν' άντιμετωπίσει την παντοδυναμία τού τίποτα:

Μάς έλεγαν θά νικήσετε όταν ύποταχτήτε.

Ύποταχτήκαμε και βρήκαμε τη στάχτη.

Μάς έλεγαν θά νικήσετε όταν αγαπήσετε.

Αγαπήσαμε και βρήκαμε τη στάχτη.

Μάς έλεγαν ότι θά νικήσετε όταν εγκαταλείψετε τη ζωή σας.

Έγκαταλείψαμε τη ζωή μας και βρήκαμε τη στάχτη.

Με τη στάχτη λοιπόν κατακαθυσμένη στην καρδιά ο ποιητής, μπαράζει με τó καράβι που
τό λένε «ΑΓΩΝΙΑ 537» για τη χώρα μίας καινούργιας άγωνίας: τής πύο ώριμης.

“Ο ταξιδευτής, κατεστάνιος και ξυλαρμένος μαζί, καταγράφει στο «Ήμερολόγιο καταστροφώ-
ματος Α'» όσα εφιαλτικά σήματα τού στέλνει ο νέος παγκόσμιος πόλεμος, κι' όσα άλλα σή-
ματα, τó ίδιο άπελευσμένα, τού στέλνει ή ψυχή του. Ή δραματική άπόκλιση τού Σεφέρη
γέφνει δλοένα και πύο κάτω άπ' τó βάρος τών συνταραχτικών γεγονότων τής Εύρώπης που
πληγώνουν άνάλογα και τόν ίδιο. Ένας φονικός κόμπος φρέιβς κι' ερημοσύνης — αυτός ο
κόμπος που σφιχτοδένει την αίσθηση τού άδιέξοδου, τόν πνίγει

σαν είναι τó σπίτι μέσα στην πέτρινη έκκλησιά κι' ή
καρδιά σου μέσα στο σπίτι που σκοτεινιάζει
κι' όλες οι πέτρες κλειδωμένες άπό τó μεγάλο χέρι
τ' “Αη Νικόλα.

“Ο τρόμος τού ποιητή, τρόμος ολάκερης τότε τής ανθρωπότητας που την αποδεκάτιζε ή
δικέφαλη λεονάτα τού Βερολίνου και τής Ρώμης, μεταγράφεται σε μιά μουσική παρτιτούρα
άπό μείζονες κι' ελάσσονες κλίμακες, όπου ή δόνη κυμαίνεται σε άλληπάλληλους χρωματι-
σμούς ήχων κι' αίσθημάτων: άπ' τó πιανίσσιμο τών θλιβερών διαπιστώσεων ίσαμε τó φορτίσ-
σιμο τής αγανάκτησης.

Ένώ τη μιά ώρα ο Σεφέρης, θεατής τού πολυάνθρωπου παραγμού, θρηνεί πώς «Έχασε
πιά τó χρώμα αυτός ο κόσμος», την άλλη ώρα παίζει με τη φωνιά τής αλήθειας με μιά δω-
ρική άπλότητα που ένσαρκώνει την άρετή τής καρτερίας, έστω κι' αν προοιωνίζει την
έξουθένωση:

Κι' όμως τó ξέραμε πώς την άλλη αύγή δέ θα μάς
έμενε
τίποτε πιά, μήτε ή γυναίκα πίνοντας πλάϊ μας τόν ύπνο
μήτε ή άνόμνηση πώς είμασταν κάποτε άντρες,
τίποτε πιά την άλλη αύγή.

Τί συνέβη — αν θυμάστε... — την άλλη αιώγη, μα από κείνες τις δλοσκοτεινες αιώγες του '39; 'Ο χάρος ο ναζιμός πάτησε ακόμα μιὰ χώρα, τὴ χώρα τῶν Τσέχων, πατάει κ' ἄλλη μιὰ — τὴ χώρα τοῦ Παντερέφσκυ.

Μπρὸς στὸν ἀφαιρισμὸ τῶν ἐλευθέρων λαῶν ὁ ποιητὴς αἰσθάνεται, σὰ δικό του τὸ δράμα τῆς στέρησης, τὸ δράμα καὶ τῆς μοναξιάς. Τὸ πρόβλημα τοῦ ἀνθρώπου τῆς φρικαλέας κείνης ἐποχῆς ποὺ τὰ ἐγκλήματα τῆς δικάζονται ἀκόμα σήμερα, στέκεται στυγγὸ ἀπέναντί του.

'Αλήθεια: τί ἦταν τότε αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος; 'Ο Σεφέρης τὸν συναντᾶει πέρα ἀπ' τὰ κρεματόρια καὶ τοὺς λάκκους τῶν ὀμαδικῶν θανάτων, πέρα κ' ἀπ' τὰ θρύψαλά του ποὺ τὰ διασκορπίζουν στοὺς ἀλύπητους ἄνεμους τ' ἀεροπλάνα καὶ τὰ τηλεβόλα. Τὸν βρῶσκει σὰν ψυχὴ παραγαμμένη ἀπ' τὸν πόλεμο, ψυχὴ γυμνὴ ὅπως ἓνα πρᾶγμα ἀφόρητα συνηθισμένο. Καὶ τὸν συμῶνει μὲ κείνη τὴ μοναδικὴ συμπόνια ποὺ νιώθει ἓνας ποιητὴς: 'Ο ἄνθρωπος λοιπὸν ποὺ σκοτῶνει καὶ σκοτῶνεται

«ἔχει δυὸ μάτια σὰν παπαρούνες
σὰν ἀνοιξιάτικες κομμένες παπαρούνες
καὶ δυὸ βρυσούλες στὶς κόχες τῶν ματιῶν».

Μὰ τοῦτος ὁ τρόμος, ὅπως κάθε τρόμος, ἔχει τὸ ἀντίπαρό του. 'Ο ποιητὴς εἶναι ἡ πὸ λεύτερη μονάδα μὲς' στὸ σῆμα καὶ γίνεται τόσο εὐκόλα δραπέτης. 'Απ' τὰ κἀγκελα ποὺ τοῦ σπαιρώνουν τὴν ἄραση, θὰ βρεῖ ἓναν τρόπο ν' ἀνοίξει τὴ «στενὴ πύλη» τοῦ Ζίντ καὶ νὰ περάσει — νὰ ξεπεράσει τὴν ἐβάσταχτη θλίψη. 'Η ἀντίσταση μὲ τὴν ψλὴ ἔχει γίνει μάταιη — ὀλόγυρα ἡ Εὐρώπη τυλίγεται στὰ βρόχια μιᾶς ἀντίχριστης σημαίας καὶ σβήνει ἀπὸ ἀσφύξια. Τί ἀπομένει; Εἶναι μόνο ἡ ἰδέα. 'Η αἰσθηματικὴ ἄς ποῦμε καὶ πνευματικὴ χίμαιρα, ποὺ κ' ἂν ἐξαπατᾶ γιατί δὲν ἀξίζει παρὰ μόνο ὅσο ἡ φαντασία κ' ὁ πόθος, ὡστόσο λυτρώνει.

'Ο Σεφέρης ἔχει ἀνάγκη ἀπ' τὴν εὐφροσύνη τοῦ ὄνειρου γιὰ νὰ ξεχάσει ὅτι «ἔδῳ διαβαίνουν καὶ θεοῖβουν χιλιάδες ἄματα δρεπανφόρα». 'Ἐχει ἀνάγκη κ' ἀπὸ ἓνα σύμβολο γιὰ νὰ στηρίξει τὰ πόδια του καὶ τὴν ἀποστολὴ του.

'Ο νόστος κυκλοφορεῖ ἀνεκάθεν στὸ αἷμα του, κ' αὐτὸς ποὺ ξενητεύτηκε τόσο πολλὸ βλέποντας «πολλῶν ἀνθρώπων ἴσπεα», στὸ βάθος δὲ μετακινήθηκε ἀπ' τὴν πρώτη του ρίζα: ἀπ' τὴν ὁμορφιὰ τῆς παγκόσμιας ἀγάπης. 'Αναζητητὴς λοιπὸν θὰ περιπλανηθεῖ γιὰ νὰ βρεῖ ἀνάμεσα στὰ πρᾶγματα ποὺ εἶναι δέντρα καὶ πεζούλια, ποὺ εἶναι κάποια ψηλὰ παράθυρα καὶ μιὰ ἀρχαία κολόνα, ποὺ εἶναι μ' ἓνα λόγο ἡ πραγματικότητα — τί; Τίποτα περισσότερο ἀπ' τὴν πολιτεία ποὺ ὀραματίστηκε πρὶν ἓνα χιλιάδες χρόνια ὁ Πλάτωνας καὶ ποὺ δὲ χρειάζεται νάνα κανέναν μόνο Πλάτωνα παρὰ ἀπὸ ἀληθινὸς ἄνθρωπος γιὰ νὰ τὴν ὀραματιστεῖ:

μιὰ χώρα ἀνύπαρχτη μὲ νόμους
ἔξω ἀπ' τὴ γῆς κ' ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους.

'Οπως αὐτὴ ἡ χώρα, ἔτσι καὶ τὸ σύμβολο ποὺ θέλει ὁ ποιητὴς, εἶναι βέβαια ἀνύπαρχτο, μα τὴν ἀξία κάθε προσπάθειας τὴν ἔχει ὁ μόχθος. Μόχθος πάλι γιὰ κάτι χαμένο. 'Ο,τι πάνω - κάτω ἦταν ὁ «'Απολοσθεῖς παράδεισος» τοῦ Μίλτωνα — ἔδῳ ὁ «βασιλιάς τῆς 'Ασίνης», ποὺ τὸν εἶχε ὁ ἴδιος παντοῦ μαζὶ του καὶ μαζὶ του ὅλος ὁ κόσμος στὸν πόλεμο, μα ὡστόσο δὲν τὸν ἔβρωσε κανένας πουθενά.

Αὐτὸς ὁ «Βασιλιάς τῆς 'Ασίνης» ποὺ ἡ 'Αργολικὴ πατριδα του ἀναφέρεται μιὰ φορὰ μονάχα στὴν «'Ιλιάδα» κ' ἔπειτα δὲν ξαναμνύεται στὴν ἐπιστρατεία τῆς Τροίας, μπορεῖ ἀπὸ πολλὲς ἀπόψεις νὰ θεωρηθεῖ σὰν ἓνα «ALTER EGO» τοῦ Μεγαλέξαντρου ποὺ ρωτᾶμε καὶ ξαναρωτᾶμε τὴ γοργὸν τῆς θάλασσας ἂν ζεῖ κ' ἂν θὰ ξανάσθε. Πιὸ πολλὸ ὅμως ἀποτελεῖ ἓνα εἶδωλο ποὺ τᾶπλασε ἐπιτηδες, νομίζω, ὁ Σεφέρης γιὰ νὰ δώσει σχῆμα στὸ ἀκαθόριστο: σπὸ «μὴ γεννηθέν». Σὲ τοῦτο τὸ «μὴ ὄν» ζητάει ὁ ποιητὴς ν' ἀνακαλύψει τὸ νόημα τῆς «οὔσης» ὑπαρξῆς του, εἴτε γιὰ νὰ πάρει ἀπόκριση σ' ἀδυσώπητα ὀρωτηματικὰ τῆς φθορᾶς καὶ τῆς πίκρας, εἴτε γιὰ νὰ δείξει τὴν ἔλξη καὶ τὴ δύναμη τοῦ κενοῦ.

Εἶναι ἴσως ὀξύμωρο, μα ἔτσι συμβαίνει: τόσο ἀπ' τὴ μαγεία τῆς πρώτης ἰδέας ποὺ θὰ μένει γιὰ πάντα ἀπαγονησιμένη, ὅσο κ' ἀπ' τὴν αἴσθηση τοῦ κενοῦ ποὺ χάσει σὰν ἓνας αἰώνιος «κρᾶνίου τόπος» κάτω ἀπ' αὐτὴ τὴν ἰδέα, ὁ Σεφέρης ἀντλεῖ μιὰ βαθιὰ πίστη. Πίστη τάχα μόνο γιὰ τὸν ἄνθρωπο τῆς συντριμμένης Πολωνίας καθὼς τότε «ἡ ὄψη τῆς ἄλλαξε σχῆμα σὰ μελανιὰ ποὺ τὴν πίνει τὸ στουπόχαρτος»; Πίστη γιὰ κάθε ἄνθρωπο κείνου τοῦ πολυματωμένου καιροῦ ποὺ ἀπ' τὴ μιὰ παλάμη τῆς γῆς ὡς τὴν ἄλλη τὸν παραμόνευε ὁ θάνατος, γιὰ τὸν ἄνθρωπο κάθε καιροῦ:

κ' ὅταν γυρεύεις τὸ θαῦμα πρέπει νὰ σπείρεις τὸ
αἷμα σου στὶς ὀχτῶ γωνιές τῶν ἀνέμων
γιατί τὸ θαῦμα δὲν εἶναι πουθενά παρὰ κυκλοφορεῖ
μέσα στὶς φλέβες τοῦ ἀνθρώπου.

Μόνο ένας Έλληνας ξέρει πού βρίσκεται αυτό το «θαύμα» και πώς μπορεί να μεγαλοφυγήσει. Γιατί μόνο στο αίμα του Έλληνα περπατάνε, κόκκοι ζωής κι άείφοιτος διδασχής, οι Άχαιοι κι' οι Θεριστάδες, ή παντιέρα της Άγιαλαύρας και το «Όχι» του '40...

Δέν είναι ξεκομμένος δλότελα τούτος δ Έλληνας άπ' τδ χώμα του και τή μοίρα τδ τόπου του, ούτε άπ' τις μαύρες σελίδες πδ κατέθηκε άργότερα στην Άφρική δ πόλεμος κι' έγγραψε μέ νέους σταυρούς πάνω στην Αιγυπτιακή άμμο.

Άνάμεσα στην άκμήρα τδ Νείλου, σ τδς άγάπιανθους τδ Τράνσβααλ, στή θεογεννήτρα Παλαιστίνη και στά τριζόνια τής Πρετόριας, σ' όλη κίνηη τή θητεία ποίκαμε δ Σεφέρης άπ' τδ 1941 ως τδν Όκτώβρη τδ '44 πέρα άπ' τήν Άλλη όχθη τής Μεσογείου, τηρώντας τδ «Ήμερολόγιο καταστροφίματος Β'», κρατάει μαζί και κάτι έσωτερικώτερο: τή δίψα του για τήν πατρίδα — «ένιππο φύλακα μαρμαρωμένο στή σκοτεινή πόρτα τδ Ήλιου».

Μά και κείνο τδ βάρος πδ τδ δίνουν οι τόποι, αυτό τδ άσυμβίβαστο πδ τδ χωρίζει τότε άπ' τδς ανθρώπους πδ «τά χέρια τους είναι λιγνά σαν τδ καλάμα» και τότε άπ' τ' άσφροδίλια τή θρησκεία τδν νέγων, τί σημαίνουν στδ βάθος; Τήν κούραση αι τήν άνία πδ νιώθει «Ένας γέροντας στην άεροποταμιά», όπως άπολογίσταν μυστικά άναθυμούμενος «στού καφενείου τδ βοερού τδ μέσα μέρος» δλομόναχος κι' δ «Γέρος» τδ Καβάφη.

Πιδ πολύ θίμος είναι ή άρνηση τής ψυχής τδ ποιητή νά δεχτεί άπ' τδ δώρα τδ ξηνητεμού κάτι πιδ πέρα άπ' τή γνώση. Γιατί ή καρδιά αύτδ τδ ποιητή πδ πιστεύει ότι «τδ πρώτο πράγμα πδ έκανε δ Θεός είναι ή άγάπη» και «τδ πρώτο πράγμα πδ έκανε δ Θεός είναι τδ μακρινό ταξίδι», έχει γυρίσει άγριπνα και δακρυσιμένα τδ μάτια της σ' ένα και μόνο σημείο: στην Ίθάκη πδ περιμένει «μ' ένα γαλάζιο καπνό, μ' ένα σκυλι γερασμένο» — στην Έλλάδα πδ τυραννείται κυλισμένη κάτω άπ' τις άσήκοτες μυλόπετρες τής Κατοχής καλώντας πάλι τή Δόξα νά μελετήσει τδ νέα λαμπρά παλικάρια της πδύχανε μένει στην έρημη γή:

Κι' οι σύντροφοι μένον στά παλάτια τής Κίρκης
 άκριθέ μου Έλπήνωρ! Ήλίθιε, φτωχέ μου Έλπήνωρ!
 Ή, δέν τδς βλέπεις;
 — «Βοηθήστε μας!» —
 Στδν Ψαρών τήν δλόμαυρη ράχη.

Δύσκολη ώρα.

Ή κραυγή κι' ή θέα, ή μιά πιδ τραγική άπ' τήν Άλλη, δημιουργούν μιά συνείδησ πδ παλεύει μάτια νά ίσοροπήσει. Ό μύθος κόβεται άπότομα μ' ένα σπαθι, σαν εκείνο πδ δέν άφήνει καμιά ήμιτελή συμφωνία ξολοθρεμού. Και μένει δ άνθρωπος στοχασμός — ένας άπορημένος Δαβιδ πδ δέν ξέρει γιατί δ Γολιάθ τδ κακού γεννήθηκε μέ τόσο άνάστημα άσπλαχνιάς.

Μυστικά, τελετουργικά τότε δ Σεφέρης πραγματοποιεί μιά σύνθεση μορφδν και πόνων πδ ένσαρκώνει όλη αύτή, τήν τόσο άπλή μιά και τόσο τραχιά, έκπληξη του: ένώνει στά ίδια «Άγια πάθη» τήν Έλλάδα μέ τδ Χριστδ περιμένονας τήν έξυλαστήρια θυσία, τής Σταύρωσης και τής Ίφιγένειας, πδ θα φέρει τή νίκη πάνω στδν πόλεμο, τήν άνάσταση πδ λευτερόνει.

Αύτή είναι «Ή Μορφή τής Μοίρας» πδ άπεικονίζεται στδ δ όλοισθ άπόσπασμά της:

Τώρα δέν ξέρω νά διαβάσω παρακάτω,
 γιατί σε δέσαν μέ τις άλυστίδες, γιατί σε τρύπησαν
 μέ τή λόγχη,
 γιατί σε χώρισαν μιά νύχτα μέσα στδ δάσος άπό τή
 γυναίκα
 πδ κοίταζε στηλώνοντας τδ μάτια και δέν ήξερε κα-
 θόλου νά μιλήσει,
 γιατί σου στέρησαν τδ φώς τδ πέλαγο τδ ψωμί.

Πώς πέσαμε, σύντροφε, μέσα στδ λαγούμι τδ φόβου;
 Δέν είταν τής δικής σου μοίρας, μήτε τής δικής μου
 τδ γραμμένα,
 ποτές μας δέν πουλήσαμε μήτε άγοράσαμε τέτια πρα-
 μάτεια·
 ποιδς είναι εκείνος πδ προστάζει και σκοτώνει πίσω
 άπό μάς;

“Αφησε μὴ ρωτᾶς τρία κόκκινα ἄλογα στ’ ἄλωνι
 γυρίζουν πάνω σ’ ἀνθρώπινα κόκκαλα κι’ ἔχουν τὰ
 μάτια δεμένα,
 ἄφησε μὴ ρωτᾶς, περίμενε· τὸ αἷμα, τὸ αἷμα
 ἕνα πρωὶ θὰ σηκωθεί σὰν τὸν “Αἰ Γιώργη τὸν καβαλάρη
 γιὰ νὰ καρφώσει μὲ τὸ κοντάρι πάνω στὸ χῶμα τὸ
 δράκοντα.

“Ὅταν ὁ δράκοντας σκοτώθηκε, θές ἀπ’ τὸν “Αἰ Γιώργη τὸν καβαλάρη, θές γιατί ἀπο-
 σώθηκε πὰ τὸ αἷμα ποῦχε ἡ ἀνθρωπότητα νὰ θρέψει τὸν πόλεμο, ὁ ποιητὴς θ’ ἀπλώσει τὸ
 χέρι γιὰ νὰ πάρει τὸ μερίδιό του ἀπ’ τὴν παραδόσιμα γαλήνη.

Τὸ πῆρε τάχα, καὶ τὸ αἰκειώθηκε, ἀποτραπηγμένος τότε — τὸ 1945 — στὸ γεωγραφικὸ νη-
 σάκι τοῦ Πόρου; Σκοπὸς του δὲ νομίζω νὰ στάθηκε ἡ νύκτα ποὺ φέρνει τὴν ἡσυχία. Ἄλλὰ
 ἡ σκέψη. Ἡ ἀνακεφαλαίωση τῶν «πολέμων, τῶν χαλασμῶν καὶ τῶν ξενητεμῶν» ποὺ τοῦ
 μοίρασαν δὴ κι’ ἐκεῖ τὴ ζωὴ καὶ τὸ αἶσθημα. Κι’ ἡ θεώρηση τῆς μοναξιάς ποὺ τοῦ γίνωψε
 τὴν ψυχὴ ἀρότου τοῦ πῆραν «τὰ σπύτια» ὅπως λέει, δηλ. τίς χαρὲς καὶ τὰ ὄνειρα ποῦχε —
 σίγουρα ὄχι μόνο αὐτὸς: μὰ ὅλες οἱ πολίτιες καὶ τὰ χωριά, ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ποὺ ναυάγη-
 σαν στὰ δισεῶτα κείνα χρόνια.

“Ὅλοι οἱ συλλογισμοὶ τοῦ ποιητῆ, οἱ μνήμες κι’ οἱ ἐλπίδες ποὺ ἀνοίγουν τὴ στρόφιγγα
 γιὰ νὰ χυθεῖ ἕνα καινούργιο φῶς ζωῆς, μαζεύονται γύρω ἀπ’ τὸ πρῶτοχο τῆς «Κίχλης».
 Εἶναι, ἄς ποῦμε, ἡ θέση, ἡ ἀντίθεση κι’ ἡ σύνθεση ποὺ κλιμακώνουν καὶ τὸν «Τάφο» τοῦ
 Παλαμά, ἀφοῦ καὶ τίς δυὸ φορὲς ἡ ἀφρητορία εἶναι μιὰ. Τὸ ἴδιο κείνο «δοιμόνιο ποὺ ἐμ-
 πνέει», ὅπως εἶπε ὁ Σοπεργάουερ: ὁ χαμός. Μονάχα ποὺ τότε πέθανε ἕνα ἀγαπ μένο παι-
 δι καὶ τώρα ἡ γῆ εἶχε στρωθεῖ ἀπὸ ἑκατομμύρια νεκροῦς:

μ’ ἐκείνους ποὺ ἔμειναν μ’ ἐκείνους ποὺ ἔφυγαν
 μ’ ἄλλους ποὺ θὰ γυρίζανε ἂν μπορούσαν
 ἢ ποὺ χαθήσαν, τώρα ποὺ ἔγινε
 ὁ κόσμος ἕνα ἀπέραντο ξενοδοχεῖο.

Ἄντικρι στὴ «θέση» τῆς «Κίχλης» ὅπου βρίσκεται ὁ πρῶτος μεταπολεμικὸς Σεφέρης,
 στέκει ἡ «ἀντίθεση» τοῦ ἡδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Αἰσθησιακὸ τὸν θέλει ὁ ποιητὴς αὐτὸ τὸν Ὀμηρικὸ ἥρωα ποὺ κρᾶθει μέσα του, καὶ τὸν
 ἐξαντλεῖ σ’ ἕνα διάλογο μὲ τὴν αἰώνια Γυναίκα γιὰ νὰ μετρήσει τὸ χάσμα ἀνάμεσα στὴν
 ἀντροπικὴ στόχασση καὶ στὴ θηλυκὴ ἀλαφρόδα. Στὸ βάθος ὅμως ὁ Ἑλληνισμὸς εἶναι ὁ μαχητὴς
 τῆς πίστης ποὺ ξεπερνάει τὴ στόχτη μὲ μιὰ δύναμη παρμένη ἀπὸ ἕνα ἰνδαλμα: ἀπ’ τ’ ἀγάλ-
 ματα. “Ὅχι ὅμως τὰ σιωπηλά καὶ τ’ ἀσάλευτα. Μὰ ἀπὸ κείνα τ’ ἀγάλματα ποὺ παίρνουν
 τὸ προνόμιο νὰ κινούνται, νὰ πάσχουν καὶ νὰ πασχίζουν. Λές κι’ οἱ μαρμαρίνες φλέβες τους
 ξεσταίνονται κι’ ἀναδεύουν, κι’ ἀπὸ κεῖ βγαίνει μιὰ φωνὴ κι’ ἕνα πάθος, μιὰ συνείδηση ποὺ
 κρᾶνει καὶ ψέγει. Εἶναι οἱ νεκροὶ ποὺ μοιράζονται σὲ μιὰ ἀσταμάτητη διάρκεια τὴ ζωὴ:

Ἄληθεια, τὰ συντρίμια
 δὲν εἶναι ἐκείνα: ἐσύ ’σαι τὸ ρημάδι·
 σὲ κυνηγοῦν μὲ μιὰ παράξενη παρθενιά

 μιλοῦν γιὰ περιστατικά ποὺ θὰ ἤθελες νὰ μὴν ὑπάρχουν
 ἢ νὰ γινόντουσαν χρόνια μετὰ τὸ θάνατό σου.

“Ὅχι πὰ τ’ ἀγάλματα, μὰ ἕνα ἄλλο πρᾶγμα, νεκρὸ ὅμως ὅπως καὶ κείνα, τὸ πηγμένο
 καρδί ἡ «Κίχλη» θὰ κορυφώσει τὸ δῶρο τῆς φλόγας στὸν ποιητὴ ἴσαμε τὴ λύτρωση. Ἡ
 αἰσθησιολογία τοῦ θανάτου κι’ ἡ πίστη στὴ ζωὴ βρίσκουν τὴ συνθετικὴ τους σύζευξη σ’ ἕνα σκαρὶ
 ἀπὸ «Ξύλο λεμονιάς», ναυάγιο τῆς γερμανικῆς θύελλας, ποὺ τὸ μισὸ κορμὶ του ἀποσώνεται
 σιγά-σιγά στὴ θάλασσα τοῦ Πόρου, καὶ τ’ ἄλλο μισὸ ἀντιμάχεται τὴ θάλασσα, τὴν ἐξαφά-
 νιση, καὶ τὴ νικεῖ.

Ποῖα εἶναι ἡ «Κίχλη»;

Ποῖα ἄλλη ἀπ’ τὴν ἰδέα τοῦ λεύτερου ἀνθρώπου ποὺ τὴ μιὰ φορὰ ἦταν Σωκράτης καὶ
 τὸν καταθύμισαν σ’ ἕνα κύπελο κώνειο, καὶ τὴν ἄλλη ἦταν Χριστὸς καὶ τὸν ἔκομαν σταυρῶ.
 Ἡ μόνη ἱστορία ποὺ συντηρεῖται μὲ τὴ φθορὰ τῆς ἐπανάληψης: ἡ διαίωνα μονομαχία τοῦ
 φωτός μὲ τὸ σκοτάδι, τῆς χαρᾶς μὲ τὸν λόνο, τοῦ νεοῦ μὲ τὸ δροσερὸ κλονάρι ποὺ τὸ
 γεννάει καὶ θέλει νὰ τὸ καταπιεῖ.

Μὰ ὁ ποιητὴς δὲν εἶναι μόνο ἀπολογητὴς, τὸ πρῶτο πολὺ δραματίζεται. «Στάθηκε στὸν κα-
 θρέφτη τῆς καρδιάς σου, καὶ θὰ γευεῖς μιὰ τέλεια εὐτυχία», συμβουλεύει ὁ Σααντῆ. Κι’ ὁ

Σεφέρης σκόνητονος μέσα του, ένατενίζοντας σέ κείνο τό άπειρο πού κλείνει μέσα του όλο τό άπειρο του σύμπαντος κάθε άληθινός ποιητής, βρίσκει τή λύτωση στον ίδιο αρχαίο μαστό πού τον θήλασε άλλοτε με τό πρώτο γάλα τής ποίησης: στή μορφή τής 'Αντιγόνης.

Καταραμένος τής θλίψης τούτος ό κόσμος σαν άλλος βασιλιάς τής Θήβας, έχει ανάγκη απ' τ' όδηγητικό χέρι τής ψυχοπονεύτρας Καλωσύνης για να συνεχίσει τό δρόμο του χωρίς ποτέ να φτάσει στον Κολώνο. Πάνω στα έρείπια και στα κουφάρια πού ή Πυθία ή μοίρα πρόβλεψε μέσ' απ' τις μυστικές ανάσες των Δελφών, μέσ' απ' τή σκοτεινή συνείδηση του άνθρώπου, και γέμισε τή γή ό πόλεμος — πάνω απ' τήν ερήμωση του 1945 έχει αρχίσει ν' απλώνει τό μεγάλο της σάβανο ή Αθήη. 'Ό,τι πρόπει πιά να περσεί, είναι ή καρδιά. 'Ό,τι χρειάζεται τώρα, είναι τό άγιοραβδί τής πίστης.

'Ερωστής τής όμορφιάς και τής ειρήνης ό ποιητής, δέν παρακαλεί μόνο, μονάχα δέν υπόσχετα. 'Αφήνει λείτερη τήν έλπίδα ν' άδειάζει τ' άνθη τής ποδιάς της πάνω στή γή, αφήνει και τον εαυτό του να έκστασιάζετα και να έκστασιάζει όλους τους άνθρώπους με τό τέλειο εϋδαιμονικό όραμα πού προφητικά ξετυλίγετα μπροστά του:

Τραγουόησε μικρή 'Αντιγόνη, τραγουόησε, τραγουόησε...
δέν σου μιλά για περασμένα, μιλά για τήν άγάπη
στόλισε τά μαλλιά σου με τ' άγκάθια του ήλιου,
σκοτεινή κοπέλα
ή καρδιά του Σκορπιού βασίλεψε,
ό τύραννος μέσα απ' τον άνθρωπο έχει φύγει,
κι' όλες οι κόρες του πόντου, Νηρηίδες, Γραίες
τρήχουν στα λαμπυρίσματα τής άναδυομένης
όποιος ποτέ δέν άγάπησε θ' άγαπήσει
στο φώς.

Αυτό τό όραμα παίρνει κάποιες άλλες διαστάσεις κι' αποχτάει ένα άλλο βάθος, έξαίσιο κι' ιερό μαζί, στο «...Κύπρον, οϋ μ' έθέσπισεν...»

Δέν είναι μόνο ή κατάθελη τού ποιητή απ' τήν άποκάλυψη του νησιού πού «σαν κάποιος άλλος Τεύχος» Τελαμώνιος, για να του δώσει τήν άξία του καινούργιου και του μοναδικού τό χρυσοστολίζει με τή μαγεία μιας άτλαντίδας «όπου τά πράγματα σπαρατίζουν σαν τά ψάρια, πού ένας μεγάλος άγγελος τραβά μαζί με τά δίχτυα των ψαράδων». Είναι κάτι ήπιότερο και πιο συνειδησιακό: ή καταβολή του χρέους στην ξενητεμένη μαρτυροόκη τής 'Ελλάδας απ' τό ασυμβίβαστο έθνικό φρόνημα.

Γιατί όπου και ν' άγγίξει τό κομμά της Κύπρου ό Σεφέρης, απ' τήν 'Αγιάντα και τις Πλάτρες, απ' τή Λευκωσία και τήν Κερύνεια, τήν 'Αμμόχωστο και τήν 'Εγκωμη — ξερετε τί νιώθει, τί άκοιτε; Μέσ' απ' τή δορά και τό μετάρει, απ' τις φωνιμιές και τά λέπια, τή συγκομοιορία και τ' άδράχτια, μέσ' απ' τά κάστρα του 'Ιλαρίωνα και του Μπουφαβέντο, δέν βγαίνουν μόνο, φαντάσματα μνήμης, ό Πενθέας κι' ό Εϋριπίδης, ό Διώνυσος κι' ό 'Αγιος 'Επιφάνιος. Γεννιέτα άδιάκοπα και ποτέ δέν πεθαίνει, αναβλύζει και τον περιχύνει, βόγγος απ' τά νεκρά και τά ζωντανά, τοξεμένη από κάποια έκπληξη, μια κι' ή ίδια κραυγή:

Κι' έκείνη τήν κραυγή
βγαλμένη απ' τά παλιά νεύρα του ξύλου
γιατί τήν ειπες φωνή πατρίδας;

Τούτη ή φωνή τής πατρίδας θα όδηγήσει χέρι με χέρι σ' όλη τήν ιστορία του νησιού — τήν αρχαία, τή Βυζαντινή, τή Φράγκικη και τή νεώτερη. 'Ιστορία ζωής άνεβασμένης τρεις φορές σε μια κάθε φορά συμβολική μούλα: στο ίδιο εύλογημένο ζωο πού γλύτωσε τον 'Ιησού από τον παιδοφονία τον 'Ηρώδη, στο ίδιο πού κράτησε και τό Γύφτο του Παλαμά όλόφορο περσάτη — καθιλάρη να τρέχει πάντα εμπρός «σε ποτάμα... σε λογγάρια...»

Μά δέν είναι μόνο για να ξανάρθουν απ' τό ξεμάκρο ή 'Αφροδίτη κι' ή Λινόρα πού ή πρώτη άφρογεννημένη απ' τό θεογονικό πόντο, ταξίδεψε με τό Ζέφυρο και ξεμπάρκαρε στα παράλια τής Κύπρου για να στήσει με λεβάντες κι' άνεμώνες τήν ούράνια όμορφιά της, κι' ή δεύτερη, ή Λινόρα, ξεμπλιάστηκε για φήγαννα τής δίγαμης ήδονης. 'Αλλά και για να βρει ό ποιητής μια πολύχρονη δύναμη πού θάχει μέσα της και τό χυμό τής παρησίας και τό χυμό τής έλπίδας πού είναι και τής χριστιανικής πίστης ό χυμός.

Θαοραλέα ειρωνεύετα ό Σεφέρης τους 'Αγγλους «Στά περίχωρα τής Κερύνειας». Κι' άδιάσταχα δείχνει τήν έλληνικώτατη άποστροφή του σ' όλους τους άγοραπουλητάδες — τους δυνάστες του Νησιού.

Κάτω απ' τον πρώτο περίτεχνο ποιητικό διάλογο πού οι άνησυχίες και τά αισθήματα παίζουν με τό τάσι και πολεμούνται με τήν ειρωνία, ύπάρχει ένα δραματικό υπόβαθρο: ή

βρετανική αδιαφορία που πίσω από ένα μπουκάλι ούισκι ή τζιν δε βλέπει και δεν ακούει λέξη απ' τόν έναγώνιο κόσμο της Κύπρου, που είναι κόσμος τού Όμηρου. Κι' όταν ο «Νεόφυτος ο έγκλειστος μιλά», βγάζει απ' τó γαλαζόσαφο κάτεργο ήρωικά την ψυχή του κι' υποδέχεται κάθε καινούργιο Άπτιλα με την ίδια υπέροχη χλετή:

Καλώς μάς ήρθατε στην Κύπρο, άρχόντοι. Τράγοι
καί μαίμουδες!

Άπδναν άνθρωπο τού ίδιου κείνου μυθικού κόσμου, από ένα γέροντα βοσκό που ή σοφία του δε λόγιαζε τού σκοτωμού «τò μεροκάματο», έχει πάρει ο ποιητής την προσδοκία. Καλάμι μαγικό, ο αυλός τού τραγοπόδη Πάνα που ξαναγεννιέται απ' τις Άσκαδικές πέτρες, κι' αν έσκαψε και τόν θάψαε ή Κυπριώτικη μοίρα, αυτός ώστόσο γυρίζει με τή λαλιά του από δορυμό σέ δορυμό, από καρδιά σέ καρδιά, σκορπίζοντας την αίσόδοξη δρχησή του:

Θά γίνει ή άνάσταση μιάν αύγη
πώς λάμπουν την άνοιξη τά δέντρα θά ροδαμίσει
τού θρβρου ή μαρμαρυγή,
θά ξαναγίνει τó πέλαγο και πάλι τó κύμα θά τινάξει
τήν Άφροδίτη.

Ένα βαθύτερο «Έησοϋς Χριστός Νικά», πούρχεται με μιá φωνή από χίλιες δόξες: απ' τó ριζικό τού Ναξωφαίου στο γολγοθά, απ' την όπτασία τής Άγίας Έλένης, απ' τόν Τίμιο Σταυρό στην Κυπριακή Τόχνη, απ' τά σκοτωμένα τείχη τής Βασιλεύουσας ή κι' απ' τά μάτια τής Άπερμάχου Στρατηγού ποΐχαν, όπως τά είδε ο ποιητής «ψηφιδωτό τόν καιμό τής Ρωμοσύνης».

Στή μελέτη όμως τής έλπίδας γι' αυτή τή νίκη άναζητιέται ή αίτια κι' ή δικαίωση τής θυσίας που ταΐζονται σέ μιá μορφή: τήν Έλένη. Παρουσία κατατρεγμένη τού Όμηρου, άγαπημένη τού Εύριπίδη και τού Κοζαντζάκη ή τρισόμορφη Έλένη, στο Σεφέρη γίνεται ιδέα. Η ιδέα τής λευτεριάς τής Κύπρου που πάσχισαν με την ίδια τους τή σάρκα νά τήν πλάσουν

τόσα κορμιά ριγμένα
στά σαγόνια τής θάλασσας στα σαγόνια τής γής

και που πάσχισαν νά τή στερωώσουν, πρωτομιστόρισεσ τής απταπάρνησης

τόσες ψυχές
δοσμένες στις μυλόπετρες, σαν τó σιτάρι.

Έντονα ζει ο ποιητής αυτή την προσφορά τού Κυπριακού λαού και δίκαια ψάχνει για τή λύτρωση. Τί άπόγινε ή θυσία; Και ή ιδέα, τί άπόγινε και τούτη;

Μά οι μεγάλοι τής γής δεν άμείνανε τίς φωτιές π' άνάμνανε οι Κυπριώτες λαμπαδιάζοντας τó ίδιο τους τó είναι, ή Έλένη που για χάρη της ξεσιπώθηκαν τόσο Άχαιοί, που για χάρη της ρημάχτηκαν τόσο Έλληνες, τί τάχα ήτανε τóσον καιρό; Τίποτα πιο ψεύτικο από ένα είδωλο! Άπ' τó είδωλο κείνο που γεννάει την άπελπιστικώτερη λέξη — Ματαιοπονία:

Πώς τόσος πόνος τόση ζωή
πήγαν στην άβυσσο
για ένα πουκάμισο άδειανό για μιάν Έλένη.

Ούτε για τόν πατητή όμως ούτε για την Κύπρο έχει σημασία ο ξεγελασμός. Πάνω στο νησί στέκεται ή μυθική καταβολή, πάνω στού ποιητή την καρδιά άνεμίζει τó λάβαρο τού Έλληνα. Η παράδοση δε χάνεται, γιατί κυλάει μέσ' στο σπέρμα τού λαού που άνανεώνεται και τή συνεχίζει.

Άπ' τή μιá Σαλαμίνα λοιπόν που διαφροσπάσθηκε απ' τó Θεμιστοκλή, φτερουγίζει αυτή ή παράδοση, ή εϋθύνη άς ποιμε τού χρόνου κι' ή συνέπεια τής ιστορίας, στην άλλη: σέ κείνη ποΐχτηκε σέ μιá άνατολική άκρη τής Κύπρου ο Τεύκρος τού Τελομώνα ταξιδεύοντας με την εύλογία τού Ποσειδάνα τ' όνομα και τή δόξα τής άδικης πατρίδας του. Μιá είναι οι δυό Σαλαμίνες, ή μνήμη άπλώνεται άδιαίρετη κι' ο νεκρός τού χτες άνοίγει την πηγή τής δύναμης και τής διδαχής για τó ζωντανό τού σήμερα.

Μέσ' απ' τή διαφάνεια τών γεγονότων ο Σεφέρης ξεχωρίζει την πραγματικότητα που τή φέρνει στα χέρια του, άσκαίος άγγελιαφόρος κι' όρθόδοξος άγγελος, τó Αύριο. Είναι ένας θρίαμβος που δε μαρτυράει μόνο τή λαχτάρα, την άνάγκη και την πίστη τού ποιητή:

ἀποτελεῖ καὶ πρόβη δικαιούσης πὺ τὴν προστάζει ὁ ἴδιος ὁ Θεός.

Ἡ ὄραση αὐτοῦ τοῦ θείαμβου βρῖσκεται στὸ ποίημα «Σαλαμίνα τῆς Κύπρου»:

Φίλοι τοῦ ἄλλου πολέμου,
σ' αὐτὴ τὴν ἔρημη συννεφιασμένη ἀκρογιαλιά
σὰς συλλογίζουμαι καθὼς γυρίζει ἡ μέρα —
Ἐκείνοι πὺ ἔπεσαν πολεμώντας κι' ἐκείνοι πὺ ἔπεσαν
χρόνια μετὰ τὴ μάχη·
ἐκείνοι πὺ εἶδαν τὴν αὐγὴ μέσ' ἀπ' τὴν πάχνη τοῦ θανάτου
ἢ, μὲς στὴν ἄγρια μοναξιά κάτω ἀπὸ τ' ἄστρα,
νιώσανε πάνω τους μαβιά μεγάλα
τὰ μάτια τῆς ὀλόκληρης καταστροφῆς·
κι' ἀκόμη ἐκείνοι πὺ προσεύχονταν
ὅταν τὸ φλογισμένο ἀτσάλι πριόνιζε τὰ καράβια:
«Κύριε, βοήθα νὰ θυμόμαστε
»πὼς ἐγίνε τοῦτο τὸ φοινικό·
»τὴν ἀρπαγὴ τὸ δόλο τὴν ἰδιοτέλεια,
»τὸ στέγνωμα τῆς ἀγάπης·
»Κύριε, βοήθα νὰ τὰ ξεριζώσουμε...»

— Τώρα καλύτερα νὰ λησμονήσουμε πάνω σὲ τοῦτα τὰ
χαλίκια·
δὲ φελᾶ νὰ μιλάμε·
τὴ γνώμη τῶν δυνατῶν ποιὸς θὰ μπορέσει νὰ τὴ γυρίσει;
ποιὸς θὰ μπορέσει ν' ἀκουστῆι;
Καθέννας χωριστὰ ὄνειρεύεται καὶ δὲν ἀκούει τὸ βραχνὰ
τῶν ἄλλων.

— Ναί· ὅμως ὁ μαντατοφόρος τρέχει
κι' ὅσο μακρὺς κι' ἂν εἶναι ὁ δρόμος του θὰ φέρει
σ' αὐτοὺς πὺ γύρευαν ν' ἀλυσοδέσουν τὸν Ἑλλησπόντο
τὸ φοβερό μήνυμα τῆς Σαλαμίνας.

Φωνὴ Κυρίου ἐπὶ τῶν ὑδάτων
Νῆσός τις ἔστι.

«Ἡ Ἑλλάδα εἶναι ἓνας ἀσύνορος κόσμος πόντου καὶ χιλίων νησιῶν» — ἔτσι εἶπαν στίς
24 Ὀκτωβρίου 1963 οἱ σοφοὶ τῆς Σουηδικῆς Ἀκαδημίας, μόλις ἐπιτέλους τὴν ἀνακάλυψαν
μέσ' ἀπ' τὸ ἔργο τοῦ Γιώργου Σεφέρη. Κι' ὅταν μέσ' ἀπὸ τοῦτο τὸ ἔργο μπόρεσαν ν' ἀ-
κούσουν τὴ φωνὴ τῆς Ἑλλάδας, τὴ μυθικὴ καὶ τὴν τωρινή, τὸ ἴδιο ζωντανές, τότε μάθανε γιὰ
πρώτη φορὰ ὅτι τὸ «σκληρὸ καὶ τραφερό μεγαλεῖο» αὐτοῦ τοῦ κόσμου ἀπ' τὴν ὄρα τοῦ Δία
ὡς τὸ αἶμα τῆς Κύπρου, ἦταν δυνατὸ νὰ κλειέται μόνο σὲ μιὰ τόσο ὁμορφὴ γλῶσσα πὺ
εἶναι ἡ δική μας.

Στὴ φράση «σκληρὸ καὶ τραφερό μεγαλεῖο» χάρεσε γιὰ τὸν ποιητὴ ὀλάκερος ὁ Ὀδυσ-
σεὺς πὺ μὲ σχεδία του κείνη τὴ γλῶσσα ἀνοίξε πανιά γιὰ νὰ ταξιδέψει στοὺς πόντους καὶ
στὰ νησιά ὅλης τῆς ἀνθρωπότητος τὴ μοῖρα τῆς Ἑλλάδας. Μιὰ μοῖρα πὺ κρατᾶει στὸνα
τῆς χέρι λεψάνα ἀπὸ μάχημα καὶ θρόλους καὶ στ' ἄλλο τὴ δάφνη καὶ τὴ θλίψη.

Γι' αὐτὸ τὸ ταξίδι ἦρθε ὁ Σεφέρης στὴν Ποίησή μας. Καὶ τὸ κέρδισε ἀράζοντας στὸ
πὺ ἔνδοξο λιμάνι: στὸ Νόμπελ.

Κ Α Θ Ε Μ Η Ν Α

ΣΧΟΛΙΑ ΚΑΙ ΣΚΕΨΕΙΣ

ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΗ

Ἡ Ὁρα τῆς ἐπιστροφῆς στήν Ἑλληνική γραμμή. Πολύ ὑπέφερε αὐτός ὁ τόπος ἀπὸ τὸν φόρο τιμῆς καὶ ὑποτελείας πὺ ἀναγκάσθηκε στὸ παρελθόν καὶ τώρα νὰ δώσει τὸ πνεῦμα τῆς ξενικῆς ἐπιρροῆς, στὴ περιοχὴ τῆς ζωῆς του καὶ τῆς Τέχνης.

Ὅχι γιατί ὑπάρχει αὐτάρκεια ἐδῶ, οὔτε δι πρέπει νὰ περιφρονῶμε, ὅ,τι ξένο καὶ μὴ Ἑλληνικό. Ἀπλούστατα νὰ ἀφελοῦμαστε ἀπὸ τὸ ξένο πνεῦμα τόσο, ὅσο νὰ μὴ νοθεύεται τὸ Ἑλληνικό στοιχείο σὲ κάθε ἐκδήλωση Τέχνης ἢ Ζωῆς.

Πάντα ὅμως ἔμεις οἱ Ἕλληνες ὑπέθεσαμε ὑπερβολικοὶ στὶς ἐπιδράσεις τῶν ξένων, τοὺς δεχόμεστε ἀπόλυτα, ἀφομοιώνουμε περισσότερο τὰ κακὰ στοιχεῖα καὶ ὄχι τὰ ἀφέλημα, θεωροῦμε τὸν ἑαυτὸ μας καθυστερημένο ἂν δὲν ἔχομε στὴν ἔκφραση τῆς ζωῆς μας τὸ στοιχείο τῆς Ἑδρώτης, προπαντὸς αὐτῆς καὶ τώρα τελευταία τοῦ νέου κόσμου, τοῦ ἀνολοκλήρωτου κόσμου τῆς Ἀμερικῆς. Καιρὸς γιὰ ἐπιστροφή, καιρὸς γιὰ περισσότερη σοβαρότητα, καιρὸς νὰ ἀξιοποιήσουμε περισσότερο αὐτὸ πὺ εἶναι μέσα μας καὶ αὐτὸ πὺ μᾶς περιβάλλει. Τὸ φῶς, τὸ γαλάζιο, τὸ ἀρχαῖο καὶ νέο Ἑλληνικό πνεῦμα, τὴν κληρονομιά αὐτοῦ τοῦ χώματος.

Ἡ Ἑλληνική γραμμὴ ἀπὸ τὰ πανάρχαια χρόνια μέχρι τώρα καὶ στὸ μέλλον, θὰ παραμείνει μοναδική, ἀνεπανάληπτη. Θὰ προσβάλλει τὴν καμπύλη φωτεινὴ τροχιά τῆς στὸ σύμπαν σὰν μιὰ χωρὶς προηγούμενο μεσημβρινὴ ἀντηση ἑνὸς κόσμου πὺ ἀνέβηκε τὸ ψηλότερο σκαλοπάτι τῆς Τέχνης, τῆς ὁμορφιάς, τῆς ἐπιστήμης, τῆς ζωῆς, τῆς Σοφίας. Ποιὰ κοινὴ ἀγορά, στὸν κοινωνικοοικονομικὸ τομέα, ποιὰ Πανευρώπη στὸν τομέα τῆς πολιτικῆς προόδου, ποιὸς πολιτισμὸς, ποιὸ σύστημα ζωῆς ἢ τέχνης, ἔμεινε ἀνεπηρέαστο ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸ πολιτισμὸ; Χρέος ἔχομε νὰ διαφυλάξουμε αὐτὴ τὴν κληρονομιά τοῦ φωτός σ' αὐτὴ τὴ γωνία τῆς γῆς, πὺ οἱ Θεοὶ τὴν ὠρισαν γιὰ νὰ φυλάει τίς Θεριοπίδες τοῦ κόσμου.

Κανένας σωβινισμὸς δὲν μᾶς ἔμπει. Οἱ σωβινισμοὶ εἶναι ἐκδηλώσεις πρωτόγονων πολιτισμῶν καὶ καταστάσεων, ἐκφράζουν πολιτιστικὰς ἀπόψεις νεοφωτιστῶν. Ἐμεις δὲν εἴμαστε νεοφωτιστοὶ μετὰ ἀπὸ ἕνα πολιτισμὸ 4000 ἐτῶν. Εἴμαστε θεματοφύλακες τῆς Ἑλληνικῆς γραμμῆς, τοῦ Ἑλληνικοῦ πάθους γιὰ τὴν πλέρα ὁμορφιά καὶ σοφία. Κι ἐπειδὴ μέτρο τοῦ πολιτισμοῦ ἐνός ἔθνους εἶναι ἡ στάθμη τῆς

Τέχνης του, ἀνησχοῦμε γιὰ τὴν Ἑλληνική γραμμὴ, γιὰ τὴν νοθεία πὺ ὑφίσταται τὸν τελευταῖο καιρὸ τὸ Ἑλληνικό πνεῦμα, ἀπὸ ἕνα πλῆθος ἀνθελληνικοῦς παράγοντες, ὁργανωμένους ἀπὸ ξένα συμφέροντα καὶ ντόπιους λογῆς προσκυνημένους. Μέσα στὸ χῶρο τοῦ πνεύματος, τῆς Ἑλληνικῆς Τέχνης, πλῆθος οἱ φραγκολεβαντίνοι καὶ οἱ προσκυνημένοι τῆς ξένης ἐπιρροῆς, οἱ ὑστερικῆς κυρίες τοῦ καλοῦ ὑποκόσμου, οἱ «χριστιανοὶ» τῆς κακίας ὥρας.

Στὴν ποίηση, στὴν πεζογραφία, στὴ ζωγραφική, στὴν γλυπτική, στὸ θέατρο τὸ ξενικὸ στοιχείο, οἱ σκοτεινοὶ «ισμοί», τὰ ἄγχη, οἱ ψυχικῆς διαστροφῆς, καρποὶ τῆς ξενικῆς δμίχλης, νοθεύουν τὴν ντόπια κουλτούρα. Πουθενὰ τὸ φῶς, πουθενὰ λίγη προσπάθεια νὰ φωτίσουμε μὲ τὸ ντόπιο ἔργο τὸ Λαὸ μας, πὺ μόνο μὲ Ἑλληνικοὺς καρποὺς μπορεῖ νὰ τραφεῖ πνευματικά, νὰ τραφεῖ καὶ νὰ εὐδοκιμήσει.

Εἶναι ντροπὴ μας νὰ ντροπέμαστε νὰ μιλάμε γιὰ τὴν Ἑλληνική γραμμὴ, τὸ Ἑλληνικό κάλλος καὶ πάθος, γιατί δῆθεν αὐτὰ εἶναι ξεπερασμένα στοὺς καιροὺς μας.

Τὴν γνώμη αὐτὴ ἐκφράζουν τώρα τελευταία κάτι ζαλισμένοι νεαροὶ νεοσοὶ τῆς Ἑλληνικῆς — ἀλίμονο — λογοτεχνίας.

Εἶναι οἱ υπερθεωρητικοὶ τῶν «ισμῶν» αὐτοὶ πὺ δὲν πατοῦν οὔτε στὸ χῶμα, ἀλλὰ οὔτε καὶ στὸ σύγνεφα, μὰ στὸ ἄπειρο χάος.

Καὶ ἔμεις οἱ ἀφελεῖς παθιασμένοι τῆς Ἑλληνικῆς ὁμορφιάς, σοφίας καὶ ἀρετῆς ρωτάμε. Μήπως αὐτοὶ οἱ ἀπειροελάχιστοι μαθητῆς, εἶναι τόσο πὺ σοφοὶ ἀπὸ τοὺς μεγάλους δασκάλους τοὺς; Ὁ Μάρξ καὶ ὁ Ἐγκελς καὶ ὁ Λένιν ἀκόμα, τίς πηγῆς τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ τίς βρῆκαν στοὺς Ἕλληνας φιλοσόφους;

Μήπως ὁ Κένεντυ δὲν ἦταν λάτρης τοῦ Ἑλληνικοῦ πνεύματος, ὁ Ὁπενχάιμερ, ὁ Ἀϊνστάϊν, ὁ Ζάν Πὸλ Σάροτ, τὰ μεγάλα πνεύματα ὄλων τῶν ἐποχῶν μήπως δὲν εἶχαν σὰ πηγὴ τους τὴν Ἑλλάδα;

Εἶχε ἄδικο ὁ Περικλῆς Γιαννόπουλος, πὺ μᾶς ἄφησε τὸ πάθος του γιὰ τὴν Ἑλληνική γραμμὴ καὶ ἰδέα, εἶχε ἄδικο δταν σάλαψε πὺς κινδυνεύουν τὰ δῶτα καὶ ἰερά τοῦ τόπου μας ἀπὸ τοὺς βαρβάρους; Μιὰ ματιὰ στὴ σύγχρονη ἀρχιτεκτονικὴ δομὴ τῆς νέας Ἀθήνας, μπορεῖ νὰ μᾶς πείσει γιὰ τὴν βάρβαρη γραμμὴ πὺ ἀγγίζει πὺ ἀφθαρτο σῶμα τῆς αἰῶνας Ἑλλάδας.

Μ' ὄλα μας τὰ μεγάλα ἐλαττώματα εἴμαστε ἢ πὺ φωτεινὴ γῆ τοῦ κόσμου. Πρέπει νὰ τὸ πιστέψουμε αὐτὸ καὶ νὰ περιφρουρήσουμε τὴν Ἑλληνικότητά μας.

Ἀπὸ τὴν «ΔΩΔΕΚΑΘΗ ὉΡΑ»
(τ. Β', ἀρ. 8)

ΔΥΟ ΠΟΥ ΠΕΘΑΝΑΝ

(Κλέων Παράσχος — Δημήτρης Μπόγρης)

Δυὸ ἀθόρυβοι ἐργάτες τοῦ Ἑλληνικοῦ λόγου πέθαναν τὸν τελευταῖο μῆνα (Ἰούλιο) στὴν Ἀθήνα. Ὁ Κλέων Παράσχος καὶ ὁ Δημήτρης Μπόγρης. Ἄνῃκαν κι οἱ δυὸ στὴν ἴδια γεννὰ, ἀλλὰ δούλεψαν σὲ διαφορετικὰ εἶδη λόγου. Ὁ Παράσχος ἦταν κυρίως δοκιμογράφος, ὁ Μπόγρης ἦτανε θεατρικὸς συγγραφέας. Ὁ Παράσχος ἐκαλλιέργησε καὶ ἄλλα εἶδη. Ἦτανε ποιητὴς (ἐλάσσων), θεατρικὸς κριτικὸς (χωρὶς νεῦρο, ἀλλὰ κατατοπισμένως), μεταφραστὴς, ἀνθολόγος, στοχαστικὸς ταξιδευτὴς καὶ (αὐτο)-βιογράφος. Ἡ προσφορὰ του πάντως θὰ κριθῆ ἀπὸ τὴν ἐπίδοσή του στὴ δοκιμογραφία. Θεωμαστὴς καὶ μεταφραστὴς τοῦ μαιτρο τοῦ εἶδους, τοῦ Μονταίν, βρέηκε στὸ εἶδος ἔδαφος πρόσφορο γιὰ τὴ φύση του, ἐξομολογητικὴ καὶ κριτικὴ ἰδιαιτέρεα. Κι ἂν δὲ μπόρεσε νὰ φτάσῃ στὴν κορφὴ, ἔδωσε ὅμως ἀξιόλογα δοκίμια, ὅπου τὸ εὖρος τῶν γνώσεών του, ἢ σὲ βάθος κατανόηση τῶν προβλημάτων τῆς, Εὐρωπαϊκῆς κυρίως, λογοτεχνίας καὶ ἡ λεπτὴ σζέψη του βρῆσκανε διέξοδο.

Κατὶ ἔξω ἀπὸ τὴν ἰδιοσυγκρασία του, καθὼς αὐτὴ διαφαίνεται στὸ ἔργο του ποὺ ἀναφέραμε, ἀλλὰ πολὺτιμὰ γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ γραμματεία, εἶναι τὰ μακρὰ, «φιλολογικὰ» μελετήματά του γιὰ τὸν Ἴωνα Δραγοῦμη καὶ τὸ Ροῖδη. Ἰδιαιτέρως τὸ δίτομο ἔργο του γιὰ τὸ Ροῖδη εἶναι ὑποδειγματικὸ, καρπὸς μακροῦ ἀσφαλῶς ἐργασίας, ὑπομονῆς καὶ ἐρευνας. Γι' αὐτὸ ξενίζει κάπως, ὁ Παράσχος ἦτανε ἀθλητὴς μικρῶν καὶ ὄχι μεγάλων ἀποστάσεων.

Ὁ Μπόγρης συνέδεσε τὸ ὄνομά του στὸ Θεάτρο μὲ τὴν ἠθογραφία. Μιὰ ἐποχὴ ἐδημιούργησε μεγάλες ἐλπίδες, μὲ ὅριμες ἐπιτεύξεις του στὸ εἶδος. Ἡ «Δράκικανὰ» του καὶ τ' «Ἀρραβωνιάσματα» εἶναι ἔργα ποὺ δὲν πέθαναν μὲ τὸ τέλος τῆς πρώτης παρουσιάσεώς των. Γνώρισαν, δικαιολογημένα, πολλὲς «ἐπαναλήψεις» κι ἡ ἐπιβίωσή τους θεωρεῖται σήμερα πολὺ πιθανή. Σειρὰ ἀνάλογων ἔργων ἀπὸ μετριώτερος ἐργάτες τοῦ Θεάτρου δὲ μπόρεσαν νὰ τὰ παραμερίσουν ἢ νὰ τὰ κάμουν νὰ ξεχαστοῦν. Κι ἂν ὁ Μπόγρης δὲ διάνυσε τὸ δρόμο ποὺ πολλοὶ πρόβλεπαν ὅτι θὰ διάνυε (καθὼς ἔγινε μὲ τὸ Χρόν, ποὺ ἦταν βέβαια ποιητικώτερος, ἢ μὲ τὸ Μελά, ρομλετέρο καὶ συνεπέστερο, ἢ τὸν Ξενοπούλο, τεχνικώτερο καὶ συστηματικώτερο) ὅμως κέρδισε τὴ θέση του στὴ θεατρικὴ γραμματεία τῆς νεώτερης Ἑλλάδος, ποὺ δυστυχῶς ὑστερεῖ ὡς τὴν ὥρα σὲ μεγάλες δημιουργίες ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα εἶδη τοῦ Λόγου.

Καὶ ὁ Παράσχος καὶ ὁ Μπόγρης ὑπερέτησαν τὴ δημοσιογραφία γιὰ χρόνια, καθὼς πολλοὶ ἄλλοι λογοτέχνες πρὶν ἀπὸ αὐτοὺς, καὶ ἀσφαλῶς περισσότεροι ποὺ θάλλθουν. Γιὰ τὰ Ἑλληνικὰ δεδομένα, ἡ δημοσιογραφία εἶναι ὁ μόνος τρόπος γιὰ νὰ κερδίξῃ τὰ πρὸς τὸ ζῆν μὲ τὴν πέννα του ὁ λογοτέχνης.

Α. ΧΡΙΣΤΟΦΙΔΗΣ

ΤΩΝ ΑΔΙΚΟΧΑΜΕΝΩΝ
ΚΙ ΑΥΤΩΝ ΠΟΥ ΠΕΘΑΝΑΝ
ΠΟΛΕΜΩΝΤΑΣ ΣΤΗΝ ΤΗΛΛΤΡΙΑ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΛΕΥΤΕΡΙΑ ΜΑΣ
ΑΙΩΝΙΑ Η ΜΝΗΜΗ

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ
ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΚΥΠΡΟΥ

Ἀγαπητέ μου κ. Χρυσάνθη,

Δὲν εἶμαι ἀπλῶς σύμφωνος, ἀλλὰ καὶ πλειοδοτῶ στὸ νὰ παραχωρηθοῦν γιὰ τοὺς τηλεφοίτους τῆς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας Κύπρου ὅσο εἶναι δυνατόν περισσότερα διαθέσιμα ἀντίτυπα τοῦ μικροῦ μου βιβλίου «Ἀσκήσεις Λόγου». Θὰ εὐχαριστηθῶ ὅπως ἰδιαίτερως, ἂν ἡ μικρὴ αὐτὴ ἐργασία μου μπρῖσει νὰ τοὺς φανεῖ χρήσιμη. Εἶναι, κατ' ὄψιν ἐξέρετε, γεμάτη Ἑλλάδα καὶ Κύπρου, ἀκριβῶς ὅπως εἶναι γεμάτη καὶ ἡ δική τους ἑλληνικὴ καρδιά, ἡ σεμνὴ καὶ παλικαριάσια. Εἶχα τὴν εὐτυχία, πρὶν ἀπὸ 2—3 χρόνια, νὰ γνωρίσω ἐδῶ, φιλοξενουμένους τῆς Ἑθνικῆς Ἐστίας, ἀρκετοὺς σπουδαστές καὶ σπουδαστρίτσες, μαζί μὲ τοὺς καθηγητὰς των (κ. Βράχα καὶ ἄλλους) καὶ ἀπὸ τὴν ὀλιγόωρη συνταξιοτικὴ πρὸς τὴν Ἐπίδαυρο συναναστροφή μας ἐνίωσα θεοθυτέρα πόσο σεμνοί, μὰ καὶ πόσο ἀνοιχτοκαρδοί, πόσο Ἐ λ λ η ν ε ς εἶναι ΟΛΟΙ τοὺς. Ἐνθουοῖμαι μάλιστα ὅτι στὸ δρόμο, ἐκεῖ κοντὰ στὸ Λουτράκι, ποὺ καθήσαμε τότε νὰ φάμε, εἶχαμε ἀνταμιώσει τὸν ἐκεῖ παρεπιδημοῦντα τυχαίως στρατηγὸ Γρίβα. Ποτὲ δὲν θὰ ξεχάσω τίς ἐκδηλώσεις τους γιὰ τὸ στρατηγὸ καὶ τὴ βαθύτατη συγκίνηση Ἐικεῖνου. Ἦταν κάτι τὸ ἀπερίγραπτο αὐτὴ ἡ ἀμοιβαία, ἡ εἰλικρινὴς Λατρεία. Τώρα, μαθαίνω ἀπὸ σὰς πὼς οἱ τελειόφοιτοί σας «πολεμάνε ἐφέτος μὲ τὰ σπῆν καὶ τοὺς ὄμιλους — κ' ἐρχονται ὑστερα στὸ μῆθημό!» Καταπληκτικὸ, ἀγνωστο στὴν Ἑλλάδα! Καὶ σκέφτομαι νὰ τὸ σχολιάσω — ἴσως στὴ «Νέα Ἐστία». Πὼς νὰ μὴ μὲ συγκλονίσῃ τὸ δραματικὸ αὐτὸ γεγονός, ὑστερα μάλιστα ἀπὸ τὴν ἀνίερη ἐπίθεση τῶν ἀθηναίων συνομηλικῶν τους στὴ Βουλὴ μας; Καλύτερος ἕμνος ἀπὸ τὴ σύγκριση αὐτὴ δὲν νομίζω πὼς μπορεῖ νὰ υπάρξῃ ἐν γὰ τὰ ἑλληνικὰ νιάτα τῆς Κύπρου. Πολὺ θὰ χαρῶ, ἂν κατορθώσω νὰ μαθευτεῖ εὐρύτερα ἡ δραματικὰ ἥρωικὴ αὐτὴ πράξη, ποὺ ἀνεβάζει τοὺς Κύπριους σπουδαστὲς σὲ φωτεινὸ ΕΛΛΗΝΙΚΟ παράδειγμα.

Ἀθήνα 11.7.64

Δικός σας πάντα

ΔΗΜ. ΓΙΑΚΟΣ

ΣΑΛΑΜΙΣ — SALLINE

Ἀγ. σύνταξη,

Σὲ μιὰ ἐργασία μου μὲ τίτλο «Φαρμακευτικὲς Ὑλεις στὸ «Περὶ ὕλης Ἰατρικῆς, τοῦ Διοσκορίδου», ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ Δελτίον τῆς Ἐταιρείας «Κυπριακῶν Σπουδῶν» (τόμ. Στ', 1943 σελ. 21) ἀναφέρω πὼς ὁ γάλλος περιηγητὴς Baumgarten ἀποκαλεῖ τὴν Σαλαμίνα Salline (Cobham, Exc. Cyprus, σελ. 54) καὶ διατυπῶν τὴν ὑπόφραση πὼς ἡ λέξη παράγεται ἀπὸ τὸ sal (ἄλας). Συζητώντας τὴν ὑπόθεσή μου αὐτὴ μὲ φίλο, ποὺ μελε-

τά τὰ τῆς μεσαιωνικῆς Κύπρου, δέχθηκα σάν πρῶτο πειστικὴν ὑπόθεσιν τὴν παρανόησιν ἀπὸ μέρους τοῦ περιηγητῆ τοῦ ὀνόματος «Σαλαμίς», πράγμα πού τὸν δόδηγε νὰ τὴν συγχύσῃ μὲ τὸ Salline (Λάρνακα). Συνήθως οἱ περιηγητὲς δὲν γνῶριζαν καλὰ τὰ τῆς γεωγραφίας καὶ ἱστορίας τοῦ τόπου μας, πολλές φορές μάλιστα περιγράφουν καὶ μέρη τοῦ νηιοῦ πού δὲν εἶχανε ἐπισκεφθῆ ἀλλὰ ἀπλῶς ἀκούσανε νὰ λένε γι' αὐτά. Ὁ Le Saige ἀναφέροντας τὸ Salline ἐννοεῖ τὴν Λάρνακα καὶ ἀποδίδει τὴν ὀνομασία στὴν παρωκείμενη λίμνη.

Φιλικά

Κ. ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΕΝΑ ΘΕΑΤΡΙΚΟ

Ἄγ. σύνταξη,

Ὁ φίλος κ. Ἄ. Περνάρης, μὲ πληροφορεῖ πῶς κάποτε κυκλοφόρησε ὡς κυπριακὴ ἐκδόσις ἕνα θεατρικὸ ἔργο τοῦ Τ ζ α ν ν ῆ Τ υ π ἄ λ δ ο υ μὲ τίτλο «Λεωνόρα καὶ Γαρσία».

Δυστυχῶς δὲ ἔρρηκαμ ἐ τὸ βιβλίον, γι' αὐτὸ θὰ ὑποχρεωνώμασθε ἂν κανένα ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστες μᾶς ἔδινε περισσότερες πληροφορίες ἔτσι θὰ μᾶς βοηθούσε στὴ συμπλήρωσις σχετικῆς βιβλιογραφίας.

Ὁ τυπάλδος (σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες τοῦ κ. Περνάρη) δὲν ἦταν Κύπριος, ἀλλὰ πατριεμένος μὲ Κυπρῶτα κι' ἐξέδωσε τὸ ἔργο τὸν στίχον Κύπρου.

Εὐχαριστῶ

Κ. ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ

ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΗ ΛΕΞΗ ΪΛΑΝΤΡΟΝ

Ἀγαπητὴ Σύνταξη,

Μελετώντας τὴ διάλεκτον τῆς Ἰκαρίας συνάντησα τοὺς λέξεις ἀλεντράδα καὶ ἀλεντρούδα, πού προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀρχαία λέξη ἀναδενδράδα, καὶ ἐξέφερα παλαιότερα τὴ γνώμη ὅτι καὶ τὸ ἵλαντρον τοῦ Βασίλη Μιχαηλίδη ἦσαν πιθανὰ νὰ εἶναι ἕνας τύπος συγγενῆς πρὸς τοὺς λέξεις αὐτές. Ὑποστήριξα τότε μὲ κάποια ἐπιφύλαξιν ὅτι τὸ ἵλαντρον προέρχεται ἀπὸ τὴ λέξη ἀναδενδράδιον (Πνευματικὴ Κύπρος 27 (1962), σ. 110). Ὅμως συναντοῦσα κυρίως τὴ φωνητικὴ δυσκολία τῆς τροπῆς τοῦ ἀρχικοῦ α σέ ε.

Ὁ ἀκάματος συλλογιστὴς γλωσσικοῦ καὶ λαογραφικοῦ ὄλικου τῆς Κύπρου κ. Ἀνθίμος Πανάρητος σέ ἐπιστολῇ του μοῦ ὑπέδειξε ὅτι δὲ χρησιμοποιεῖται σέ κανὲν χωρὶ τῆς Κύπρου ἢ λέξη ἀναδενδράδα γιὰ τὸ κλημά κ' ἐξέφρασε τὴ γνώμη ὅτι ἡ λέξη ἵλαντρον προέρχεται ἀπὸ δυὸ λέξεις: σὴ μῆα εἶναι ὁ γέραντρος ἢ τὸ γέραντρον, πού σημαίνει δέντρον πλήρως ἀνεπτυγμένον καὶ γηραλέον καὶ ἡ ἄλλη, Ἐλα(ε)ντρος ἢ Ἐλα(ε)ντρον, πού σημαίνει εἰς μὲν τὸ χωρίον Ἄγια Φύλαξις Λεμεσοῦ, πού ζωηρὸν καὶ ἀκαρπυθὸν δένδρον, εἰς δὲ τὸ Καλὸν Χωρὸν Ζωαπηγῆς καὶ Ἄσικαν, νεαρὸν καὶ πού ζωηρὸν δέντρον πού ἀναπτύσσει παραφυάδες» (Πνευματικὴ Κύπρος 31—35 (1963) σ. 370).

Τελευταία μελετοῦσα χειρόγραφα, πού μὲ πολλὴ καλωσύνη μοῦ παρεχώρησε ὁ Ἐπιθεωρητὴς τοῦ Γραφείου Ἑλληνικῆς Παιδείας κ. Κώστας Πυλαιάκης, ὁ ἴδιος εὐδόκιμος μελετητὴς τῆς Κυπριακῆς διαλέκτου, καὶ συνάντησα τοποθεσία Ἀλεντράδα στὸν Ἅγιον Μάμαντα Λεμεσοῦ. Ὁ τύπος αὐτὸς ἦταν ὁ ἐπιζητούμενος κρικός γιὰ νὰ ὑποστηρίξω τὴν ἔτυμολογίαν μου καὶ ὑπέθεσα ὅτι στὸ χωρὶ αὐτὸ εἶα λέγονταν καὶ ἡ λέξη ἵλαντρον. Πρὶν ἀπὸ μερικὸς μῆνας πήγαμε μὲ τὸν Ἐπιθεωρητὴ Μουσικῆς

κ. Κώστα Ἰωαννίδη στὸν Ἅγιον Μάμαντα πρὸς συλλογὴ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ ὄλικου (ὁ κ. Κώστας Ἰωαννίδης εἶναι χρόνια τῶρα πού μὲ ἀκάματο ζῆλον συλλέγει τὸ λαογραφικὸ πλῆθος τῆς Κύπρου καὶ τὸν καταθέτει στὸ Κέντρο Ἐπιστημονικῶν Ἐρευνῶν). Ἐκεῖ ζητήσαμε τὴ λέξη ἀπὸ πολλοὺς ξεχωριστὰ καὶ πράγματι ἔρρηκαμ ὅτι ἦταν πού συνηθισμένη. Μερικὲς ἀπὸ τοὺς ἀπαντήσεις τους, ὅπως τὶς μαγνητοφωμήσαμε καὶ τὶς γράψαμε, εἶναι:

Ἰλαντροδ δεντρον εἶναι τὸ πουλλερὸν, τὸ νέικον.

Ἰλαντρα δεντρά εἶναι οἱ ἔλιες, οἱ δρύες, οἱ τερατ'ές, οἱ περνιές, οἱ τρουμθικιές, οἱ ἀνδρου. κλι'ς, οἱ λατζ'ές, οἱ ἀθικιές, οἱ σκαλλήδροι.

Ἰλαντρα ἔν' τὰ δεντρά πού ἐκάλουν σ'σ'ίζες.

Ἰλαντρογ κόφκεται μὲ τὸ διατίποτες, τρυφερόμ, πουλλερὸν.

Τὸ Ἰλαντρον εἶναι τ'αἰ νέικον τζ'αἰ γέρικον, τὸ γέραντρον ἔμ' παλαιόν.

Τὸ Ἰλαντρον ἀπελᾶ, ἔγ' καλοδοῦλετον... ἔμ' μαλαχτόν.

Ὁ πεύκος ἔγ' γέραντρος, ὁ πεύκος δὲν εἶναι Ἰλαντρος, εἶναι σκαπός, ἔν ἴσκαπρά.

Τὰ Ἰλαντρα ἔν' ἄγρια δεντρά.

Τὸ Ἰλαντρον εἶναι τρυφερόν, εὐκολολύγιστον. Οἱ πούλλες, πού τὲς προσδομεν τ'αἰ κόφκουται, ἔν' Ἰλαντρος. Οἱ μοῦττες τοῦ κλημάτου, πού παφνει ὁ ἄερας, ἔν' Ἰλαντρος.

Εἴθρα στελίφιν Ἰλαντρον.

Τὸ γέραντρον ἔφ' φονιτζ'άρικοογ, κούφκιον, τὸ Ἰλαντρον ἔμ πουλλερὸν.

Ὁ κ. Κυριάκος ΧατζηἸωάννου, τοῦ ὁποῦ ζήτησα τὴ γνώμη γιὰ τὸ Ἰλαντρον, κατέταξε τοὺς σημασίες αὐτές σὲ τρεῖς κατηγορίες: α) κατηγορία δένδρων, β) ποιότητα ξύλου, γ) τρυφερότητα δέντρον ἢ κλάδου.

Ἐπειδὴ, ὅπως φαίνεται στὸ ἐννεάτομο Λεξικὸ τοῦ Δημητράκου στὸ λήμμα ἀναδενδράδα, ἡ λέξη εἶναι γνωστὴ σὲ πολλὰ μέρη τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ μάλιστα καὶ μὲ σημασίες, πού ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὴν σημασία τῆς δειδριτῆδος ἀμπ'λιου, ὅπως αὐτῶν δένδρων ἑλαστός, ἰδίως τῶν καρποφόρων, «σκαρφυτάς», καὶ ἐπειδὴ οἱ ἐνδιάμεσοι τύποι πού κατέγραψε ὁ κ. Ἀνθίμος Πανάρητος Ἰλαντρος, Ἐλαντρος, Ἐλαντρον, Ἐλεντρον κάνουν πρὸς μικρὰς τὶς δυσκολίες τῆς ἔτυμολογίας ἀναδενδράδα, ἀναδενδράδιον) ἀλεντράδα, ἐξακολουθῶ νὰ ὑποστηρίξω ὅτι τὸ ἵλαντρον τοῦ Βασίλη Μιχαηλίδη προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀναδενδράδιον. Οἱ τύποι Ἰλαντρον, ἔλαντρον, φαίνεται ὅτι πήραν αὐτὴ τὴ μορφή κατὰ τὴ λέξη δέντρον. Τέλος ἄς σημειωθῇ ὅτι ὁ τύπος ἀναδενδράδα βρισκεται καὶ στὰ Ἐρωτοπαίγνια τῆς Ρόδου (στ. 348):

Ἄναδενδράδι νεραντζιάς σταφύλι τοῦ κλημάτου.

Μὲ ἐκτίμησιν

Μ. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ

«ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ», Περιοδικὸν σύγγραμμα κατὰ τριμηνίαν ἐκδιδόμενον. Περίοδος Β', Τόμος Ε', Ἀθῆναι 1963.

Τὸ ἐξαιρετὸ πνευματικὸν σωματεῖον τῶν Ἀθηνῶν «Παρνασσός» ἐξακολουθεῖ, παράλληλα πρὸς τὶς παντοειδῆς πνευματικὰς καὶ ἐθνικῆς του δραστηριότητες (δὲν ξεχνοῦμε τὴν συνεισ-

φορά του, παλιά και νέα, στο έθνικό ζήτημα της Κύπρου), να συμβάλλει θετικά με το όμοιο περιοδικό στην πνευματική έρευνα και προκοπή της Ελλάδος.

Πρόεδρος του Φιλολογικού Τμήματος του Σωματείου είναι ο γνωστός καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Γ. Θ. Ζώρας, που έχει και την ευθύνη της εκδόσεως του περιοδικού. Τα τέσσερα τεύχη του Ε' τόμου καταλαμβάνουν 640 σελίδες φροντισμένης πνευματικής εργασίας στους τομείς της Ελληνικής Φιλολογίας, Ιστορίας και Λογοτεχνίας. Συνεργάτες του περιοδικού είναι γνωστότατοι πνευματικοί άνθρωποι της Ελληνικής Επιστήμης και Λογοτεχνίας, Καθηγητάι πανεπιστημίου, Έρευνήτες, Λογοτέχνες και άλλοι. Από τα θέματα περιεχόμενα του Ε' τόμου σημειώνουμε τα εξής:

Απ. Β. Δασκαλάκη, Σπουδαί και γνώσεις του Ρήγα Βελεστινλή (τεύχη 1, 2, 3), Άννας Ποταμιάνου, Άτομον και Όμάς, Γεω. Κονιδάκη, Το Άγιώτατον Όρος και οι κύριοι παράγοντες ανάδειξής και ακτινοβολίας επί χίλια έτη, Β. Ι. Ζόγια, Έπιδράσεις του Έπους Διγενής Άκρίτας εις την «Φλογέραν του Βασιλιά» και τον «Δωδεκάλογον του Γύφτου» του Κ. Παλαμά, Κ. Μερκεντίου, Αί ιδεώδεις πνευματικά και ήθικα άρετάι του ανθρώπου παρά Πινδάρω, Κ. Ι. Βουρβέρη, Ό Πλάτων και ή εποχή μας, Γ. Θ. Ζώρα, Άνθμος Μαζαράκης και Νικόλαος Θωμαζαίος (Άνέκδοτος άλληλογραφία) και Γ. Θ. Ζώρα—Φ. Κ. Μπουμπουλίδου, Βιβλιογραφικόν Δελτίον Νεοελληνικής Φιλολογίας κατά τό έτος 1962. Για τή σημασία του τελευταίου στην Νεοελληνική Φιλολογία είχαμε και άλλοτε την ευκαιρία νά γράψουμε στις στήλες αυτές. Άποτελεί ένα πλήρως ενημερωμένο δελτίο για τις εργασίες πάνω σέ ζητήματα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας.

Ν. Τωμ α δ ά κ η: «Άπανθίσματα». Γραμματολογικά και Βιογραφικά της Νέας Ελληνικής Λογοτεχνίας. Άθήναι 1962.

Ό κ. Ν. Τομαδάκης είναι από τό 1949 τακτικός καθηγητής της Βυζαντινής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιον Αθηνών. Στους περισσότερους θά είναι γνωστός από τις έμπεριστάτωμένες εργασίες του πάνω σέ θέματα πής Βυζαντινής Φιλολογίας και ιδιαίτερα από την έκδοση των Έμνων του Ρωμανού.

Άλλά και οι εργασίες του πάνω σέ θέματα της Νέας Ελληνικής Λογοτεχνίας είναι έξ ύσου σημαντικές προς έκείνες της Βυζαντινής. Η ίδια διεξοδική έρευνα των θεμάτων, ή ίδια κριτική διεύθυνση και ή ίδια βαθειά αξιολόγηση χαρακτηρίζουν τις υπερεπτακόσιες εργασίες που και στους δυό τομείς. Παράδειγμα ή θαυμάσια εκείνη αξιολόγηση και αισθητική έρμηνεία του έργου του Σολωμού.

Στό βιβλίον του «Άπανθίσματα» έχει συγκεντρώσει μελέτες του που αναφέρονται σέ

έργα και πρόσωπα της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Στην πρώτη έκτεταμένη εργασία με τον τίτλον «Η Νεοελληνική Λογοτεχνία (1453—1800) Γραμματολογική έπισκόπησης και αξιολόγησης» δίνει ένα μεθοδικό διάγραμμα της έρευνηόμενης περιόδου και τοποθετεί έργα και ανθρώπους ανάλογως της συνεισφοράς τους στην Νέα μας Λογοτεχνία. Παρακαλουθεί και βρίσκει τις ρίζες και τις επιδράσεις της διπλής μας παράδοσης: της λογίας και της δημοδούς... Τοποθετεί και τις δυό μέσα στο οεύμα της Νεοελληνικής σκέψης και άνευρίσκει της κάθε μιάς τις άξίες επιδόσεις.

Τόν συγγραφέα άπασχολούν στο ίδιο βιβλίον θέματα όπως ή άρχαιογνωσία και οι πηγές του έργου του Βηλαρά, ο Κάλβος και οι άρχαιοι, ο Σολωμός και ή ελληνική επανάσταση, ή Φλογέρα του Βασιλιά και άλλα.

Γενικά οι εργασίες άποτελούν μία σημαντική συνεισφορά στην έρευνα των θεμάτων της Νέας μας Λογοτεχνίας.

Ν. Σ. ΣΠΑΝΟΣ

ΕΝΗΜΕΡΩΣΕΙΣ

PIERRE MONTEUX

Υπάρχουν άνθρωποι που στα βαθειά τους γεράματα διατήρουνται σέ τέτοια σωματική ύγεια κι έχουν τέτοια πνευματική διαύγεια που σοφ προκαλούν τον θαυμασμό. Σ' ένα άρθρο του ο διάσημος διευθυντής όρχήστρας Antal Dorati γράφει πως ο μαέστρος πρέπει νάχη μία γερή κράση, γιατί από τή φύση του πρέπει «νάβει πάντα παρών» όποτε δήποτε χρειαστεί αδιάφορο τό τί του συμβαίνει. Τέτοιος υπήρξε ο μεγάλος Γάλλος μαέστρος Pierre Monteux. Τότε μόνο έγκατέλειψε τό rostrum όταν τον έγκατέλειψε ή ζωή.

Ό μεγάλος μαέστρος πέθανε την 1η Ιουλίου σέ ηλικία 89 χρόνων. Όταν πληροφορήθηκα τον θάνατό του, πέρασε αμέσως από τό νοσ μου ή άκόλουθη σκηνή: Την 29η Ιουλίου του περασμένου χρόνου στις 4 τό άπόγευμα βρισκόμαστε κομμιά σαρανταριά μουσικοί συγκεντρωμένοι στην αίθουσα των δοκιμών της περίφημης σχολής του «Domaine School of Conductors» στο Hancock της πολιτείας Maine Άμερικής. Ήταν ή τελευταία μέρα των μαθημάτων ύστερα από ένός μηνός ξεθεωτική εργασία. Κανείς δέν θά διηύθωνε εκείνη την ήμέρα παρά μόνον ο Maître Monteux. Η όρχήστρα βρισκόταν πάνω στή σκηνή και μπροστά στα άναλόγια των έκτελεστών μόνον οι πάρτες της συμφωνίας Farewell του Haydn. Ό Monteux άνήθηκε σέ μία μεγάλη καρτέλα κι άρχισε νά διευθύνη. Οι έκτελεστοί έγκατέλειπαν τή σκηνή ο ένός μετά τον άλλον, ώπου στο τέλος έμεινε μόνος. Τότε γυρίζει προς τό μέρος μας και μας λέει με σιγουράδα: «See you next year». Τόν χειροκροτήσαμε και προτού σκορπιστούμε, εύχηθήκαμε ο ένός στον άλλον νά έκασουνανθηθούμε φέτος τον Αύγουστο στο ίδιο μέρος. Είμαι βέβαιος πως τό συναίσθημα της λύπης και της άπογοήτευσης που με κατέλαβε στο άκουσμα του θανάτου του, θάταν πιο έντονο στους παλιούς του μαθητάς και σ' άλλους τους έκεί φίλους που θά φρόντισαν ήθη από πολύ καιρόν πριν νά έξασφαλίσουν μία θέση στή σχολή για φέτος.

Ό Pierre Monteux γεννήθηκε στο Παρίσι στις

4 'Απριλίου του 1875, την εποχή που ζούσαν ακόμη οι συνθέτες Μπαράκ, Βάγνερ, Β'ρντι, Ντεμπυσσύ, Τσαϊκόφσκι και Σεζάρ Φράνκ. Άρχισε τα πρώτα μαθήματα βιολιού σε ηλικία 6 ετών. Άργότερα έφοιτησε στο Κονσερβατοριό των Παρισίων όπου έμελέτησε βιολιό με τους Maurin και Berthelier, αρμονία με τον Lavignac, αντίστιξη με τον Lenorveu. Ο ίδιος μάς έλεγε πώς έμελέτησε 11 χρόνια solfège. Άπεφοίτησε από το Ώδεο με το πρώτον βραβείο στο βιολιό, το οποίο έμοιράστηκε με τον μετέπειτα διάσημο βιολιστή Jacques Thibaud. Όταν ήταν 12 χρόνων έκαμε την πρώτη του εμφάνιση ως διευθυντής ορχήστρας κατά τη δε περίοδο με μια ορχήστρα όπου έδωσε σειρά συναυλιών με τον Cortot ως σολίστα στο πιάνο. Στα 18 του χρόνια μεταπήδησε από το βιολιό στη βιόλα. Ήταν έξαρχων στις βιόλες στην ορχήστρα της Opéra Comique των Παρισίων, όταν δόθηκε η όπερα Pelléas and Mélisande του Debussy. Στα 1910 διορίστηκε διευθυντής της ορχήστρας στο Dieppe Cas.no και στα 1911 σε ηλικία 36 χρόνων διήυθησε στο Παρίσι τα Concerts Berlioz και τα Concerts d' Avant Garde που έγκαινα, σε ο ίδιος. Τον ίδιο χρόνο αναλαμβάνει την διεύθυνση της ορχήστρας του περιφήμου ρωσικού μουσικού Diaghileff. Το διομέτι του συνδέεται πολύ με το συγκρότημα αυτό που του εξασφάλισε άλλωστε τη παγκόσμια φήμη. Έδωσε σε πρώτη παγκόσμια έκθεση έργα όπως, Daphnis et Chloé του Ravel, Jeux του Debussy, the Fire bird, Rossignole, Le Sacre du Printemps, Petrouchka του Stravinsky, για ν' αναφέρω μόνο μερικά άριστουργήματα του νεότερου ρεπερτορίου, τα οποία ο μεγάλος αυτός δημιουργός ζωντανέψε για πρώτη φορά.

Ο Monteux υπήρξε καλός συνάδελφος και φίλος με τους συνθέτες που άναφερα πιο πάνω, τους Debussy, Ravel και Stravinsky. Κι' αυτοί με τη σειρά τους του έξεδήλωσαν την άκτιμηση και τον θαυμασμό τους. Αυτό οι δεσμοί συνδέειν ασφαλώς σε κάποιο βαθμό, ώστε οι έρμηνείες των έργων των συνθετών αυτών από τον μεγάλο μαέστρο να θεωρούνται οι πιο αυθεντικές ως σήμερα. Σάν τους θυμόταν έλεγε γελώντας: «Όταν σου δει μια παρτιτούρα ο Ravel νάσαι σίγουρος πως είναι τελεία, συμπληρωμένη και δεν έπιδέχεται άλλαγή. Το ίδιο μορφοό να πω και για τον Saint-Saëns. Όχι όμως και για τον Debussy μετά από κάθε έκθεση πήγαινε σπίτι και έκανε άλλαγές και διορθώσεις. Καί όμως είχε μια ιδιαίτερη προτίμηση στο τελευταίο αυτό συνθέτη. Οι κριτικοί χαρακτηρίζαν τον Monteux ως τον «άπο περιωπής έρμηνευτή του Debussy».

Ο Monteux υπήρξε επίσης ο μεγαλύτερος έρμηνευτής του Stravinsky. Ο ίδιος ο συνθέτης στην αυτοβιογραφία του χαρακτηρίζει ως έξης τον Monteux: "Ήξερε καλά τη δουλεία του, λέγει. Ήξερε πώς να πετύχει από την ορχήστρα εκείνο που ήθελε. Κατόρθωσε να δώσει μια καθαρή και τελεία έρμηνεία της παρτιτούρας (άναφέρεται στο έργο του Sacre du Printemps). Κάθε του προσπάθεια απέβλεπε στην καλύτερη έρμηνεία. Δεν ζητά τίποτε περισσότερο από ένα μαέστρο. Καί άκριβώς αυτό είναι εκείνο που έγώ τουλάιστον φοβούμαι πολύ».

Μέχρι τελευταία άκόμη ο Monteux συναντούσε συχνά τον Stravinsky και συζητούσαν διάφορες άποψεις στον άφορα την έρμηνεία των έργων του τελευταίου.

Το άκόλουθο έπεισόδιο που σχετίζεται με την πρεμιέρα του Sacre du Printemps που δόθηκε στο Παρίσι στα 1912 δείχνει από τη μια τη σπνή

συνεργασία των δυό μουσικών και από την άλλη την ύπομνη και έπιμνη του πρωτοπόμου αυτού μαέστρου. Όταν άρχισε η παράσταση του μνητέρνου αυτού έργου, το κοινό άντέδρασε τόσο πολύ που έκινδύνευε να διακοπή η παράσταση. Έπίσημα και μη έξέπασαν σε διαμαρτυρίες χωρίς την έξαίρεση άκόμη και του Saint-Saëns. Μόνο ο Debussy σηκώνεται και παρακαλεί το κοινό να καθήσει ήσυχα και ν' άκούση. Μέσα από τα παρασκήνια ο Στραβίνσκυ άρπάζει από το κολλάρο το διάσημο χρυσή Νιζίνσκυ για να τον άποτρέψει έτσι να έγνη στη σκηνή και να έρση το άνοητο κοινό. Ο Νιζίνσκυ ύστερότερα γράφει τα έξης: «Ο Monteux έρριξε μια άπέλπιθα μοιά στο Diaghileff που καθόταν σ' ένα άντικυρνο θεωρείο. Συσφώνησαν οι δυό τους μ' ένα νεύμα πώς η μουσική και η παράσταση έπρεπε να συνεχισθ. Όταν όμως άρχισε το δεύτερο tableau, λέγει, τίποτε πια δεν άκούσαν από τη μουσική. Φώναζαν ώσπου στο τέλος έξαναλήθησαν».

Το 1950, 37 χρόνια άργότερα, ο Monteux διήυθησε πάλι το ίδιο έργο στο Παρίσι. Το κοινό έξέπασε από παροληρήματα από ένθουσιασμό. Όταν ο Στραβίνσκυ παρουσιάστηκε στο τέλος στη σκηνή με τον Monteux, ο πρώτος έδάκρυσε γράφει ο Νιζίνσκυ όταν έφίλησε τον μικρόσωμο και ύπομνητικό μαέστρο».

Κατά τον πρώτον παγκόσμιο πόλεμον ο Monteux υπήρξε στον Γαλλικόν στρατόν και πήρε μάλιστα μέρος σε διάφορες μάχες. Στα 1916 πήγε στις Ήνωμένες Πολιτείες με το Ρωσικό Μπαλλέτο Diaghileff. Για τρία χρόνια έδινε παραστάσεις Γαλλικής και Ρωσικής κυρίως όπερας στην Μετροπόλιταν Όπερα της Νέας Υόρκης. Στα 1919 άνέλαβε την διεύθυνση της συμφωνικής ορχήστρας της Βαστώνης, την όποιαν κατέστησε μια από τις καλύτερες ορχήστρες στον κόσμο. Στα 1924 άφου παρητήθη, έπέστρεψε στην Εύρώπη και άνέλαβε μαζί με τον Meugelberg την συνδιεύθυνση της περιφήμου ορχήστρας Concertgebouw του Amsterdam.

Στα 1936 έπιστρέφει πάλι στην Άμερική και αναλαμβάνει την διεύθυνση της συμφωνικής ορχήστρας του Άγιου Φραγκίσκου ως τα 1952. Την ορχήστρα αυτήν άνέβασε σε πολύ ύψηλον έπίπεδο και την κατέστησε μια από τις καλύτερες της Άμερικής. Τα 16 αυτά χρόνια εργασίας με την ορχήστρα αυτήν άποτέλεσαν ίσως το δημιουργικότερο του κεφάλαιο. Στα χρόνια αυτά η προσωπική του, άκολουθώντας την πορεία της φυσικής της εξέλιξης έχει πια μεσοτή και πια πολύ έμβαθύνει στα μυστικά της τέχνης. Παράλληλα πιατάει όσο και πια πολύ το ήθη περισσότερο ρεπερτόριο του. Η άνεκτίμητη προσφορά του στην κολλεργία της μουσικής άνάμεσα στο κοινό και η μεγάλη δημοτικότητα του, έδωσαν λαθή στο περιοδικό Life να έξιμνηση σ' ένα άρθρο του το «ιδόλιον» που είχε άναπτυχθή άνάμεσα στο φιλόμουσο κοινό του Άγιου Φραγκίσκου και στον Monteux. Έκφραση μεγάλης άκτιμησης άποτελεί ο τιμητικός τίτλος «Ambassador Extraordinary for the City of San Francisco», τον όποιον του άπένευμε η νομοθετική άρχη της Καλιφορίας επί τη εύκαιρία της 75ης έπέτειου των γενεθλίων του, στα 1950. Στα 1952 άπεχώρησε από την ορχήστραν του Άγιου Φραγκίσκου με τιμές ήρωος, όπως τας χαρακτήρισαν οι Άμερικανοί. Κατά την διάρκεια βελώσεως που δόθηκε επί τη άποχώρησής του, μετά από τις διάφορες άμιλίες και άνάμεσα σε μια πολύ έγκάρδια άτμόσφαιρα σηκώθηκε πάνω και τους είπε με το γνωστό χιούμορ που τον χαρακτήριζε: «Καί τώρα θα σάς κάμω μετ' σοβαρή

δήλωσε. Λοιπόν, τὰ μαλιά μου ἀκόμα δὲν με ἐγκοπέλεισαν». Σὲ μιὰ μεγάλη βιτρίνα πού θρίσκειται στὴν αἴθουσα δοκιμῶν τῆς σχολῆς του σὸ Hancock, διαβάει κανεὶς ἀνάμεσα σὲ κομιά εἰκοσαρῖα καθρωμένους τίτλους καὶ τιμητικὲς διακρίσεις τὸ ἀκόλουθον ἀναμνηστικὸν δίπλωμα: "To Papa Monteux the San Francisco Symphony Orchestra". Ἀνάμεσα σὲ μερικὲς τιμητικὲς διακρίσεις πὸ θυμάμαι εἶναι δυὸ τιμητικὰ δοκτοράτα τῶν Πανεπιστημίων Ὁξφόρδης τῆς Ἀγγλίας καὶ τοῦ Maine τῶν Ἡν. Πολιτειῶν.

Στὴν Ἀμερικὴ ἐπίσης ἰδῆθηκαν ἀπὸ τὸν Monteux ἀρκετὰ ἔργα σὲ πρώτη ἐκτέλεση, ὅπως τὰ Le Tombeau du Couperin τοῦ Ravel, τὸ «ῥιόχωρο καπέλλο» καὶ «Νύχτες στοὺς κήπους τῆς Ἰσπανίας» τοῦ Falla, κ.ἄ. Στὰ τελευταῖα τρία χρόνια, σὲ ἡλικία 86 χρόνων ἀνέλαβε τὴν διεύθυνση τῆς συμφωνικῆς ὀρχήστρας τοῦ Λονδίνου, δίνοντας συναυλίες στὸ Φέστιβάλ Χάλλ. Μὲ τὴν φατωμένη καθοδήγησή του ἡ ὀρχήστρα αὐτὴ ἀπέκτιψε τὴ σταθερὴ ἐπίκριση τοῦ δύσκολου Ἀγγλικοῦ κοινῶ. Καὶ ἕως γράφει χαρακτηριστικὰ ἕνας κριτικὸς «ἡ ὀρχήστρα καὶ τὸ ἀκροατήριό της ἔγιναν τὰ εὐχαισιμὰ θύματα τῆς Μοντιτέιους».

Δὲν ὑπῆρξε μεγάλη ὀρχήστρα στὸν κόσμο πού νὰ μὴν εἶχε διευθύνῃ ὁ Monteux. Στὴν Γαλλίᾳ, τὴν Ἀγγλίᾳ, τὴν Ὀλλανδίᾳ, τὴν Γερμανίᾳ, τὴν Αὐστρία καὶ γενικὰ σ' ἄλλην τὴν Εὐρώπῃ καὶ τὴν Ἀμερικὴ πάνω ἀπὸ 100 συμφωνικὲς ὀρχήστρες εἶχαν περάσει κάτω ἀπὸ τὴ μαγικὴ του πακέτα σ' ἄλλῃ του τὴ σταδιοδρομίᾳ.

Ταξίδευε συνεχῶς, σ' ἄλλῃ τὴν Ἀμερικὴ καὶ τὴν Εὐρώπῃ, ἰδιαίτερα κατὰ τὰ τελευταῖα δέκα χρόνια παρὰ τὴν μεγάλῃ του ἡλικία.

Ὁ Monteux ἀγαποῦσε πάντοτε κάθε εἶδος καλλιμουσικῆς. Γι' αὐτὸ εἶναι γνωστὸς ὡς ἐξ ἴσου μεγάλος ἐρμηνευτὴς τῆς συμφωνικῆς μουσικῆς, τῆς ὅπερας καὶ τοῦ μπαλέτου. Διηύθυνε μὲ τὸν ἴδιον ἐνθουσιασμὸ τὸν Haydn λ.χ. ὅπως τὸν Berlioz καὶ τὸν Stravinsky. Τὸ πλουσιώτατο ρεπερτόριό του πού ἀνανεῶντο συνεχῶς ἐκτείνεται ἀπὸ τοὺς παλιούς συνθέτες, τοὺς Βιεννέζους κλασσικοὺς — ἰδιαίτερα ἀξοσημειώτες εἶναι οἱ ἐρμηνείες τῶν ἔργων τοῦ Μπαράν, καὶ τὸν ὅποιον συνδέετο σπᾶν νικατὸν του χρόνου, ὡς τοὺς ρομαντικοὺς τοὺς μα. συναλιστῆς, τοὺς Γάλλους ἱμπρεσιονιστῆς πού μὴν χάρισε μνημειώδεις καὶ ἀριστουργηματικὲς ἐκτελέσεις τῶν ἔργων τους, τοὺς μοντέρνους καὶ ὑπερμοντέρνους συνθέτες. Μὲ ἄλλους αὐτοὺς ἀσχολεῖτο μὲ τὸν ἴδιον ἐνθουσιασμὸ ὁ Monteux καὶ ἀπέδιδε μὲ τὴν ἴδια φροντίδα, δεξιότητι καὶ κατανόηση. Ἦταν προικισμένος ἐπίσης μὲ μιὰ καταπληκτικὴ μνήμη. Θυμάμαι πὸς μὰς διδάσκει πάντα χωρὶς πορτιούρα. Τὰ ἔφερε ὄλα ἀπ' ἔξω. Νέος ἀκόμα στὰ 1950 εἶχε ἀντικαταστήσει τὸν ἐκπέλει. στή τῆς θιάλας τοῦ Budapest Quartet, ὅταν γιὰ κάποιο λόγο δὲν μπόρεσε νὰ παρευρεθῇ ἐκεῖνῃ τὴ νύχτα στὸ κονσέρτο, παίζοντας χωρὶς δοκιμὴ καὶ ἀπὸ μνήμης τὸ μέρος τῆς θιάλας. Μεγάλῃ ἐντύπωσῃ εἶχε κάνει στοὺς Ἀγγλοὺς τὸ γεγονός πὸς σὲ ἡλικία 80 ἐτῶν εἶχε μάθει σὲ μικρὸ χρονικὸ διάστημα τὸ Enigma Variations τοῦ Elgar διευθύνοντάς τὸ ἀπὸ μνήμης, καὶ μάλιστα — κατὰ τοὺς μουσικοὺς τῆς ὀρχήστρας — πὸς ἦταν ἡ πλησιέστερη ἀπὸ ὅποιονδήποτε ἄλλῃ ἐκτέλεσε πρὸς ἐκεῖνῃ πού εἶχε δώσει ὁ ἴδιος ὁ συνθέτης.

Σὰν μαέστρος, ἤξερε ἀκριβῶς τί ζητοῦσε καὶ πὸς νὰ τὸ πετύχῃ με ἐλάχιστη προσπάθεια. Εἶχε δὲ μιὰ καταπληκτικὴ ἱκανότητα νὰ διαβάξῃ ἀνάμεσα ἀπὸ τίς γραμμὰς τίς πορτιούρας. Στὴν διεύθυνσή του δὲν ὑπῆρξε ποτέ ἐπιδεικτικὸς, οὔτε καὶ ἐπεδόθη ποτέ σὲ τσαρλατανισμοὺς καὶ θεατρ.

νισμοὺς. Ἀπ' ἐναντίας οἱ κινήσεις του ἦσαν πάντα μετρημένες καὶ τὴν διεύθυνσή του χαρακτηρίζε ἡ ἡρεμία ἐκεῖνῃ τοῦ ἀνθρώπου πού εἶναι ἀπολύτως σίγουρος γιὰ ὅ,τι κάνει. Δὲν ἐνδιαφερόταν ποτέ πὸς φαίνεται σὸ κοινὸ, λέγουσι οἱ κριτικοὶ του. Ἡ χρῆση τοῦ ἀριστεροῦ χεριοῦ ἦταν πολὺ μετρημένη πῶς καὶ ἡ ἐλάχιστη κίνησή του θὰ ὑπενθύνει τοὺς ἐκτελεστὰς γιὰ κάτι καλὰ προαρισκοεασμῶνο καὶ ὑπολογισμένο. Ὅταν τὸν εἶχα δῆ ἐπανειλημμένα στίς δοκιμὲς μὲ πόση ἡρεμία καὶ μὲ πόσο μετρημένες καὶ κολλοζυγισμένες κινήσεις ἀλλάζε ὅπως ἤθελε τὸν ἦχο τῆς ὀρχήστρας, εἶδα παράλληλα εἰς ἔνωσις μὲτα μου τὸ θαῦμα μίᾳς ἰδιοφυίας πού πέρασε μέσα ἀπὸ στάδια πείρας καὶ ἀριστερίας μίᾳς ὀλοκλήρης ζωῆς.

Οἱ σχέσεις του μὲ τὴν ὀρχήστρα καὶ μὲ τοὺς συνεργάτες του ἦσαν πάντα ἀριστες. Ποτέ δὲν ἀναφέρεται πὸς ὑπῆρξε τυραννικὸς μὲ τοὺς ἐκτελεστὰς του ἢ πὸς ἔχανε τὸν αὐτοέλεγχό του σπάζοντας πακέτες καὶ τὰ παρόμοια. Τουναντίον ἦταν ἀνθρώπος γλυκίος, ἀγαπητὸς καὶ σεβαστὸς ἀπ' ὄλους τοὺς συνεργάτες του. Ὁ Weschisberg ἀναφέρει πὸς εἶχε δεῖ πολλὰς φορὲς δύστροπος ἐκτελεστὲς νὰ αἰσθάνονται ἰδιαίτερα χαρὰν διότι θὰ ἐπαίζον κάτω ἀπὸ τὴν διεύθυνσή του, ὅπως καὶ σπριμμένους managers ὀρχηστρῶν νὰ γελοῦν τὰ μάτια τους ὅταν μιλοῦσαν γι' αὐτὸν ἢ ὅταν ἐπρόκειτο νὰ συνεργαστοῦν μ' αὐτόν. Μερικοὶ κριτικοὶ παρομοίωσαν τὸν κοντόσχομο μαέστρο μὲ τὸν μεγάλο μιστάκα σὸν ἕνα καλοκάγαθο διευθυντὴ γαλλικοῦ ξενοδοχείου.

Στίς δοκιμὲς δὲν τυραννοῦσε ποτέ τοὺς ἐκτελεστὰς του μὲ μακρογορίες καὶ παρομοιώσεις. Σπα. ματοῖσε τὴν ὀρχήστρα ὡσάκις ἐχρειάζετο καὶ ἡ τραγουδοῦσε μὲ τὴν δδύνωση φωνῆς πού ἐκεῖνο πού ἤθελε νὰ γίνῃ ἢ σὲ λίγες μόνο φράσεις εἶλεγε ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἦτο ἀπόλυτος ἀναγκαῖο νὰ λεχθῇ.

Στὰ 70 χρόνια τῆς σταδιοδρομίᾳ του οὐδέποτε ἔχασε ἔστω καὶ μιὰ πρόβα ἢ παράσταση. Ὅταν πρὶν λίγα χρόνια πού συνέθη ἕνα αὐτοκινητικὸ δυστύχημα σὲ μιὰ τουρνὲ μὲ τὴν συμφωνικὴ ὀρχήστρα τῆς Βουαρῆνς, πού τοῦ στοίχισε τὸ σπάσιμο τεσσάρων πλευρῶν, οἱ γιατροὶ τὸν συνεβούλευσαν νὰ μείνῃ στὸ κρεβάτι. Ὁ Monteux ὅμως τοὺς ἔπεισε νὰ τοῦ δέσουν προσωρινὰ τίς πλευρὲς του καὶ τὴ νύχτα διήσθουσε τὴ συναυλία.

Στὰ 1942 ἔγινε ἀμερικανὸς πολίτης καὶ ἐγκατεστάθη στὸ Hancock μαζὶ μὲ τὴν ἀμερικανίδα γυναίκα του. Τὸ κατάφυτο καὶ ἀραιοκατοικημένο Hancock στὴ βόρεια πολιτεία τοῦ Maine, μὲ τὴν ἀγρία ὀμορφίᾳ τῆς γύρω φύσης καὶ τὸ ἄριστο καλοκαίρι τοῦ κίλιμα, ἀποτέλει ἰδεώδες θέρετρο γιὰ τοὺς Νιουορκέζους. Ἐκεῖ ὁ Monteux ἀνάμεσα σ' ἕνα θαυμασίον περιβάλλον ἱδρυσε τὴν περίφημῃ σχολή του, πού λειτουργεῖ τὸν Αὐγουστο καὶ πού θρίσκειται λίγα μέτρα μακριὰ ἀπὸ τὸ σπίτι του, «the Domaine du Grand Lapin». Ἡ σχολὴ αὐτὴ δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ ξύλινη αἴθουσα πού χωρεῖ περὶ τὰ 300 πρόσωπα μὲ μιὰ σκηνὴ γιὰ τὴν ὀρχήστρα καὶ μερικὲς σειρὲς πάγκους γιὰ καθίσματα. Ἐκεῖ συναθροίζονται κάθε καλοκαίρι διευθυντὴ ὀρχήστρας μὲ πείραν ἢ καὶ ἀρχάριοι ἀλλὰ καλοὶ μουσικοὶ γιὰ νὰ διδασθῶν ἀπὸ τὸν μεγάλον αὐτὸν δάσκαλο τὴν τέχνη τῆς διεύθυνσεως, ὅπως τὴν ἔφερε καὶ τὴν ἀντιλαμβανόντων ὁ ἴδιος. Πολλὰς φορὲς ἀκούσα καὶ γίνετα λόγος γιὰ τὴν περίφημῃ αὐτῇ σχολῇ. Συναίτησα καθ' ὅλον τὸ ταξίδι μου στὴν Ἀμερικὴ ἀρκετὰ πρόσωπα πού διηθῶνταν πανεπιστημιακὲς ἢ κοινοτικὲς ὀρχήστρες διαφόρων πόλεων πού εἶχαν παρολογοῦσθῃσι γι' ἀρκετὰ χρόνια ἐκεῖ νὰ μὲ μιλοῦν γιὰ τὴν σχολὴ αὐτὴ με ἐνθουσιασμὸ.

Τό προσωπικόν τῆς σχολῆς ἀποτελοῦσαν ὁ ἴδιος, ἀπόλυτος ὄργανον γιὰ τὸ κάθε τι, ἕνας ἐπιμελητὴς καὶ μιὰ γραμματεὺς.

Ἄπὸ τούτων μαθητῶν τοῦ ὀ Monteux ζητοῦσε νὰ διαβάξουν ἐκ πρώτης ἱμέρας ὅποιαδήποτε γραμμὴ τῆς παρτιτούρας, νὰ κάνουν ἀρμονικὴ καὶ μορφολογικὴ ἀνάλυση ἐνὸς ἔργου καὶ νάχουν μιὰ ἐπαρκῆ τεχνικὴ κινήσεων. Στὶς τάξεις τῶν ἀκουστικῶν καὶ τῆς μουσικῆς ὑπαγόρευσε ζητοῦσε νὰ γράφωμε δύσκολα μουσικὰ κομμάτια ποῦ ὁ ἴδιος ὑπαγόρευε στὸ πιάνο. Θυμᾶμαι πῶς τὶς τελευταῖες μέρες μᾶς ὑπαγόρευσε νὰ γράφωμε τὴν συνοδεία τραγουδιῶν τοῦ Debussy. Ζητοῦσε ἐπίσης ν' ἀναγνωρίσουμε ὅλες τὶς λαθασμένους νότες μᾶς ὀρισμένης παρτιτούρας ποῦ παίζονταν στὸ πιάνο. Στὴν διευθύνση, ὁ μαθητὴς - μαέστρος ἔπρεπε νὰ ἦταν σὲ θέσιν νὰ ἐξασκήσῃ ἀπόλυτον ἔλεγχο ἐπάνω εἰς τὴν ὀρχήστρα. Νὰ διορθώσῃ λ.χ. λαθασμένους νότες, νὰ δώσῃ ἐγκαίρως καὶ καθαρὰ οὐσιώδεις ἐντράτες ὀργάνων, νὰ εἰσηγηθῇ δοξαρισμοὺς κλπ. Ὁ ἴδιος ὁ Monteux καθόταν πίσω ἀπὸ τὴν ὀρχήστρα ὥστε νὰ βλέπῃ ἀπὸ μπροστὰ τὸν μαθητὴ - μαέστρο. Σπαματοῦσε μὲ ἕνα δὺ κτύπους τῶν χερῶν του τὴν ὀρχήστρα, ὁσάκις ἦτο ἀνάγκη, γιὰ νὰ εἰσηγηθῇ λ.χ. τὴ δικὴ του ἐρμηνεία σὲ ὀρισμένα μέρη, συχνὰ ὅμως γιὰ νὰ διορθώσῃ τὸν μαέστρο ἢ καὶ τὴν ὀρχήστρα σὲ ζητήματα τεχνικῆς. Σὲ τέτοιες περιπτώσεις ἦταν σύντομος καὶ ἔβγαλε πάντα τὸ ἀδύνατον σημεῖο. Κινήσεις ἀσκοπικῆς καὶ χωρὶς σημασία ἐπιστοιμάνοντο καὶ ἐπεκρίνοντο ἀπὸ τὸν Monteux. Ἐκεῖνο γιὰ τὸ ὅποῖον ἐνδιαφερόταν κυρίως ἦταν ἂν ὁ διευθύνων μποροῦσε νὰ δώσῃ τὴν οὐσίαν τοῦ πράγματος ἀφήνοντας κατὰ μέρος λόγῳ ἄλλης φωνῆς χρόνον τὶς λεπτομέρειες καὶ τὸ ραφινάρισμα. (Πλήρης πρόβα ἐνὸς ἔργου γίνονταν μόνο στὴ περίπτωση ποῦ τοῦτο θὰ ἀποτελοῦσε μέρος τοῦ προγράμματος ἐβδομαθιακῆς συναυλιακῆς ποῦ γινόταν, γιὰ τὸ κοινὸ καὶ στὴν ὁποία διηύθυναν παλαιοὶ μαθηταί). Δὲν συγχωροῦσε ὅμως τὶς περιπτώσεις κατὰ τὶς ὁποῖες ὁ μαθητὴς - μαέστρος δὲν μποροῦσε νὰ ἐξασκήσῃ ἔλεγχο ἐπάνω σὲ λαθασμένους νότες ἢ νὰ δώσῃ σωστά τὶς ἐντράτες τῶν ὀργάνων.

Συχνὰ ἀπὸ τὴν διδασκαλία δὲν ἔβγαλε καὶ ἡ σχετικὴ δόσις τοῦ χιούμορ. Ἔτσι ὅταν κάποιος μιὰ φορὰ σήκωσε ψηλά τὰ χέρια του γιὰ ν' ἀρχίσῃ τὴν 1η συμφωνίαν τοῦ Σιούμαν ὁ Monteux παρετήρησε: «Κοίταξε καλά στὴν παρτιτούρα νὰ δοῦμε. Λέει πούθεν ὁ Σιούμαν ὅτι πρὶν ν' ἀρχίσωμε πρέπει νὰ πετάσωμε;». Σὲ μιὰ ἄλλῃ περίπτωση ὅταν κάποιος ἄλλος δὲν ἔβριξε στὰ τύμπανα νὰ παίξουν στὴν ὥρα τους, ἀλλὰ ὁ ἐκτελεστὴς, πεπειραμένος, μπήκε μόνος του, ὁ Monteux παρετήρησε: «Βάζε τὸν Gordon, γιατί μπορεῖ καὶ νὰ μὴ ξέρῃ καλά τὸ μέρος του». (Ὁ Gordon Peters εἶναι ὁ τυμπανιστὴς τῆς συμφωνικῆς τοῦ Σικάγου, ἕνας ἐξαιρετὸς μουσικὸς καὶ μαθητὴς τοῦ Monteux στὴ διευθύνση ὀρχήστρας γιὰ 11 χρόνια. Βρισκόταν μέσα στὴν ὀρχήστρα τὶς ὥρες ποῦ δὲν διηύθυνε).

Συχνὰ κατὰ τὴν διδασκαλία ἀκούσαμε εὐφρεῖς παρατηρήσεις, ὅπως τὴν ἀκόλουθη: Ὅταν μιὰ μέρα ὁ David Zinman — μιὰ πραγματικὴ μεγαλοφυΐα, ἕνα ζωντανὸ δημιουργία τοῦ Monteux, ποῦ ἄρχισε ἦδη κατὰ τὰ τελευταῖα δὺ χρόνια νὰ χαίρῃ πανευρωπαϊκῆς φήμης — ἔκανε δοκιμὴ τοῦ κοντσέρτου τοῦ Μπράμς μὲ σολίστα κάποιον παιδί ἀπὸ τὸ Ἴράκ, σὲ μιὰ δὺ περιπτώσεις ἡ ὀρχήστρα καὶ τὸ ὄλογο ὄργανον ἰδὲν θρῆσκόντουσαν μαζί. Στὴν τρίτη περίπτωση ὅμως σταμάτησε καὶ ἐρώτησε τὸν Monteux μὲ κάποια δυσφορία: «Well, what shall we do now, shall I follow him or

he follows me?» Τότε ὁ Monteux στάθηκε γιὰ λίγο, χαμογέλασε μέσα ἀπὸ τὸ μύστακά του καὶ εἶπε χαρακτηριστικὰ μὲ τὰ σπασμένα Ἀγγλογαλλικὰ του: «Don't follow him, just be with him.»

Ἄναμεσα ἀπὸ ἕνα καθορισμένον κατάλογο ἔργων ποῦ περιλάμβανε συνθέτες καὶ στίλ διαφόρων ἑποχῶν ἀπὸ τοὺς Bach καὶ Handel ὡς τοὺς Wagner καὶ Richard Strauss, ὁ Monteux ὑπεδείκνυε στὸ καθ' ἕνα χωριστὰ τὸ ἔργο ποῦ θὰ δοκίμαζε μὲ τὴν ὀρχήστρα. Ἐξαιρετὴ ἀποτελοῦσαν πάλιν οἱ παλαιοὶ μαθηταί ποῦ διάλεξαν συνήθως μόνον τοὺς ἀπὸ τὸν κατάλογο τὰ ἔργα ποῦ ἤθελαν νὰ διευθύνουν.

Ἄπατοῦσε πλήρη γνώση τῆς παρτιτούρας. Ἡ προπαρασκευὴ τῆς ἔπρεπε νὰ γίνῃ σὲ 3 ἢ 4 χρονικὸ διάστημα. Ἔτσι μποροῦσε νὰ ἐλέγξῃ τὴν ἱκανότητα τοῦ καθ' ἑνὸς σὲ τὰ ἀπομνημονεύη. Ἡ ἐντασὴ στὴ μελέτῃ ἦταν προμετρητὴ, γιατί οἱ κείνοι δὲν ἤθελαν νὰ ἐρεθῇ στὴν δυσάρεστη θέσιν ν' ἀκούσῃ τὸ δυσάρεστο «Don't you know your score?» Παρ' ὅλα τὰῖτα μερικαὶ καὶ ἴδιοι παλαιοὶ καὶ πεπειραμένοι μαθηταί εἶχαν τὴν ἱκανότητα νὰ ἀπομνημονεύσουν ὀλόκληρο συμφωνικὸ ἔργο σὲ 3 ἢ 4 μέρες καὶ νὰ τὸ διευθύνουν ἀπὸ μνήμης. Ἡ δύναμη τοῦ ἀξιαγάπητου αὐτοῦ γ' ὄρου ὡς δεσφάλου θρῆσκόταν σὲ νὰ ἐμφυσῆσῃ στοὺς μαθητὴς τὴν ἀγάπῃ στὴ μουσικὴ, νὰ τοὺς κεντρίσῃ τὸ ἐνδιαφέρον νὰ ἐμβαθύνουν στὰ μουσικὰ τῆς τέχνης αὐτῆς κ' ἔτσι χωρὶς νὰ τὸ καταλάβουν νὰ τοὺς σπρώχνῃ σ' ἐπίμονη μελέτῃ. Ὡς ἀντάλλαγμα γ' αὐτῆς τοῦ τῆ προσφορὰ εἶχε τὴν ἀπέραντη ἀγάπῃ, τὴν ἐκτίμησιν καὶ τὸν θαυμασμό τους.

Ἐνα πολὺ ἐνδιαφέρον θέσιμα παρουσιαζε ἡ αἰθουσα κατὰ τὴν ὥρα τῶν δοκιμῶν ὅπου 6 ἢ 7 μαθηταί καθημερινῶς εἶχαν τὴν σειρῆν των νὰ διευθύνουν ὁ ἕνας κατόπι τοῦ ἄλλου καὶ οἱ ὑπόλοιποι χωμένοι μέσα στὶς παρτιτούρες τους προσπαθοῦσαν νὰ σημειώσουν κάθε παρατήρησιν ἢ ὑπόδειξιν του.

Οὐδέποτε θυμᾶμαι νὰ ἔχασε πρόβα, παρουσιαζόταν δὲ ἀκριβῶς στὴν ὥρα του ἔτσι ποῦ κάποτε ὁ ἐπιμελητὴς ἀναγκαστόταν νὰ παρατηρῇ λ.χ. «Ὅταν λέμε κύριοι 3 ἢ ὥρα ἡ πρόβα, ἐννοοῦμε τρεῖς παρὰ δέκα διὰ νὰ εἴμεθα κορυθισμένοι καὶ ἔτοιμοι στὰς θέσεις μας ν' ἀρχίσωμε τρεῖς ἀκριβῶς, ὥστε νὰ μὴν ἔχωμε τὸν maître νὰ περιμένῃ».

Πολλὰ στιγμιότυπα καὶ ἐπεισόδια θὰ μπορούσαν νὰ λεχθῶν σχετικά μὲ τὶς ἐντυπώσεις καὶ τὴν πολυτιμὴν πείρα ποῦ εἶχα στὴν περιήρησιν αὐτῆς σχολῆς, μὲ ἐντυπώσεις ἀπὸ ἕνα περιβάλλον ποῦ βασίλευε ἡ ὑψηλὴ τέχνη κ' ἡ εὐγενεὴ ἀμιλλὰ, ἀπὸ ἕνα περιβάλλον μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἐδέσποζε ἡ γλυκειὰ καὶ γαλήνια μορφὴ τοῦ μικροσφαιροῦ ἀλλὰ μεγαλοφυοῦς αὐτοῦ δημιουργοῦ, ποῦ πέρασε στὴν αἰωνιότητα.

Λ. ΣΙΤΑΡΟΣ

ΕΚΛΕΚΤΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

Ο ΔΙΑΒΟΛΟΣ *

Ὁ διάβολος, ὁ ὁποῖος ἦτο ζωγραφισμένος ἐπὶ τοῦ καταρριφθέντος Τουρκικοῦ ἀεροπλάνου δὲν ἀπῆχει τὰ αἰσθήματα τοῦ νεαροῦ Τούρκου ἀεροπόρου ποῦ ἐπέτρωτο νὰ εἶρη οἰκτρὸν θάνατον ἀφοῦ τὸν ἐσχόλασε προηγουμένως εἰς

* Ἄρθρο «Ἐλευθερίας» (Κύπρου) 11.8.64

άθωα γυναικόπαιδα. Και αυτά και ο ίδιος ήταν θύματα ενός κοινού έχθρου της ανθρωπότητας, του ιμπεριαλισμού. Ο σατανάς έδιδεν ανάγλυφον την εικόνα του άπαισίου Αμερικανοαγγλικού ιμπεριαλισμού, μετημφιεσμένου εις μίαν οργάνωσιν που άποκαλείται ΝΑΤΟ και είναι άδίστακτος εις την εφαρμογήν όμής βίας όταν αϊ έντολά του, αντίθετοι προς τας άρχάς τας όποίας διακηρύττει ότι πρεσβεύει, περιφρονούνται. Έπληξεν άνοικτιμότως την μικράν Έλληνικήν και Χριστιανικήν Κύπρον ο Αμερικανοαγγλικός ιμπεριαλισμός και έβαψε την γην της με τó άθών αίμα εκατοντάδων άμάχων πολιτών, άνδρών, γυναικών και παιδιών, άκόμη και βρεφών. Κατέρριψεν εις έρείπια ώραιότατα πλην πτωχότατα χωρία και κομπούλεις της γραφικής Τηλλυρίας και της Πάφου, και παρέδωκεν εις τó πύρ και τόν σάδηρον και νοσοκομειακά άκόμη αντίσκηνα καθ' όν χρόνον εις ταύτα ένοσηλεύοντο πρόσωπα χεροπαλαιόντα.

Προέβαλεν άρχικώς με μευδιάματα Μεριστοφελή ο ιμπεριαλισμός και καταταλισμός, όπως τόν έπικρασιότην τά συμφέροντα εκείνων που έλέγγον τας μετοχάς τών πετρελαίων και του χάλυδου, τας τηλεόρασεις και τας έφημερίδας της Βρετανίας και της Αμερικής. Ήσαν χρήσιμα τά μευδιάματα δι' αυτόν προκειμένου να παρασύρη την νεαράν Κυπριακήν Δημοκρατίαν εις την παγίδα του ΝΑΤΟ. Ο σατανάς μετρυφώθη τότε εις τόν Μπάλ και τόν Πικαρντ, άλλα δέν επέτυχε τού σκοπού του. Έπεστρατεύθησαν έν συνέχεια αϊ άπειλά και αϊ εκβιασμοί διά να συναντήσουν παρομοίαν τύχην. Απέμεινε ο πόλεμος. Τόν προανήγγειλαν ο Τζόνσον και ο Χιομπ εις τόν κ. Παπανδρέου κατά την πρόσφατον εις Ουάσιγκτόνα και Λονδίνον έπίσκεψίν του. Ο Έλλην Πρωθυπουργός φαίνεται, ότι δέν έστώθισε καλώς τας προειδοποιήσεις του Τζόνσον και του Χιομπ, ότι ή θεοσατανίς τών Τουρκία θά έκήρυσσε τόν πόλεμον κατά του Έλληνισμού. Ήθελε να τούς βλέπη τόν μεν πρώτον ως κήρυκα της ειρήνης και ως ανθρωπιστήν, ως ήτο ο προκάτοχος του Κένεντυ, τόν δε δεύτ' ως άγιον άνθρωπον, αναγινώσκοντα την Βίβλον εις τόν Καθεδρικών ναόν του Γουεστμίνστερ. Τά δραματικά γεγονότα έναντιον της μαρτυρικής Κύπρου, που εξελίχθησαν εις μεγάλην διά την Χριστιανοσύνην ήμέραν, κατά την όποιαν όμως ο μεν Τζόνσον έψυχαγωγείτο περιθάλπων τας αγελάδας του και τούς σκύλους του εις τó άγρόκτημα του Τέξας, ο δε δεύτερος άνεπαύετο άλιεύων σολομούς εις λίμνην της Σκωτίας, έπεισαν ποία ήσαν τά καταχθόνια σχέδιά των.

Έκπρόσωποι του άδυσωπλήτου ιμπεριαλισμού και αϊ δύο, άνέθεσαν εις Τούρκου στρατιωτικών και πολιτικών, τόν Ίνονού, του όποιου ή δλη σταδιοδρομία είναι συνυφασμένη με γενοκτονίας εις βάρος των Έλλήνων, των Αρμενίων και όλων των με ονοτήτων εις την βάρεον χώραν του, να κτυπήση άνελεήτως την

Κύπρον διά λογαριασμόν ιδικών των. Και την εκτύπησε με δολοφονικά όπλα ίδια των, χωρίς οίκτον και χωρίς διάκρισιν. Έπληξε με ροκέτας, με πολυβόλα, με έμπρηστικά βόμβας τύπου «ναπάλμ» γυναικόπαιδα μιάς μικράς Νήσου, ή όποία μόλις προδ άλλων μηνών ήρησε να προπαρασκευάζεται άμυντικώς. Ήργισεν αυτή να λάβη μέτρα άμύνης, διότι έδωκεν υπερβολικήν πίστιν εις τó Συμβούλιον Ασφαλείας, τó όποιον άπεδείχθη όργανον του αίμοβόρου ιμπεριαλισμού, με μοναδικήν εξαίρεσιν την Ρωσίαν και την Τσεχοσλοβακίαν. Έδωσε τóσην πίστιν εις τó Συμβούλιον Ασφαλείας, ή Κύπρος, ώστε να ένθιμηθή την ύστατην μόνον στιγμήν την Σοβιετικήν Ένωσιν και τά Άραβικά Κράτη.

Είναι ειλημμένη ή άπόφασις των Αμερικανών και των Αγγλων ιμπεριαλιστών να δολοφονήσουν τόν Κυπριακόν Έλληνισμόν όλόκληρον ή να τόν εξαναγκάσουν διά της βόμβας να εγκαταλείψη την γην, την όποιαν κατοικεί από τεσσάρων χιλιάδων έτών και την άρδεύει με τó αίμα και τόν ιδρώτά του διά να την μετατρέψουν εις «άβύθιστον αεροπλανοφόρον» εις ό,τι ο Τζόνσον προκθές περιέγραψεν ως σφαιραν έπικροσής ιδικήν του. Δέν θά φειστή ούτε της Ελλάδος ο ιμπεριαλισμός άρα ή γρήγορα έφ' όσον μετέχει του ΝΑΤΟ. Διότι δέν ύπάρχουν εις τούς κόλπους της δολοφονικής αυτής συμμαχίας φιλικώς διακειμένα προς τόν Έλληνισμόν Κράτη. Πλην της Ίσλανδίας, όλα τά άλλα μέλη της διάκεινται φιλικώς προς την Τουρκίαν. Τά άλλα Μέλη μισούν τόν Έλληνισμόν και πρέπει και ούτος ν' άρχίση να μισή πλέον.

Τó δίλημμα, τó όποιον αντιμετωπίζει ο Κυπριακός Έλληνισμός κατά τας δραματικές αυτές στιγμάς είναι στυγνόν. Ή θά υποκίνη ή θά άποθάνη. Μέση λύσις δέν νομίζομεν να ύπάρχη. Διότι ή μέση λύσις, όπως την επιδιώκουν οί Αγγλοαμερικανοί διά της διπλής Ένώσεως θά απέτελει άλλως την άπασχην νέας καταθλιπτικής φάσεως έναντιον του Έλληνισμού και παντός του Έλληνικού. Ή ιστορία της τελευταίας πεντηκονταετίας μαρτυρεί περί των προθέσεων των λεγομένων δυτικών συμμάχων έναντι του Έλληνισμού. Δέν είναι ή Ρωσία που άπειράσθη τας έθνικώς συμφοράς του. Διότι και ή ίδια έγνώρισε τας συνετίαις της δράσεως κοινού έχθρου. Έάν λοιπόν ο Έλληνισμός όλόκληρος θελήση να άντλήση μαθήματα από την πικράν έμπειρίαν του παρελθόντος, θά ήμπορέση να εξη τόν όρθόν δρόμον της άμύνης και της ειρήνης. Αυτόν τόν δρόμον κατά την γνώμην μας ακολουθοΰν σήμερα μόνον ή μεγάλη Σοβιετική Ένωσις και οί σοσιαλιστακοί λ οι που είναι άρκετά ισχυροί διά να μη τολμά ο είδεχθής ιμπεριαλισμός να τούς θέξη, και συζούν τóσον άδελφικώς ώστε να μη άλληλοϋποβλέπονται ως οί συνεταίροι του ΝΑΤΟ. Ή Κύπρος δέν άνήκει εις τó ΝΑΤΟ. Έφ' όσον δε τó Συμβούλιον Ασφα-

λείας, υπό την πίεση των Ἀγγλοαμερικανῶν, ἔχι μόνον ἀπέφυγε νὰ προσεταιρευθῆ τὴν Κυπριακὴν Δημοκρατίαν ἀλλὰ καὶ ἔσπασε καὶ εἰς τὸν κ. Παπανδρέου καὶ εἰς τὴν ἰδίαν παγίδα διὰ νὰ διακοποῦν ἐπαχειρήσεις εἰς μίαν ἀποφασιστικὴν φάσιν αὐτῶν, καὶ διευκολυνθῆ ὁ ἐπαδρομεὺς νὰ βομβαρδίσῃ καὶ κανονοβολήσῃ ἀμάχους πληθυσμούς, ὁρθῶς ἔπραξεν ἡ Κυπριακὴ Κυβέρνησις νὰ ἐπικαλεσθῆ ἕστω καὶ τὴν δωδεκάτην ὥραν τὴν στρατιωτικὴν βοήθειαν τῆς Ρωσσίας καὶ ἄλλων χωρῶν.

Ὁ Τζόνσον δηλοῖ, ὅτι ἄκρως ἐπικίνδυνος κατάστασις θὰ ἐδημιουργεῖτο εἰς περιπτώσιν ἐπεμβάσεως τῆς Ρωσσίας. Τὴν ἐπικίνδυνον ὁμως κατάστασιν δὲν εἶναι ἡ Ρωσία πού τὴν ἐδημιούργησεν ἀλλὰ ἡ Τουρκία διὰ τῆς δολοφονικῆς ἐπεμβάσεώς της, τὴν ὁποίαν ὑπεστήριξαν ἀπροκαλύπτως οἱ Ἀγγλοαμερικανοί, ἐφοδιάσαντες μάλιστα τὴν Τουρκικὴν ἀεροπορίαν, μὲ ἀεροπλάνα νεωτάτου τύπου καὶ χάριτας «στόχων» εἰς τὴν Κύπρον. Ἡ Κύπρος ὀφείλει κατὰ τὴν γνώμην μας νὰ δεχθῆ πάσης φύσεως στρατιωτικὴν βοήθειαν ἐκ μέρους τῆς Ρωσσίας καὶ οἰωνόητοτε ἄλλων Δυνάμεων προθύμων νὰ τὴν παράσχουν καὶ νὰ διακόνῃ ἀκόμη διπλωματικὰς σχέσεις μετὰ τῶν Ἀμερικανῶν, τῶν Ἀγγλων καὶ τῶν Τούρκων σφαγέων της, τὸ ταχύτερον. Ἰπάρχει ἐπὶ τέλους καὶ Θεός. Αἱ κατάροι τοῦ Κυπριακοῦ Ἑλληνισμοῦ συνοδεύουν σήμερον τοὺς δολοφόνους. Θὰ πληρώσουν οὗτοι ὀπισθόητοτε εἰς τὸν Θεὸν διὰ τὸ μεγαλύτερον ἔγκλημα πού ἀναφέρει ἡ ἱστορία. Δὲν θὰ τοὺς σώσῃ ὁ Φαρισσαϊσμός των ὅπως τὸν ἐκεδηλόνων ὁ Χιούμ εἰς τὸν Καθεδρικὸν ναὸν τοῦ Γουεστμίνστερ, ὁ Τζόνσον εἰς τὴν Πρεσβυτεριανὴν ἐκκλησίαν, εἰς τὴν ὁποίαν προσεύχεται ὑποκριτικῶς, καὶ ὁ Ἰννοῦ εἰς τὸ τέμενος, εἰς τὸ ὅποιον μετέστρεψε τὴν Ἀγίαν Σοφίαν.

ΓΕΝΙΚΑ

ΑΝΑΜΝΗΣΤΙΚΑ ΜΕΤΑΛΛΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ 5ην ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΗ ΕΚΘΕΣΗ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

Στις 4 Ἰουλίου ἐπεδόθησαν εἰδικὰ ἀναμνηστικά μετὰλλια στοὺς 4 Κύπριους ζωγράφους Ἐάνθο Χατζησαωτηρίου, Κώστα Ἀθερκίου, Ἀνδρέα Χρυσό καὶ Φῶτο Χατζησαωτηρίου (οἱ δύο ἦσαν παρόντες) πού ἐξέθεσαν πίνακας τους στὴν 5ην Μεσογειακὴν ἔκθεσιν τῆς Ἀλεξανδρείας. Ὁ Ἐάνθος Χατζησαωτηρίου ἔτυχε 50λίρου βραβείου γιὰ τὸν πίνακά του «Ὁ χορὸς τῆς στάμνας». Τὸν πίνακα ἐδώρησε σὸ Τμήμα Πνευματικῆς—Πολιτιστικῆς Ἀναπτύξεως τῆς Ε.Κ.Σ.Κ. Ἡ συγκέντρωσις ἔγινε σὸ Μεγάλον Συνοδικὸ τοῦ Παλασοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ Μεγάρου καὶ μίλησαν σ' αὐτὴν ὁ δρ Κ. Σπυριδιάκης καὶ Χρ. Παπαχρυσόστομος.

ΚΥΠΡΙΟΙ ΠΟΗΤΕΣ ΣΤΗΝ ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΠΟΙΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΜΙΧ. ΠΕΡΑΝΘΗ

Στὴν τρίτομην «Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἀνθολογίᾳ Ποιήσεως» τοῦ Μιχ. Περάνθη, μιὰ νέα ἔκδοσις πού καλύπτει τὴν ποιησὴ μας ὡς πρὸ 1964, περιλαμβάνονται καὶ οἱ ἐξῆς Κύπριοι, ἐνταγμένοι μετὰ τὸ

σύνολο τῶν νεοελλήνων ποιητῶν: Γλαῦκος Ἀλιθέρης, Τεῦκρος Ἀνθίας, Παῦλος Βαλδοσαερίδης, Πυθαγόρας Δρουσιώτης, Ἰντιάκος, Μάνος Κράλης, Νίκος Κρανιδιώτης, Παῦλος Κριναῖος, Γιάννης Λεύκης, Δημ. Λιπέρτης, Ἐάνθος Λυσιώτης, Σίμος Μενάρδος, Βασίλης Μιχαηλίδης, Κώστας Μόντης, Ἄντης Περνάρης, Θεοδόσης Περιδῆς, Κύπρος Χρυσάνθης.

CAHIERS DU SUD

Στὸ τεύχος ἀρ. 377 τοῦ γαλλικοῦ περιοδικοῦ Cahiers du Sud δημοσιεύονται ἐπιστολές τοῦ Νίκου Καζαντζάκη, μεταφρασμένες στὰ γαλλικά ἀπὸ τὸν κ. Roger Millieux Ὁ κ. Millieux πρῶτα τις παρυσίασε μετὰ τὴν ἐλληνικὴν τους μορφὴν τὸ κυπριακὸ κοινὸ σὲ διαλέξεις του τὸ 1962.

ΕΘΝΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Ἀπὸ ὁμάδα Κυπρίων ἐπιστημόνων ἰδρύθηκε «Κυπριακὴ Ἐθνολογικὴ Ἐταιρεία» μὲ σκοπὸ τὴ μελέτη τῶν ἐθνολογικῆς φύσεως προβλημάτων τῆς Κύπρου κυρίως.

ΣΤΟ «ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΜΕΤΩΠΟ» ΤΗΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ

Στὸ «Λογοτεχνικὸ Μέτωπο» τῆς 27.2.1964, ἀργάνου τῆς Ἑνώσεως Βουλγάρων Λογοτεχνῶν πού ἐκδίδεται στὴ Σόφια δημοσιεύονται τὰ ἐξῆς γιὰ τὴν Κύπρον: (α) Ὁ ρόλος τοῦ λαοῦ, ὁ Κώστας Βάρναλης γιὰ τὴν Κύπρον (β) Κυπριακὴ Ποίηση, τρία ποιήματα Κυπρίων (Ν. Κρανιδιώτη «Τὰ καράβια», Χρ. Γαλοτόπουλου «Ὀκτάστιχο» καὶ Κ. Χρυσάνθη «Ὀῦριος ἀνεμοσ» (πού εἶναι ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴ Μετ' ἀναστάσεως Ἀρχαίων Κυπρίων) μεταφρασμένα ἀπὸ τὸν Γεώργιου Μίσκωφ καὶ (γ) Περιλήψῃ δὴ ἀρθρῶν τοῦ Μελῆ Νικολαΐδη, σχετικῶν μετὰ τὸ λογοτεχνικὸ συνῆδρο τῆς Σόφιας, πού δημοσιευτήθηκαν στὴ «Νέα Ἐποχὴ» (Κύπρος).

ΜΕΓΑΛΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ

Στὸ τεύχος 26 τόμ. 1 (ΕΛΛΑΣ) τῆς Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαίδειας τοῦ Πυρσοῦ (δεύτερη ἔκδοσις) ὁ Δημ. Γιάνκος περιλαμβάνει στὸ ἄρθρο του Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία καὶ τοὺς Κυπρίους Βασίλη Μιχαηλίδη, Δημ. Λιπέρτη, Γλαῦκον Ἀλιθέρη, Ἐάνθο Λυσιώτη, Τεῦκρον Ἀνθίας, Παῦλο Κριναῖο, Πυθ. Δρουσιώτη, Ν. Κρανιδιώτη, Κ. Μόντη, Κύπρον Χρυσάνθη καὶ Αὐγὴ Σακαλλῆ.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Θρακικά Χρονικά (Ἐάνθη) ἀρ. 14 — Κριῖκος (Λουδῖνο) ἀρ. 161 — Μουσικὴ Παιδεία (Ἀθήνα) ἀρ. 8 — Cyprus To-day (Supplement) ἀρ. 4 (3 σειρά) — Δελτίον Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας (Ἀθήνα) ἀρ. 8 — Φιλολογία (Θεσσαλονίκη) ἀρ. 1 — Περιοδικὸ Ἑλληνίδων Βορείου Ἑλλάδος (Θεσσαλονίκη) ἀρ. 74 — Ἐπιθεώρησις Τέχνης (Ἀθήνα) ἀρ. 111/112 — Κρητικὴ Ἔστις (Χανιά) ἀρ. 141 — Παναθηναϊκά (Ἀθήνα) ἀρ. Ἀπριλίου 1964 — Μοραβῶν (Βραζιλία) 6 Μαρτίου 1964 — Ὁ συνεργατιστὴς (Λευκωσία) ἀρ. 32 — Κρυστάλλης (Πειραιᾶς) ἀρ. 107 — Παναθηναϊκά (Ἀθήνα) ἀρ. 46, 47, 48 — Θρακικά Χρονικά (Ἐάνθη) ἀρ. 15 — Κριῖκος (Λουδῖνο) ἀρ. 162 — Φωτεινοὶ Ὀρίζοντες (Λευκωσία) ἀρ. 20—21 — Δελτίον τοῦ Τμήματος Πολιτιστικῆς — Πνευματικῆς Ἀναπτύξεως (Λευκωσία) ἀρ. 1 — Πάλι (Ἀθήνα) ἀρ. 1 — Ἐπιθεώρησις Τέχνης (Ἀθήνα) ἀρ. 114 — Φωνὴ τῆς Εὐρήνης (Ἀθήνα) ἀρ. 44 — Cyprus To-day (Suppl.) No. 22.

ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ

ΧΡΟΝΙΑ Δ'

ΟΚΤΩΒΡΗΣ 1963 — ΣΕΠΤΕΜΒΡΗΣ 1964

Πνευματική Όμάδα: Φρ. Βράχας, Κ. Μόντης, Τ. Φυλακτού,
Α. Χριστοφίδης, Κ. Χρυσάνθης.
Γραμματέας τής ομάδας: Κύπρος Χρυσάνθης
καί υπεύθυνος εκδότης: Ανδροκλέους 2, Λευκωσία.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΤΕΤΑΡΤΟΥ ΤΟΜΟΥ

ΠΟΙΗΣΗ

- Άλιθέρης Γ.λ.: Προσμαρτυρία, 265-268.
Αντωνιάδης Κ.: Οί φονευθέντες κατά τὸν Ὀκτωβριανὸν Ἄγωνά 1931, Ὁ ἀείμνηστος ἀρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος, Ὁ ἀείμνηστος Φ. Ζαννέτος, Ὁ ἀείμνηστος Ν. Καταλάνος, Ὁ ἀείμνηστος ἀρχιεπίσκοπος Κύριλλος, Ὁ αὐδύμος μητροπολίτης Κιτίου Νικόδημος Μυλωνάς, Ὁ αὐδύμος μητροπολίτης Κυρηνείας Μακάριος Β', Ὁ ἀείμνηστος μητροπολίτης Πάφου Λεόντιος Α', Ὁ ἀείμνηστος Διονύσιος Κυκκώτης, Ὁ ἀείμνηστος Νικόλαος Κλ. Λονίτης, Ὁ ἀείμνηστος Χ. Γαλατόπουλος, Γ. Χατζηπαύλου, Σπ. Κλυτιδής (ἐπιγράμματα), 29—32.
Βιολάρης Γ.λ.: Ἐπιγράμμα, Στῆς Πάφου τὴν Ἐθναφροσύρα, 241.
Βότση Ὁ.λ.γ.: Σῶμα λαμπρό, 222.
Calderon (μετ. Κ. Χρυσάνθης): Σοννέτο, 213.
Δημοτικό (μετ. Θ. Παπαδόπουλου ἀπὸ τῆ Σουαχίλι) Τὸ τραγοῦδι τοῦ Λιόγκο (προσάρτημα), τεῦχος 44.
Δρουσιώτης Π.: Νοσταλγία, Ἀνάμνηση, 1.
Erskine J. (μετ. Γ. Παπαδόπουλος): Βασιληάδες κί' ἄστρα, 100.
Henriot E. (μετ. Μ. Κ. Ἰακωβίδης) Γιὰ ἕνα βέλο, 349.
Hillver W. (μετ. Γ. Παπαδόπουλος): Τὸ πρόσωπο τοῦ κυρίου μου, 151.
Ἰακωβίδης Μ.: Ἀρμονία, 110.
Κάρμιος Χρ.: Τὸ τελευταῖο κεφάλαιο, 200 — Σικλάδος, Ζωή, 227.
Καρζῆς Λίνος: Τῶν γεγονότων ἡ πορεία, 347.
Κοκρόβιτς Κ.: Πρωτοβράχι, 73.
Κοντοῦ Ν.: Κύπρου μας, 190.
Κριναῖος Π.: Ὁ Ἀη-Γιῶργης, Ἀπρίλης, Ν' ἀναστηθεῖ ἕνα δάσος, Τὸ ἀνυμνωτικό περλωμένο, Ὁ ἀγροτικός ταχυδρόμος, 93.
Κωνσταντινίδης Κ.: Στὴν ὑπέροστη θυσία σας, Στὸ θρυλικὸ παλληκάρι Πρηγόρη Αἰξενίου, Στὸν ἀνήλικον ἥρωα Εὐαγόρα Παλληκαρίδη, Στὸ λεβέντη ἥρωα Κυριακό Μάτση, 177.
Λεοντίου Π.: Ἀρνηση, 313.
Μιχαηλίδης Κ.: Διύγηση ἀπὸ τὰ χρώματα τῶν Φράγκων, 238.
Μιχαηλίδης Μ.: Ποῦ θὰ μάς παρᾶσῃ, 60.
Μόντης Κ.: Γράμμα στὴ μητέρα, 196, 327.
Μοράλης Ν.: Νοσταλγία, Παράπονο, 73.
Νικολάου Π.ρ.: Μεθόσι, 290.

- Περνάρης Α.: Ὁ θάνατος τῆς ἀνεμῶνας, Ἐρωτισμός, Ἐμοσθα ν' ἀγαπᾷ, 121.
Poncham R. (μετ. Μ. Ἰακωβίδης): Nocturne, 126.
Παναγιῆ Εἰρ.: Ἐποῦτο τῆς ἀποδημίας, Τ' ὄνειρο, Τὸ χῶμα τοῦ μίσους κί' ἐγώ, 39 — Μονόλογος Πρώτος, Μονόλογος Δεύτερος, 101 — Ἐξῆ περιπτώσεις ἀπὸ τῆ φρίκη τοῦ πολέμου, 145 — Φωνὲς στὸ γυνὴ σταυροδρόμι, 231 — Αὐτὸ γιὰ τὸν Γιοχάνι Μιστακογιάνη, 314.
Παναγιωτοῦνης Π.: Κύπρος, 1964, 10 Ἀπρίλη 1964, 256.
Παναγιώτου Μ.: Πορτραῖτο, 110.
Παναγιώτου Ν.: Τρία ποιήματα, 127.
Παπαγεωργίου Σπ.: Σπονδές, 296—308.
Παττίχη Μ.: Ἡ θυσία στὸν Ἄγ. Σωζόμενο, 190.
Παυλάρας Σ.: Ὁ λόφος τῆς Σαλαμίνας, 2 — Ἀριθμοί, Πέραν τοῦ πολιτισμοῦ, 293.
Ρωσίδου Ν.: Διαθήκες, 64.
Quassimodo S. (μετ. Ν. Σπανιάς): Γράμμα στὴ μητέρα, Μειθυμένο Ὀμπσε, 242, Καί ξαφνικὰ βραδυάζει, Ἀρχαῖος χειμῶνας, 349.
Σισμάνης Α.: Ἐργάτης, 73— Οἰκονομία, 110— Τὸ εὐκόλο σοννέτο τῆς ζωῆς μου, 264.
Spender St. (μετ. Γ. Παπαδόπουλος): Στὴν Ἄπτικη, 75.
Spiess H. (μετ. Μ. Ἰακωβίδης) Ἡ βροχή, 164.
Σωτηρίου Σ.: Ἀναμονή, 40— Χωρὸς σικέψη, 110— Ἐλπίζω, 154, Πιστὸς ὡς τὸ θάνατο, 237— Θέληση, 262— Ὑποταγή, 295.
Τυπογράφος Ἰ.: Σκέψη, 40— Ὑστερα ἀπὸ τὴ μάχη, 131.
Unamuno (μετ. Κ. Χρυσάνθης): Κοιτὰ στὴ λίμνη τοῦ Χριστοῦ, 235.
Χατζηλοῦζου Α.: Μισαυδία, 7 — Ὁδὸς Εἰρήνης, 73— Μιὰ βροχὴ στὸ τζάμι, 110.
Φιλίππου Ν.: Τ' ἀντιρωμένο, 239.
Φλόγας Ν.: Ἡ θυσία τῆς Κύπρου, 209 — Δεῖν εἶνα φέτος ὄνειρη, 211.
Χρυσάνθης Κ.: Ἐπιγράμμα στὸ Γ. Σεφέρη, 29— Χριστούγεννα, Ἡμερολόγιο στὸ μετ. αχμιο, Ἡ μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου, Ἐγκλημάτῳ; Ἡ Ἐλπίδια, 57—60 — Κυπριακὰ Χριστούγεννα 1963, 283— Μπαλλάντα με χρώματα, 219.
ΔΙΗΓΗΜΑ — ΑΦΗΓΗΜΑ
Ἀντωνιάδης Α.: Φυσικὴ ἀντίδραση..., 148.

- Γεωργιάδου Λ.: Χριστούγεννα χωρίς παυνίδι, 128 — Δυό χρόνια κι' όχτώ μήνες, 178.
- Γιάκος Δ.: 'Η Φλερί, ή Γεωργία κι' ό Χρόνος (προσάρτημα) τεύχος 37 — 'Ο δρόμος τής χαρταυγής (προσάρτημα) τεύχος 37 — Σ' αυτό τὸ σκοτάδι, λίγο φῶς (προσάρτημα) τεύχος 38 — Πατίρας (προσάρτημα) τεύχος 38 — Τὸ περιστάρι πὸν τραγουδοῦσε (προσάρτημα) τεύχος 39.
- Κουτσοκούμνης Κ.: Μιά νύχτα με τὸς ψαράδες, 102.
- Κουτσουλίδης 'Α.: Δεῦτε λάθετε φῶς, 236.
- Μουστακάς Ν.: "Αγνωστος κόσμος, 348.
- Παναγιώτου Μ.: 'Επάνυμο, 155.
- Price V. (μετ. Θ. Σοφοκλέους): 'Ο θάνατος τοῦ 'Αγιομέμονος, 187 καὶ 210.
- Στεφανίδης Τ.: Νόβα, 3.
- Σωτηρίου Σ.: 'Η μετάνοια, 161.

ΔΟΚΙΜΙΑ — ΜΕΛΕΤΕΣ — ΑΡΘΡΑ — ΕΝΗΜΕΡΩΣΕΙΣ

- Βράχας Φρ.: 'Η μνήμη τοῦ Παλαιᾶ, 135 καὶ 156.
- Brion M. (μετ. Roger Millieux): 'Ο Γιώργος Σεφέρης, 162.
- Δόξας Τ.: Σύγχρονη Κυπριακή λογοτεχνία καὶ ποίηση, 152 — Γιώργος Σεφέρης, 350.
- Κατσ. Ρ.: Τὰ τελευταία λυρικά πετάγματα τοῦ ἥρωα τῶν βουβῶν τοῦ Πενταδοχτύλου Κυρίσκου Μάστη, 41.
- Κουτσάκος 'Ι.: Τὸ κενὸν εἰς τὴν ποίηση τοῦ Σεφέρη, 61— Ντοστογιέφσκι: Τὸ ὑπόγειο, 124 — 'Ο ὀντολογικὸς χωρισμὸς στὴν ποίηση τοῦ Ρίλκε, 287.
- Millier R.: Μαρτίλ Προύστ, 201.
- Μιχαηλίδης Σ.: Τὸ δημοτικὸ τραγούδι στοὺς χρόνους τῆς σικελιάδας, 291.
- Ξιούτσας Ν.: «Οἱ πατρίδες» τοῦ Κωστή Παλαμά, 82 καὶ 106.
- Παναγιωτόννης Π.: 'Η ιστορικοαστική διάθεση τοῦ ἔργου τῆς 'Ελένης Οὐράνη, 294.
- Παπαδόπουλος Γ.: "Ενα ἀνέκδοτο ποίημα τοῦ Βασίλη Μιχαηλίδη, 207.
- Παπαδόπουλος Θ.: Τὸ τραγούδι τοῦ Λόγκο (προσάρτημα) τεύχος 44 — Κυπριακὸν Κέντρον 'Επιστημονικῶν 'Ερευνῶν, 321.
- Παττίχη Μ.: 'Ελληνικὲς συλλήψεις, 15 — 'Η ἰδέα τῆς 'Ελένης στοὺς ἀρχαίους, Καζαντζάκη καὶ Σεφέρη, 74.
- Παττίχης Π.: Τὸ θέατρο στὶς 'Ηνωμένες Πολιτεῖες, 115— Οἱ νέγροι συγγραφεῖς τῆς 'Αμερικῆς καὶ οἱ ρίζες τους, 169— Νέγρικα θρησκευτικὰ τραγούδια, 324.
- Πιλαβάκης Κ.: Γλωσσικὲς παρατηρήσεις, 212 — Φιλολογικὰ σημεῖώματα, 240.
- Σπυριδάκης 'Α.: 'Ελευθέριος Βενιζέλος, 166 — Ν. Ν. Σαρ்பολος, 251.
- Σοφοκλέους Θ.: V. Price "The death of Aohilles", 184.
- Σπανός Ν.: Στοιχεῖα ἀπὸ τῆς Ραμφιδίε κ, λ, μ τῆς 'Οδύσσειας στὴν ποίηση τοῦ Σεφέρη, 65.
- Σταύρου Τ.: Προσφορά στὴν 'Αθηνά

Ταρσοῦλη, 243.

- Χουρμούζιος Αἰμ.: 'Η φυσιολογία τοῦ σκηνοποιήτου ἔργου 33 καὶ 77.
- Χριστοφίδης 'Α.: Ρεῦματα στὴν 'Αμερικανική πεζογραφία, 95— Σκέψεις πάνω στὴ «Συφάνια στὸν ἀέρα τῆς ἐνάτης τοῦ Μπετόβεν» τοῦ Κ. Χρυσάνθη, 228— Τὸ μαῦρο καὶ τὸ ἄσπρο, 261, 330.
- Χριστοφίδης Μ.: Τὸ ἀρχαιότερον θέατρον ἐν Λάονακι ἐπὶ 'Αγγλοκρατίας, 223.
- Χρυσάνθη Κ.: Παρατηρήσεις πάνω στὰ «Κυπριακὰ» τοῦ Γ. Σεφέρη, 70— Τὸ θέατρο στὸ Ραδιοφωνικὸν Ἴδρυμα Κύπρου, 132— 'Ο ποιητὴς ἕνα κενὸν» τοῦ Σεφέρη, 263— Διάλογος μετ' τῆ Θεσσαλονίκῃ, 309— 'Ο Καζαντζάκης καὶ τὸ ἀπελευθερωτικὸ κίνημα τῆς Κύπρου, 338.

ΜΟΥΣΙΚΗ

- Κοτσώνης Γ.: Τὸ τραγούδι τῆς Πλούμπος, 19.

ΘΕΑΤΡΟ

- Ἰωαννίδης Π.: Σὺ πὸν σκοτάθης γιὰ τὸ φῶς (προσάρτημα) τεύχη 40 καὶ 41.
- Χρυσάνθη Κ.: 'Η ἀνάσταση τοῦ ἀντάρτη, 8 — The betrayal (μετ. Χρ. Καμέρης) (προσάρτημα) τεύχος 42— Νενίκηκε τὸν θάνατο (προσάρτημα) τεύχος 43.

ΔΙΑΓΓΕΛΜΑΤΑ — ΛΟΓΟΙ

- Τὸ διάγγελμα τοῦ Βασιλῆα Κωνσταντίνου τοῦ ΙΓ', 173— 'Απόσπασμα ἀπὸ τὸ λόγο τοῦ Θρόνου, 195.
- Τὸ διάγγελμα τοῦ 'Αρχιεπισκόπου καὶ 'Εθνάρχου Μοκαρ'ου τοῦ Γ', 174.
- Λόγος τοῦ Προέδρου τῆς Εἰς Κ' θρος Κ. Σπυριδάκη, 175— Λόγος εἰς τὸ μνημόσυνον τῶν ἡρωικῶς πεσόντων προμαχῶν τῆς κυπριακῆς 'Ελευθερίας ἀπὸ τὸν θνα Κ. Σπυριδάκην, 198.

ΣΧΟΛΙΑ — ΣΚΕΨΕΙΣ — ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

- Βράχας Φρ.: Μετ' τὸν Γιώργο Σεφέρη, 91— Δωρεὰ πινάκων, 316.
- Γιάκος Δ.: Γιὰ τὴν Παιδαγωγικὴν 'Ακαδημίαν Κύπρου, 364.
- 'Εφημ. Κάθημερινή: 'Η ἀγγλικὴ ἐνοχλή, 319.
- Καμέρης Χρ.: George Braque, 54 — Θόρντον Οὐά'νλντερ, 142.
- Καράγιώργης Β.: Αἱ πρόσφατοι ἀρχαιολογικὰ ἀνακαλύψεις εἰς 'Εγκωμην, 49.
- Λαγάκος Ε.: Δωρεὰ πινάκων, 316.
- Λοῦζίδης Ρ.: «'Ημέρας τῶν 'Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων», 113.
- Μαρκίδης Γ.: 'Η «'Αντιγόνη» τοῦ Σοφοκλέους, 120.
- Μάρκου Ι.: "Ενα σχόλιο τοῦ ΡΙΚ (25 Μαρτίου 1964), 215— Τὸ Β.Β.Σ., 248 — Σχόλιο τοῦ ΡΙΚ διὰ τὸν ἀγγλο στρατιωτικὸ, 315.
- Παναγιῆ Εἰρ.: Γιὰ τὸ παλληκάρι πὸν ἔπεσε στὴν 'Ομορφίτα, 140.
- Παναγιώργιου Σπ.: Γρηγόρης Ἀδξεντίου, 191.
- Παττίχη Μ.: «Μετὰ τὴ πτώση», 249.

- Πιλαδάκης Κ.: Φιλολογικά, 316.
- Παπαχαράλαμπος Γ.: Σπιδίων Κυριακίδης, 214.
- Περνάρης Ά.: Γιώργος Σεφέρης, 85 — Στο προσκήνιο, 141— Ό ποιητής Ρουσσέλ, 318.
- Roussel L.:** Ένα γράμμα, 246.
- Σιτάρος Λ.: Pierre Monteux, 366.
- Σπανός Ν.: ΈΗ τελευταία κρίσις στην Κύπρο, 141— Χαιρετισμός πρὸς τοὺς ἥρωες Πύλιου καὶ Καποτάν, 249.
- Σπυριδάκης Κ.: Κυπριολογικὸν Συμβολιον, 86.
- Χριστῆς Δ.: Μερικὲς διαπιστώσεις γύρω ἀπὸ τὴν ἀπονομή τοῦ θραβεῖου Νόμπελ στὸν Σεφέρη, 87.
- Χριστοφίδης Ά.: Δυὸ ποῦ πέθαναν, 364.
- Χριστοδοῦλου Μ.: Έρευνα γιὰ τὴ λέξη Ὑλαντρος, 365.
- Χρυσάνθης Κ.: Ό ἀπολογισμὸς τῆς τρίτης χρονιάς, 21— Τὸ «Έθνικὸ Θέατρο» στὴν Κύπρο, 22— Παγκόσμια μέρια τοῦ παιδιοῦ», 22— Όι «πνευματώδεις νέοι», 23— «Έπιτετακός», «Έπικαιρικός» καὶ «Νέα Έποχή», 23— Ό «Όδηγὸς τῆς Κύπρου τοῦ κ. R. Millier, 23— «Έξιστιν ἀνωνυμογράφοις φαυδρολογεῖν», 27— ΈΗ κυπριακὴ ἐξέγερση τοῦ 1931 καὶ ἡ ΕΡΕΚ, 47— Ό Σεφέρης καὶ τὸ θραβεῖο Νόμπελ, 48— Σεφέρης καὶ ἀποικιοκράτες, 86— Τζὼν Κέννεντυ, 92— Λάθη καὶ ψευδάνυμα, 92— Τὸ λογοτεχνικὸ 1963 στὴν Κύπρο, 111— Συμπλήρωμα γιὰ τὸ Cyprus To-day, 114— Πνευματικὴ ἀντιπολίτευση, 115— ΈΗ «Αντιγόνη» τοῦ Σοφοκλέους, 120— Ό καθένάς στὸν τομέα του, 139— Π. Σπανδωνίδης, 140— Κριτικὴ καὶ ἐπιλογή, 142— ΈΗ «μεταλογικὴ» τῆς κριτικῆς καὶ ὁ Μ. Περδῖος, 144— Τὸ ἠθολογικὸ πρόβλημα τοῦ Κυπριακοῦ Έλληνισμοῦ, 165— Δημ. Δημητριάδης, 165— ΈΗ τηλεοπτικὴ ὑπηρεσία τοῦ ΡΙΚ, 166— Αντρέας Γερούδης, 192— Όι Έλληνικὲς Κυβερνήσεις, 192— Ό μῦθος τοῦ Β.Β.Σ., 192— Κείμενα πρωτογόνων λαῶν, 216— Περίπτωση Σεφέρη, 216— Τιμητικὲς διακρίσεις, 217— Jean Aristequieta, 247— Δημοτικὴ γλῶσσα καὶ πολεμικὴ, 247— ΈΗ ἀνώδυμη κριτικὴ, 248— ΈΗ ἐκθεση ζωγραφικῆς τοῦ Ά. Διαμαντῆ στὸ Λονδίνο, 248— Έλένη Καϊσαντζάκη, 316— Δυὸ προγράμματα τῆς τηλεοράσεως,

— 317— Nizizah, 317— ΈΗ «Προσμαρτυρία» τοῦ Γλαύκου Ἀλιθέρση, 318— Σάλαμις Salline, 364— Ένα θεατρικὸ, 365.

Χρυσόχοδς Ά.: George Braque, 87.

★ Έπιστροφή στὴν Έλληνικὴ γραμμὴ, 363— Ό διάβολος, 369.

ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

Βράχας Φρ.: Unesco "Byzantine Mosaics and Frescoes", 119.

Κουτσάκος Ί.: Κ. Δεδόπουλου «Όι ἀνθρώποι καὶ τὰ ὄραματά», 116—

Κυπριανοῦ Χρ.: Γ. Ζώρα «Έπιτηρὶς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Παν. Ἀθηνῶν», ΙΓ', 56.

Παναγιῆ Εἰρ.: Παντελὴ Μηχανικοῦ «Τὰ δυὸ βουνά», 25— Τ. Γκρίτοη Μιλλιέξ «...καὶ ἰδοὺ ἵππος χλωρός...», 251.

Σπανός Ν.: Παρνασσός, Ν. Τωμαδάκη «Ἀπὸ ἀνθίσταται», 365.

Χρυσάνθης Κ.: Γ. Θεοτοκά «Καλλικάντζαροι», 24— Σοφοκλέους «Άιας», Εὐριπίδου «Έλένη», Π. Ίωαννίδη «Σὺ ποῦ σκοτώθηκες γιὰ τὸ φῶς», 53— Άλ. Γαλιανοῦ «Τὰ κόκκινα φανάρια» 89— C. Spyridakis "A brief history of Cyprus", Τ. Δόξα «Έλλησικὴ Γραμμασιολογία», 90— Κρ. Ἀθανασοῦλη «Ό ἀγριόχοιρος», 118— Τάσου Κόρφη «Έμερολόγιο», Λίζας Φραγκιάδη «Σπουδῆ», Δ. Δούκαρη «Ποιήματα τῆς Καλῆς Έλπίδος», Ν. Ρυσισιάνου «Στάχτη», Π. Τριαντάφυλλου «Μικρὲς ἱστορίες», Ά. Κούσουλα «Σχηματισμοποίηση», 143— Κ. Στεργιόπουλου «Τὸ χάραμα τοῦ μύθου», 171— Γ. Φιλίππου— Περῖδη «Σικληροὶ καιροὶ», 193— Ά. Σωτηριάδη «Έ μαιευτικὴ στὴν Κύπρο ἀνάμεσα στὸ λάσ», 218— Γ. Θεοτοκά «Στὴν ἀκρὴ τοῦ δρόμου», 253— Γ. Σφακιανάκη «Στὴν Ἀσπροθάλασσο», 254— Γ. Χατζῆλη «Προτιμήσεις, 255— Ν. Κληρῖδη «Ό Μεγαλομάρτυς Ἅγιος Μάμας», 256— Κ. Μαγκῶ (μετ. Ν. Σαφικόλη) «Τὸ πιστεῦω τοῦ ἠθοποιοῦ», 257— Κ. Μόντη «Κλειστὲς πόρτες», 319.

ΓΕΝΙΚΑ: 28' 69, 50, 51, 52, 92, 120, 171, 172, 194, 218, 257, 258, 326, 371.

ΠΡΟΣΑΡΤΗΜΑΤΑ: τεύχη 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44.

ΜΙΧ. ΠΕΡΑΝΘΗ

ΜΕΓΑΛΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ ΠΟΙΗΣΕΩΣ

Νέα Έκδοση του 1964

Καλύπτει τὰ χρόνια ὡς τὸ 1964

Τρεῖς τόμοι

Κατάλληλη γιὰ συλλόγους, σχολεῖα, ὠδεῖα.

Πωλεῖται σ' ὅλα τὰ βιβλιοπωλεῖα.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΚΥΠΡΟΣ 1964

ἡ ἔτησίαι ἔκδοση τοῦ «Ἑλληνικοῦ
Πνευματικοῦ Ὁμίλου Κύπρου»

Τιμὴ £1—.

Σπύρου Παπαγεωργίου

Σ Π Ο Ν Δ Ε Σ

ποιήματα

Ζητήσατέ τα ἀπὸ τὸν συγγραφέα.

Κώστα Μόντη

ΚΛΕΙΣΤΕΣ ΠΟΡΤΕΣ

ἔκδοση τοῦ «Ἐθνικοῦ Συμβουλίου
Νεολαίας Κύπρου»

Πωλεῖται ἀπὸ τὸ Ε.Σ.Ν.Κ.

Γλαύκου Ἀλιθέρση

ΠΡΟΣΜΑΡΤΥΡΙΑ

ποιήματα

Ζητήσατέ τα ἀπὸ τὸν συγγραφέα.

Κ. ΧΡΥΣΑΝΘΗ

ΘΕΑΤΡΙΚΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΓΩΝΑ ΜΑΣ

1. Γρηγόρης Αύξεντιού
2. Νενίκηκε τὸν Θάνατο
3. Ἦταν ὅλοι τους ἀντρείοι
4. Τὸ κρησφύγετο
5. Ἡ προδοσία
6. Ἡ ἀνάσταση τοῦ ἀντάρτη

Γράψετε στὸ περιοδικό μας.

It is the duty of all intellectuals to denounce the barbarous Turkish air raids on Greek villages, churches, schools, hospitals and non-combatant men, women and children.

